

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT 1991

BIND XXV-2

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Bestyrelsen

Formand: Museumsinspektør Søren Manøe,
Solvænget 107, 6870 Ølgod, tlf. 75 24 50 11 (Ølgod Museum).

Redaktør: Cand. mag. Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Kasserer: Lærer E. Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.
Amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen,
Tornskadevænget 8, 6760 Ribe, tlf. 75 42 23 55.
Pastor Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.
Købmand Johs. Godsk Hansen,
Søndergade 50, 6650 Brørup, tlf. 75 38 11 14.
Arkivar Jørgen Dieckman Rasmussen,
Grønlandsparken 58 C, 6715 Esbjerg N, tlf. 75 15 56 30.

Suppleanter: Skoleinspektør Sv. E. Tygesen,
Stadionvej 4 A, 6623 Vorbasse, tlf. 75 33 31 39.
Skoleinspektør J. Hedegård Rasmussen,
Alsædtægten 12, 6740 Bramming, tlf. 75 17 93 30.

Redaktion: Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.
Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.
Jens Kusk,
Jens Kuskvej 1, 6731 Tjæreborg, tlf. 75 17 51 03.

**Ekspedition
og kasse:** Ejvind Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Gironummer: 6 04 31 94.

Kontingent: 100 kr.

FRA RIBE AMT

BIND XXV-2

**HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1991**

FRA RIBE AMT 1991

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe amt.

Trykt i Vestkystens Bogtrykkeri.

ISSN 0046-4864

Eftertryk af årbogens artikler kun mod
tilladelse fra forfatterne.

Omslagsforside: Jørgen Hansen: Maria; en søster
til Jørgen Hansens mor (maleri i privateje).

Personalet og en del af de oppegående patienter (med papirshatte) fotograferet i epidemihusets have kort efter opførelsen i 1894. Epidemihuset havde 24 sengepladser, og hovedparten af de indlagte var børn med difteritis og skarlagensfeber.

Epidemihuset på Bavnehøj - Esbjergs første sygehus

Af Nick Nyland

Difteritis

Med feber, smerter i halsen og hivende efter vejret blev en 5 årig dreng den 11. januar 1894 indlagt på epidemisugehuset i Esbjerg. Det var åbnet blot 2 dage tidligere, og drengen var den anden patient. Diagnosen blev hurtigt stillet, det var den frygtede difteritis. Hævelse og difteriske belægninger havde lukket drengens hals næsten helt til.

I løbet af eftermiddagen forværredes tilstanden. Den lille patient kæmpede for at få luft, og sygehusets læge O. Bruun blev tilkaldt. I hast blev en kloroformmaske lagt over patientens ansigt, og da bedøvelsen få minutter efter var effektiv, blotlagde Bruun med et snit lufttrøret. Med endnu et snit blev dette også åbnet, og en kanyle blev gennem åbningen sat ned i lufttrøret.

Virkningen viste sig omgående. Drengens blå-lilla ansigtsfarve svandt, og vejrtrækningen blev rolig. Han faldt i en dyb søvn og var tilsyneladende reddet.

De følgende dage bedredes tilstanden yderligere, og han kunne drikke lidt vand. Alle åndede lettet op, krisen var øjensynlig overstået. Men den 4. dag kl. 3 om natten indtraf katastrofen. Drengen fik pludselig et voldsomt kvælningsanfald, og Bruun blev igen i hast tilkaldt. Han skiftede kanylen ud, men forgæves. Drengen kunne ikke få vejret, og hjælpeløse måtte Bruun og de 2 plejersker se på, at han døde.

En senere undersøgelse afslørede, at der nedenfor kanylen havde sat sig en sej slimprop fast, så luftrøret var lukket helt af.

Få dage senere døde også sygehusets tredje patient, en 11 årig dreng, ligeledes af difteritis.

Det var en uhyggelig start for sygehuset, der netop var opført for at tage sig af de mange smitsomme sygdomme, især difteritis. Men ulykkerne blev heldigvis ikke ved, og da Bruun efter det første år kunne gøre resultatet op, viste det sig, at hele 90% af difteritispatienterne var blevet uskrevet raske.

Inden vi går videre med beskrivelsen af Esbjergs første sygehus, vil vi kaste et blik på forholdene i Esbjerg i årene inden sygehusets oprettelse.

Esbjergs første læge

Læge O. Bruun havde i 1876 nedsat sig som Esbjergs første læge, og indtil sygehuset på Bavnehøj blev bygget i 1894, behandlede han de syge i hjemmene. Hvis han skønnede det absolut nødvendigt med indlæggelse, foregik det på sygehuset i Varde. Men på den tid var der langt til Varde og heller ikke altid plads, så højst 20-30 patienter om året blev indlagt.

Halvdelen af dem var patienter med syfilis eller gonorre. I 1890'erne blev der på enkelte dage indlagt 4-5 unge kvinder ad gangen til behandling for kønssygdomme, formentlig piger fra det sam-

me »offentlige« hus. Af uransagelige grunde blev adresserne på disse patienter ikke anført i journalerne, så en kortlægning af Esbjergs bordeller i de glade 90'ere ad den vej er ikke mulig. Esbjerg var for alvor blevet en havneby, og vardenserne kunne med god grund omdøbe »den franske syge« til »den esbjergensiske syge«.

De fleste andre sygdomme og skader behandlede Bruun i patienternes hjem. Han har beskrevet de usle forhold, som mange mennesker i Esbjerg dengang levede under, stuvet sammen som de var i fugtige kældre og mørke baghuse, fordi boligbyggeriet pga. den store tilflytning ikke kunne følge med. »Her måtte de besørge sengeredning, søvn, madlavning, spisning og til dels også afføring, arbejde, leg, læsning osv.« fortæller han. Og så har han endda ikke nævnt de mange fødsler med den uhyggeligt høje børmedødelighed.

Ikke sjældent måtte Bruun under disse forhold operere de difteritissyge børn, og dem var der mange af, når epidemierne med få års mellemrum hærgede. Han var en ihærdig læge, og man fortalte respektfuldt om hans frygtesløshed, idet han rensede tilstoppede kanyler ved at puste dem ud.

Det siger sig selv, at plejen og opsynet med de syge under sådanne forhold var helt utilstrækkelig. Der var ganske vist begyndt at dukke hjemmesygeplejersker op, idet sygeplejeforeninger og menighedsråd ansatte sygeplejersker til at hjælpe gamle eller syge, der havde svært ved at klare sig selv i hjemmet. Men denne form for hjemmepleje var kun i sin vorden, og behovet kunne slet ikke dækkes. Esbjerg var i løbet af 1880'erne oven i købet blev Ribe amts største by, så der var mange, der lå syge under kummerlige forhold.

Ny sundhedspolitik

I slutningen af 1800-tallet oprettede amterne overalt i Danmark epidemisygehuse, og ved de allerede eksisterende sygehuse opførtes epidemi-afdelinger, i reglen bygninger, der lå lidt afsondret fra det øvrige sygehus.

På den ikke-epidemiske afdeling var der 4 sengepladser for tilskadekomne. Her nyder patienter og personale eftermiddagssolen. Denne del af epidemisygehuset ligger uforandret på toppen af Bavnehøj og tilhører nu Cocio Chokolade-mælk.

Grunden var naturligvis opdagelsen af, at bakterier var årsag til de mange smitsomme sygdomme, hvor især tyfus, skarlagensfeber og difteritis var hyppige. Ved at isolere de smittede på epidemisygehusene håbede man at kunne begrænse smitte-spredningen, og behandlingen var ifølge epidemiloven gratis.

På den måde søgte samfundet så at sige at beskytte sig mod sygdommene. De smittede blev holdt strengt isoleret, og ethvert samkvem med dem blev forhindret. At den forbedrede kirurgiske teknik og bedøvelse i visse tilfælde muliggjorde behandling var med til at øge befolkningens accept af sygehusanbringelsen, men det var

ikke den væsentligste grund til sygehusbyggeriet.

Adskillige gange gjorde Bruun amtsrådet opmærksom på de manglende muligheder for at isolere smitsomt syge, sådan som han var forpligtet til efter loven, og i 1888 fulgte amtslægen sagen op med en skrivelse, hvori han anbefalede opførelse af et epidemisygehus i Esbjerg. Men amtsrådet valgte at udskyde Esbjergprojektet og først udbygge sygehusene i Ribe og Varde med epidemiafdelinger.

Da sundhedsstyrelsen af hensyn til den mest effektive smittebegrænsning helst så, at befolkningen havde kort vej til sygehusene, opmuntredes amterne til at bygge flere mindre epidemihu-

se. Det støttede jo Bruuns og amtslægens skrivelser, og derfor opførte Ribe amt endelig et epidemisygehus i Esbjerg i 1894. I 1903 og 1908 fik henholdsvis Grindsted og Brørup et tilsvarende, så amtet blev ligeligt dækket. Det er mange af disse tidligere epidemihuse, som amterne i øjeblikket har så stort besvær med at få nedlagt igen af rationaliseringsgrunde.

Epidemisygehuset på Bavnehøj

Det nybyggede epidemisygehus i Esbjerg bestod ved indvielsen i januar 1894 af 2 bygninger. En epidemiafdeling med plads til 24 smittefarlige patienter og en økonomibygning, kaldet sygehuset, med køkken, vaskekælder og personalerum. Havnebyggeriet i Esbjerg gav anledning til mange skader, og derfor var der i økonomibygningen indrettet 2 sygestuer med i alt 4 sengepladser til kvæstede og andre akut ikke smitsomt syge.

Bruun blev også den første sygehuslæge, og den første sygeplejerske var en af byens hjemmesygeplejersker. Den første patient var en 7 årig dreng, og i hans journal har Bruun den 9. januar 1894 skrevet: *»Patienten har ligget i hjemmet med en let difteri og haft sygehusets første sygeplejerske til disposition. Da hun i dag er trådt i funktion, er drengen fulgt med«*. Der var øjensynlig ingen afløser for hjemmesygeplejersken, eller også har man ønsket at begynde indkøringsfasen med en nem patient.

Difteritis var i epidemihusets første tid den dominerende indlæggelsesårsag. Af det første års 302 indlagte var 2/3 difteritispatienter, og heraf døde *»kun«* 10%. 35 (11%) havde tyfus, mens 17 (6%) var indlagt med skarlagensfeber. Patienternes gennemsnitsalder var 19 år, og der var lige mange af hvert køn. Det var hovedsagelig yngre mennesker, som blev indlagt, hvilket ikke kan undre, da skarlagensfeber og difteritis er typiske børnesygdomme. På almindelige sygehuse som f.eks. Varde sygehus var gennemsnitsalderen på samme tid næsten 30 år.

Gennemsnitlig var patienterne indlagt i 17 dage, men det tal dækker over store forskelle. Difteritispatienterne lå i reglen kun få dage, mens patienterne med skarlagensfeber var indlagt i mange uger. De blev først erklæret for helbredt, når hudafskalningen var overstået, og det varede ikke sjældent 8-10 uger. I al den tid skulle de holdes isoleret, og det var naturligvis hårdt for især mindre børn og stillede store krav til personalet.

Den lave dødelighed på mellem 8 og 10% var i øvrigt ikke usædvanlig på datidens sygehuse. De fleste har den opfattelse, at 1700- og 1800-tallets sygehuse var rene lighuse, hvor patienterne lå i skidt og snavs og døde som fluer. Det er helt forkert. Vore første sygehuse var efter datidens målestok moderne og veludstyrede og bød patienterne forhold, der ofte var himmelvidt bedre end det, de var vant til hjemmefra. Tilmed var det nøje præciseret i sygehusenes reglementer, at kun patienter med udsigt til helbredelse kunne modtages. Det er kun, når man anlægger vor tids normer, at de manglende behandlingsmæssige og hygiejniske muligheder springer i øjnene.

Drukneulykker

De 4 senge på skadeafdelingen i økonomibygningen (sygehuset) stod sjældent tomme. Her lå patienter med forskellige kvæstelser. En del var søfolk og fiskere. Ofte er deres adresse kun angivet ved et skibsnavn, fordi de ikke var bosat i Esbjerg.

I april 1894 blev en 26 årig fisker indlagt. I beruselse var han faldet overbord, men heldigvis lå kutteren i havnen, så han blev hurtigt trukket op. På kajen blev der foretaget genoplivning, hvorefter han bragtes til sygehuset. Ved indlæggelsen var han vågen, men klagede over ondt i brystet, hostede og fik hurtigt feber. Formentlig var der trængt vand ned i lungerne, og nu var en alvorlig lungebetændelse under udvikling. Penicillin kendtes jo ikke på den tid, og Bruun valgte at årelade ham, hvilket i følge journalen kortvarigt let-

Overlæge Cold arbejder i sygehusets lille operationsstue 1909. Samme år flyttede sygehuset til mere rummelige og tidsvarende forhold i det nybyggede kommunale sygehus i Østergade (det senere Centralsygehus), og bygningerne på Bavnehøj indrettedes til Esbjergs første alderdomshjem.

tede på vejtrækningen. I nogle dage svævede han mellem liv og død, men han må have haft en stærk konstitution, for 9 dage efter blev han udskrevet helbredt.

I sygehusets første år blev der indlagt 2 personer efter drukneulykker. Den anden indlæggelse fik ikke så lykkelig en afslutning. Patienten var en 22 årig sømand fra Holmsland forhyret på en kvase. Den 5. november 1894 faldt han udenbords under sejlads. Han lå i vandet i 15 minutter, inden skibet kom tilbage til ham, og han var bevidstløs, da han blev trukket ind. Man forsøgte om bord at hælde vandet ud af ham og fik gang i vejtrækningen. Efter 2 timers sejlads lykkedes

det at nå ind til Esbjerg, hvor han blev indlagt på sygehuset.

Ved ankomsten hertil var han iskold og bevidstløs og trak kun vejret svagt. Han blev påny endevendt og ved tryk på brystkassen forsøgte Bruun at udtømme vand. Han fik kunstigt åndedræt, blev froteret og dækket med varmedunke, men puls og vejtrækning blev svagere og svagere, og 1 time senere døde han.

Bortset fra åreladningen og de forgæves forsøg på at hælde vandet ud af de druknede var de anvendte genoplivningsmetoder jo rigtige set med vore øjne, men altså desværre forgæves i det sidste tilfælde. Også i den sidste journal har Bruun

Patienter, personale og pårørende opstillet til fotografering forand den ikke-epidemiske afdeling. Officielt var afdelingen kun beregnet til 4 patienter, men som det også ses på billedet, var der i reglen overbelægning.

noteret, at sømanden havde indtaget alkohol inden ulykken, og det kan forklare, hvorfor han så hurtigt mistede bevidstheden.

Vi ved ikke, om alkoholforbruget var større hos fiskere og sømænd end i andre erhverv, men de 2 eksempler viser, at til søs var og er konsekvenserne af alkoholindtagelse ofte helt anderledes katastrofale end på landjorden.

Børneskader og trafikulykker

Børns ophold på hospital har altid været en vanskelig sag. På epidemisygehuset på Bavnehøj var det ikke ualmindeligt, at mødre blev indlagt sammen med deres syge børn og opholdt sig på syge-

huset i hvert fald de første dage. Den ordning var naturligvis ikke altid nok til at berolige børnene. Midt på sommeren 1894 blev en 2 årig dreng indlagt med brud på det ene lårben efter under leg at være faldet på gulvet.

Drengen havde ondt og klagede sig, men øjensynlig anvendtes ikke smertestillende medicin, eller også kunne man ikke få barnet til at tage det. Efter 5 dages skrigeri måtte man opgive behandlingen på sygehuset. I journalen står der lakonisk: »Barnet er uroligt og forhindrer de andre patienter i at få ro. Hjemsendes til videre behandling i hjemmet«.

Trafikken var allerede dengang årsag til mange

ulykker, og der blev indlagt mange kvæstede, som var kommet til skade pga. løbske heste og væltede vogne. En anden tidstypisk skade var en 18 årig tjenestekarl hos en kolonialhandler, som blev ramt i armen af et glasskår fra en sifon, der eksploderede, mens han var i færd med at fylde sodavand på den. Blodet fossede ud fra en pulsåre, og tililende forsøgte forgæves at lægge en forbindelse på. På sygehuset blev blødningen standset, men karlen døde alligevel kort efter af blodtabet. Blodtransfusion var en behandling, der kun eksperimenteredes med enkelte steder i Europa, og kendskab til blodtyper havde man slet ikke.

Sygehuset nedlægges

I 1898 døde Bruun pludselig af en hjerneblødning kun 50 år gammel, og i 1899 overtog købstaden Esbjerg sygehuset fra amtet. Det gav anledning til overvejelser om sygehusvæsenets fremtid. Alle, og især den nye sygehuslæge E. Cold, var enige om, at sygehusforholdene var for små og utilstrækkelige i Esbjerg, der stadig var en by i voldsom vækst.

Foreløbig nøjedes man med at indrette et lille operationsrum i sygehuset og udvide kapaciteten med et par senge. I byrådet kunne man ikke enes om at bygge et nyt sygehus, flertallet mente ikke, at byen havde råd. Nødløsningen blev, at Sct. Jo-

sephsordenen fik overdraget en grund i Nørregade, hvor den for egen regning opførte Sct. Josephs Hospital i 1904. Her købte Esbjerg kommune så sengeplads. Først i 1909 opførtes Esbjergs kommunale sygehus, der i 1945 fik navneforandring til Centralsygehuset i Esbjerg.

Det lille sygehus på Bavnehøj fungerede således helt til 1909, da patienterne overflyttedes til kommunens nye sygehus. De gamle bygninger blev herefter indrettet til Esbjergs første alderdomshjem, der i 1929 blev afløst af alderdomshjemmet Ved Skoven. I Tage Sørensens bog »Esbjerg før 1940« er gengivet et maleri, der viser, hvor idyllisk det tidligere sygehus tog sig ud i 1929. Bygningerne solgtes til Gartnernes Salgsforening, der i 1964 overdrog dem til den nuværende ejer Cocio Chokolademælk.

Sygehusbygningerne ligger der endnu, og økonomibygningen ses med uforandret ydre på toppen af Bavnehøj, når man kører sydpå fra Østre Havnevej ad Gammelby Ringvej lige før jernbanebroen. Epidemibygningen derimod er næsten forsvundet i om- og tilbygninger.

Nick Nyland, f. 1946, læge, Fyrvej 22, Esbjerg. Forfatter til flere artikler om medicinsk-historiske emner samt bøgerne: »Vardes 3 sygehuse« (1987) og »Sygdom og sundhed gennem 2000 år i Ribe amt« (1990).

Erindringsbilleder - II

Årre Sogn sidst i 1800-tallet

Af V. S. Lauritsen

Indledning

V. S. Lauritsen blev født i 1876 i Årre degnebolig. Han tog studentereksamen fra Ribe Katedralskole 1896, blev cand. mag. i historie, latin og engelsk i 1904. Var bl.a. lektor ved Haderslev Katedralskole fra 1920 og senere rektor for Herning Gymnasium i 1923 for at ende som rektor for Roskilde Katedralskole fra 1932 til 1947. Erindringerne er nedskrevet i 1959. Han døde i 1967. (Se nærmere: »Fra Ribe Amt 1990« s. 14-15.

Red.

Til føds

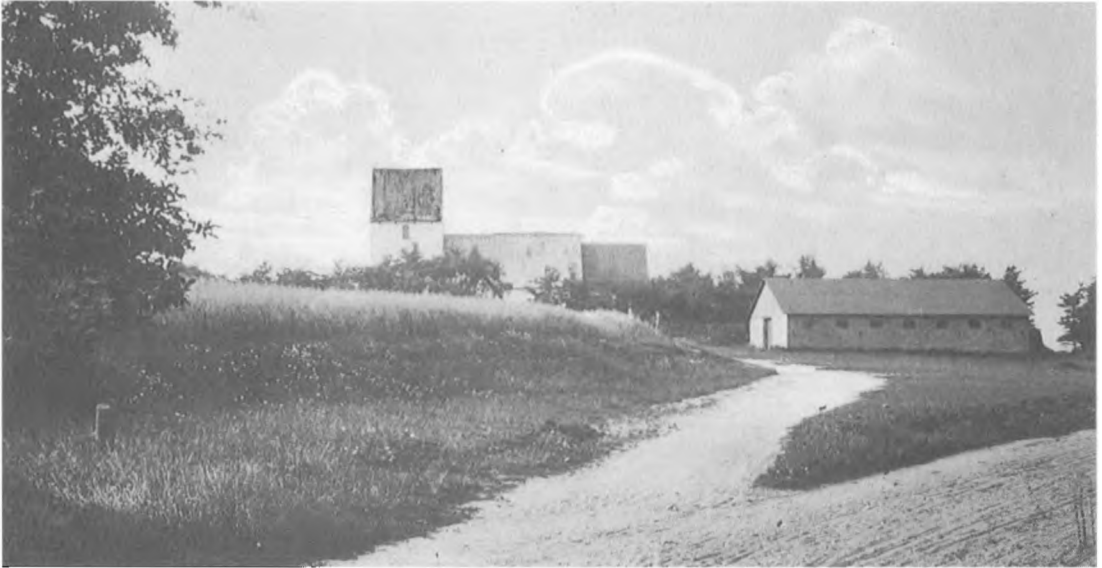
Her er ikke tale om fodture, hverken vedrørende hostrupske studenter eller senere tiders vandrefugle, ikke noget med at gå på eventyr, ikke noget med sport eller motion, ikke noget med lyst og sang, ikke noget med een eller flere i følge. Mottoet var her: Du kan og du skal, og motivet var den hårde nødvendighed af at bringe besked, hente oplysninger, løbe ærinder, trække kreaturer til marked, være bybud, postbud, hyrdedreng, og senere hen turene fra og til Bramming station da jeg var kommen på latinskolen i Ribe. Befordringsmidlet var apostlenes heste.

Jeg begyndte virksomheden i 7 års alderen. Postgangen i Vestjylland var i 1880'erne dårlig. Fra Årre var der omtrent lige langt til Fåborg og Grimstrup; men postforbindelsen til Grimstrup gik over postkontoret i Varde og krævede et døgn, mens forbindelsen Varde-Fåborg gik over Årre og derfor var forholdsvis hurtig, hvis da adressaten

hentede sin post i kroen, hvortil al post blev bragt. Der var ingen landposte; enhver familie måtte selv forhøre sig hos landsbyens kromand om postsager. Afstanden fra Varde til Årre var ca. 2 mil (ca. 14 km), fra Årre til Fåborg og Grimstrup knap det halve. Markedspladsen lå i Varde, så en tur frem og tilbage med et par kreaturer med ophold på markedspladsen kunne godt begynde kl. 4 om morgenen og først ende 18 til 20 timer senere. Der var ingen anden hvile at få end den, man fik, når dyrene smed sig ned på vejen eller på markedspladsen af træthed.

Postordningen medførte, at jeg undertiden måtte afsted med brev til præsten i Fåborg eller præsten i Grimstrup, særlig vedrørende salmer eller altergang ifølge min placering i samfundet som degnens søn og degnens som kirkesanger og kirkenes underordnede tjener. Det med altergang var noget meget højtideligt. Folk skulle melde sig nogle dage forud for helligdagen. Udtrykket var at blive påtegnet til alters, hvilket bestod i, at deres navne blev indført i en protokol, der bar navnet kommuniionsbogen. Langfredag var den ordinære alterdag for sognet. Om de to-tre andre søn- eller helligdage, der kunne samles et passende antal altersgæster, skulle præsten i forvejen orienteres. Var præsten i Fåborg, hvortil Årre var annekts, bortrejst eller syg, hvad ofte var tilfældet, måtte præsten i Grimstrup træde til eller en præst i et andet, fjernere sogn.

Hertil kom, at der til jul, påske og pinse skulle bringes offersedler ud til hver familie i sognet i henhold til den ordning, at der på den første helligdag til disse højtider skulle ofres et mindre

Aarre kirke (postkort efter 1900).

pengebeløb til præst og degn. Pengene skulle svøbes ind i offersedlerne og under afsyngelsen af en salme erlægges på alteret i kirken. Offersalmen var meget lang og blev nærmest en solosang for degnen, der til formålet havde en bestemt kirkestol på tværs af alteret, hvorfra han kunne overvåge, at hver mand afleverede sine sedler, en blå til præsten, en hvid til degnen. Præsten stod ved denne lejlighed midt for alteret og med ryggen til menigheden. De tre dage om året var jeg fast kirkegænger og nød resultatet af mit arbejde med at bringe offersedlerne ud til disse folk, idet jeg dog skal bemærke, at jeg havde det forholdsvis let til jule- og påskeofringen, da skolebørnene kunne få sedlerne med til deres hjem, og jeg måtte gå med sedlerne til hjemmene uden skolesøgende børn. Til pinseofringen havde jeg til gengæld omtrent hele slæbet, da der på den tid af året kun var ringe skolegang. Sognet var vidtstrakt, og ombringningen til pinseofferet tog 2-3 dage.

Budtjenesten udvidedes med årene, efter at andelsmejeriet var blevet oprettet, af hvilket far var medstifter, og hvori han til tider var ledende på forskellig vis, i begyndelsen som korrespondent, i hvilken egenskab han førte korrespondancen med mejeriets smøraftager i England, firmaet Clephens og Wincke, og senere som formand. En af cheferne for dette firma besøgte os en sommer og tilbød at lade mig uddanne på kontorerne i England, hvis jeg efter konfirmationsalderen ville gå forretningsvejen. Det var eventyret lige ind ad døren. Englænderen kom fra en rejse i Ægypten, hvor han bl.a. havde erhvervet sig en mumie. Tanken om at komme til England tog mig stærkt og beskæftigede min fantasi livligt på mine ensomme ture. Hvorfor den ikke blev realiseret, husker jeg ikke. Forretningslivet i frihandelens og frikonkurrencens tid har vel forekommet far for usikkert for en jydsk dreng i et engelsk firma. Han startede ganske vist selv kort efter en ret stor

forretning, men den var ikke bestemt for mig. Den blev basis for uddannelsen af os 6 søskende ad den studerende vej, og begyndelsen blev gjort ved antagelse af en teologisk kandidat som huslærer for mine to ældre søstre.

Købmandsforretningen gav mig lejlighed til et par forsøg som forretningsmand. Esbjerg var i sin blomstrende nybyggerperiode; far skiftede for enkelte varers vedkommende grossist fra Varde til Esbjerg, og jeg fik betroet opgaven at indhente pristilbud. Jeg kunne køre på mejeriets smørvogn derned og gå hjem efter endt forretning; det var en strækning på 2,5 mil. Jeg vil ikke påstå, at jeg følte mig stolt af de ture. Jeg var som landsbydreng uvant med at tale med så fine folk, som jeg dør fik at gøre med; alene det jyske sprog, jeg brugte, følte jeg ydmygende; men jeg var desuden fāmælt, hvilket ikke var så godt for en rejsende. Det gik dog godt, og jeg fik etableret forbindelse med en melhandler Petersen i Kongensgade, en grossistforretning i kolonialvarer, Pagh og Quist-Petersen, og en bagerforretning, det sidste dog ikke uden besvær. Ordene lød: Om De havde brød til forhandling? Jeg fik også denne formel afleveret til bagerjomfruen i den forretning, jeg havde fået besked om at henvende mig til; men hun forstod ikke alvoren. Hun spurgte, hvad det var for brød, jeg skulle have. Ja, det vidste jeg ikke udover, at det skulle være af forskellig slags. Om jeg havde penge med? Nej, det havde jeg ikke. Hvor jeg kom fra? Jeg kom fra Årre. Ja, hvad det egentlig var, jeg ville? Jeg gentog den majsommeligt tillærte formel og følte mig yderst ilde tilpas. Så dukkede bageren op, og scenen gentog sig, indtil jeg fik besked om at være bedre underrettet en anden gang med hensyn til, hvad jeg egentlig ville. Jeg forlod skamfuld, men også arig den forretning og gav mig til at mønstre alle bagerforretninger i byen. Jeg holdt ikke af at komme hjem med uforrettet sag. Til sidst valgte jeg en på hjørnet af Kongensgade og en sidegade og vovede mig ind. Formodentlig var jeg nu ble-

vet oplært til at give tydeligere forklaring på mit besøg. Jeg sprang forhandling med jomfruen over og stod fast på at skulle tale med bageren. Vi to forretningsmænd fandt hurtigt ud af hinanden. Jeg fik gratis wienerbrød at spise og en prisfortegnelse med i lommen, blev lukket ud af den venlige mand med et farvel, min dreng, og hils hjemme. Han fik leverancen. Et forsøg på at få forbindelse med en ægforretning mislykkedes fuldstændigt; jeg nåede ikke frem til kontoret.

Jeg fandt ikke forretningslivet tillokkende. De ofte lange ture til fods, såvel ad veje, jeg kendte, som ad ukendte, var mig i almindelighed ikke imod. Men kort at gå efter stod ikke til min rådighed; sådan noget havde man ikke brug for på landet; vejskilte eksisterede ikke; en vejfarende kunne spørge sig for fra landsby til landsby; man havde sin mund for at bruge den og kendte sproget, lød den gængse talemåde vedrørende det emne, og jeg udførte et arbejde, løste en opgave, gjorde nytte, havde et ansvar, udvikledes til at stole på mig selv og klare uventede episoder med hurtig omtanke, erhvervede mig lidt menneskekundskab i ny og næ. Mit arbejde i landbruget gav mig kendskab til dyrefysiognomi, og uvilkårligt overførte jeg mine iagttagelser herfra på mennesker, noget der siden hen i livet har været mig til ikke ringe nytte, og det gav mig kendskab til dyrs temperament, der ikke er væsentlig forskelligt fra menneskers. Det er af afgørende betydning for en hyrde, at han kender sine dyr og de ham. Det er i hvert tilfælde, beregneligt som uberegneligt, forudset som uforudset, ham, der skal skønne rigtigt med hensyn til behandlingsmåden af dyret. Gribes han fejl, kan det blive skæbnesvangert for ham; han har kun sin ånd at sætte imod de overlegne fysiske kræfter, de større dyr er i besiddelse af. En flok kører har en førerko. Hvilken ko det bliver, når den gamle falder fra, er uberegneligt; det ligger i dyrets natur; det er min erfaring, at det aldrig bliver en med tendens til ondsksfuldhed, heller ikke den fysisk stærke-

ste. Førerkoen er uden at vide det en støtte for drengen; det må han vide. Det samme gælder en klasse elever; klassen har en naturlig fører, der er en støtte for læreren; og denne fører er ikke en elev med tendens til ondskabsfuldhed, heller ikke den fysisk stærkeste eller den dygtigste; det må læreren vide. Drengen må kunne beherske flokken, og læreren må kunne beherske klassen uden brug af voldsomme midler, om føreren skal have nogen betydning for den. En flok er en masse, føreren er massens instinkt. Der findes flere psykoper, sinker og åndssvage mellem børn end mellem kreaturer, og der findes mere åndelig brutalitet hos lærere end hos drenge, der passer kreaturer. Instinkt er mere værd end katekismus og pædagogik. Jeg har aldrig oplevet, at de to fag har haft praktisk betydning i lidt vanskelige situationer. Derimod er den umiddelbart ved erfaring erhvervede kundskab af supplerende værdi; den erfarme har mærket sig det, han har set, og ved at se alt og mærke sig alt indenfor sit arbejdsfelt bliver man erfaren.

Knigges »Omgang med Mennesker« er uden psykologisk betydning for mænd, der som drenge har færdedes mellem heste, køer, får, svin, fjerkræ og hunde. De sidste giver størst erfaring for vejfarende, hvad enhver vagabond kan tale med om. Jeg lærte på mine ture alle sognets hunde at kende og adskillige på alfar vej til Esbjerg, Varde og Bramming, og i forbindelse med dette kendskab lærte jeg også følelsen af at være hundeangst. Jeg erfarede rigeligt, at hunden er beslægtet med ulven og ræven, og at dens tilknytning til mennesket har udviklet egenskaber på godt og ondt, det sidste mest, vel fordi det onde er så menneskeligt i al sin lumskhed. Vi havde selv hunde, som regel to, den ene var i min barndom en tysk korthårs af den brunspættede race, efter mine erfaringer den mest frygtløse race næst efter mastifbastarden og bulldoggen, men mere bidsk, den anden af terrierblanding; de hed henholdsvis Hektor og Hey. Desværre måtte jeg sjældent tage

een af dem med, aldrig dem begge, da de var bidske og ikke lystrede mig mere end udressede hunde sædvanligvis lyster, når det sind kommer over dem. Hektor havde tilmed den egenskab, at den uværgerlig og uden varsel altid gik til angreb på enhver anden hund af ordentlig størrelse, og da den hverken frygtede stenkast eller stok, var den farlig at give en dreng med. Den var også uimodtagelig overfor klap og kærtegn; far og jeg kunne få lov at klappe den ganske lidt og ganske let, når den var klar over, at den måtte komme med på tur; mor, som gav den mad hver dag, kunne ikke klappe den; den var villig til at logre med halen, når hun talte til den, til at flytte sig, til at lade sig vise ud o. lign.; til gengæld fik ingen besøgende eller vagabond adgang til huset, når hun var ene hjemme med os. Instinktet som vagthund var i orden. Den blev ældgammel.

Mit bekendtskab med landsbyernes hunde var ikke uden fare for mig. Af store hunde er jeg dog kun blevet bidt to gange. Den ene gang var det af en af Hektors race, en kraftig rødspættet jagthund, og overfaldet fandt sted en aften i min latinskoletid, da jeg på min vandring hjem fra Bramming passerede en gård i landsbyen Omme. Jeg mente ellers, at jeg kendte hver hund på strækningen hjem fra Bramming og vidste, hvorledes jeg skulle tage dem; men denne her havde jeg ikke mødt før. Den kom bagfra og huggede tænderne i lige over mit hofteparti, og først da hørte jeg dens snærren. Jeg råbte op. Gårdmanden var på gårdspladsen, men nøjedes med at fløjte ad hunden. Det havde ingen virkning på dyret udover, at det bed sig bedre fast; manden blev stående for at se, hvad der videre ville ske. Han havde vel opdaget, at det ikke var en dreng fra hans egn, det drejede sig om, og så gjorde det ikke så meget, om den dreng fik et nap. Han stillede sig an til at nyde forestillingen. Jeg var overladt til alene at klare hunden, og den havde uheldigvis for mig foreløbig overtaget. Jeg havde dog under det uventede angreb holdt balancen og stod på

benene; men hvordan skulle jeg slippe løs fra bæstet, der sled i tøjlet for at rive mig omkuld? Det havde regnet stærkt, og vejen udfor gården lå som en sø. Jeg fik drejet mig så meget, at jeg kunne trække mig ud i pløret med hunden efter mig. Den strittede arrigt imod, men måtte give op. Jeg stod som sejrherre midt i søen, mens hunden vadede i land og travede op i gården til sin herre og mester. Forestillingen var forbi. En hurtig tanke havde overvundet den tyske korthårs, og der blev ikke engang et grin til bondemanden; han skramlede ind i sin stald uden at tage mere notits af hunden og mig. En studie i hunde må suppleres med studie i hundeejere og giver belæring, der uden vanskelighed kan overføres på videregående studier af menneskelige forhold. Jeg har senere i mit liv som lærer ofte oplevet scenen igen med en lærer med svag disciplinær evne og kolleger til ham med disciplinen som kraftkilde og mødt grinet hos de sidste, desværre uden at kunne hjælpe synderligt, for er der bondegrin hos den sidste type, er der ofte hundnatur hos den første. Man er nu nået så vidt at kræve, at hunde kun må færdes løse, når de er under kontrol; men der mangler meget i kontrol med psykopatiske og sadistiske menneskers opførsel overfor deres medmennesker, hvad enten det gælder børns eller voksnes forhold til hinanden indbyrdes, opadtil eller nedadtil. For at blive i skolens verden: der er arme børn, og der er arme lærere. Der flænges og såres. Der gives måske et lille fløjtende pift af en overordnet, så fortsættes spillet, og der er ingen frelsende vandpytter i en skolestue, enten det nu er en værgeløs elev contra en ondskabsfuld lærer, eller det omvendt er en ondsindet elev contra en svag lærer, og der er ingen nåde.

Der var i disse fjerne tider meget ringe trafik på vejene mellem landsbyerne, så det var yderst sjældent, man som vejfarende mødte køretøjer eller mennesker udover dem, der som arbejdende hørte hjemme på egnen. Den første cykel med to omtrent lige høje hjul så jeg første gang på bro-

stenene i Ribe Søndergade o. 1892; cyklisten måtte holde sig i et hjulspor eller på vejrabatten, når han kørte på chaussèen, som en landevej dengang kaldtes. Vejbanen stod således trafikalt til en vandrers fulde rådighed. Han behøvede ikke at have sin opmærksomhed henvendt på trafikken, hvad enten han færdedes ved dag eller ved nat. Jeg har aldrig mødt en cyklist på mine ture på vejene til og fra Bramming og Varde før midt i halvfemserne. Man var på de lange vejstrækninger så herligt overladt til sine egne tanker og samtaler med sig selv; man var i tankernes verden aldrig ene; der var to personer, der talte sammen, fantaserede sammen, lagde planer i fællesskab; jeg blev til *vi*, jeg var den samme som *vi*; *vi* var eet og det samme væsen; i en lidt vanskelig situation hed det aldrig: hvad vil du nu gøre, men altid: hvad skal *vi* nu gøre? Der var ingen hjælp at påkalde; *vi* måtte klare os selv, *vi to*. Det gav mod og styrke at være *to*, *to*, som altid ville det samme og skulle det samme. Som årene gik, blev *vi* frygtløse; *vi* havde aldrig måttet give op, trods hunde, vejr og vind, veje og mørke, trods trist latinskoleliv, trods det helt uudgrundelige, der hed fremtiden. Forstanden stod stille; men fantasien spirede, skød skud, skabte liv i åndens ørken og satte forstandens funktioner i bevægelse til et fornuftigt samarbejde i realiteternes verden via universitet til skoleliv under former end den fjerne fortids, barndomstidens. Fantasiens skabende og forstandens regulerende kræfter trådte i virksomhed, da jeg igen fik forbindelse med det praktiske liv, jeg som trettenårig måtte forlade. De to poler var blevet forbundet og strømmen sat igang; børn trådte i dyrenes sted, menneskene tog bøgenes plads, jeg begyndte at studere. Et par enkelte episoder med møde med mennesker på den ensomme vej gennem fjerne landsbyer omtaler jeg som supplerende billeder af livet på vejene i disse nu så længst forsvundne tider.

Jeg begyndte min forberedelse til optagelse på latinskolen i Ribe hos pastor Rechendorf i

Åstrup. Vor egen præst i Fåborg var på en længere sygeorlov og havde vikar. Jeg var blevet indlogeret hos en ældre gårdmandsfamilie i Åstrup lige overfor præstegården. Jeg vandrede afsted fastelavnsmandag 1890 med en tung trækuffert i hånden og nåede til mit logis henimod aften. Det var en kold frostdag i februar, og jeg måtte jævnlig skifte den tunge kuffert fra hånd til hånd, til sidst med få minutters mellemrum. Jeg var ikke glad. Jeg ønskede ikke at skulle til at læse og at komme bort fra livet med landbruget, som jeg holdt af. Jeg følte mig ene og forladt. Det kneb med at finde den rigtige vej, da jeg havde passeret kirken i Fåborg, og senere, da jeg var kommen gennem Fåborg vandmølle, og vejen igen delte sig til flere sider, men fandt dog til sidst frem. Det var øde egne, jeg så omkring mig på den tur.

Tre uger senere tog jeg første gang turen hjem sent på dagen. Det blæste og sneede; men gangen var let, jeg skulle hjem. Jeg var nået så langt som midtvejs mellem Åstrup og Fåborg vandmølle, da jeg så ham dukke op forude i snetykningen på den øde vejstrækning, en kæmpekarl med en langskaftet økse på nakken. Han gik på samme vejside som jeg. Jeg gik over i den modsatte, han ligeså. Jeg gik ud midt på vejen, han ligeså. Da blev jeg angst. Vi var hinanden temmelig nær. Han gik hurtigt til, hurtigere en landsbyfolk plejede at gå, med kortere skridt, som drenge ofte gør, før de springer frem. Jeg følte rædselen lamme min ben, jeg stod stille. Ansigtet med det vildt strittende, mørke fuldskæg var over mig. Jeg så ind i et par uhyggeligt kolde øjne. Manden var gal. Han skiftede øksen over på den anden skulder og stod og stirrede ned på mig, mens jeg skrækslagen så ind i hans øjnes vanvid. Endelig sagde han: Go'awten, lille! Jeg fik fremhugget mit »Go'awten«. Vi var på talefod. Det hjalp lidt. Jeg følte, at jeg kunne røre fødderne igen. - Hvor skal du hen i awten, lille? - Jeg skal til Årre. - Så kom for første gang fra ham det langtrukne udbrud af undren: N-n-n-å!, der gjorde det klart for

mig, at jeg stod overfor en af dem, man kaldte tosset, en uberegnelig person, der havde sine særheder, man helst skulle kende i hvert enkelt tilfælde for at kunne slippe af med dem. Hvert sogn havde sine sære. Nogle af dem kunne blive voldske til tider og sætte efter folk. Så gjaldt det om at komme væk, når man var den lille. Man måtte aldrig sige en tosset imod, for så kunne han blive farlig. Han skulle snakkes efter munden, så godt det lod sig gøre, og ham her kendte jeg ikke. Jeg faldt ind i hans tankegang og snakkede frejdigt løs. Dårligt vejr, lang vej, ikke bange o.s.v., og ind imellem lød det uhyggelige, lantrukne: N-n-n-å! mens jeg fulgte udtrykket i det sløve blik. Men jeg skulle jo se at komme fra ham. Jeg tog et par forsigtige skridt ud til siden, sagde et par raske bemærkninger og gik med et kvikt farvel. Han vendte sig om, men blev stående og så efter mig. Engang måtte jeg have vished for, at han ikke var fulgt efter. Jeg så ham i snetykningen stå på samme sted og i samme stilling. Da blev jeg grebet af panik og gav mig til at løbe af alle kræfter. Jeg vidste, at der var en bæk med en lille bro over, før jeg nåede vandmøllen. Den bro måtte jeg nå, inden han fik fat i mig. Jeg kunne springe ud i bækken og komme ind under broen. Jeg havde den fordel at være lille i den tagfat under og over broen, som ville finde sted. Jeg løb for livet og nåede broen. Først da standsede jeg et øjeblik og så mig tilbage. Han var ikke at se. Jeg blev en stund ved møllen, inden jeg fortsatte min gang. Men da jeg havde passeret møllegården, kom min skræk igen. Der var endnu et godt stykke vej til Fåborg. En lille granplantage på venstre side af vejen gav mig mod. Jeg kravlede over gærdet, fandt hurtigt et skjulested mellem granerne, hvorfra jeg havde udkig til vejen, og satte mig til rette. Han kunne jo komme endnu. Det blev sent, inden jeg den aften nåede hjem til Årre degnebolig.

Da jeg fra hjemturen kom tilbage til mit logis i Åstrup, fik jeg at vide, at det var Tosse-Hans, smedens søn, jeg havde mødt. Når han ikke blev

drillet, var han ufarlig, selvom han til tider kunne blive ond, og forældrene måtte flygte ud af huset, når han blev gal. Senere blev han fjernet fra hjemmet, da han havde truet forældrene med at skære halsen over på dem.

En anden episode indtraf en aften under mit ophold på latinskolen i Ribe. Jeg var på vej fra Bramming og var nået hen i nærheden af Støsbøl kro, da jeg mødte to vagabonder, der bad om penge. Ret mange kan jeg ikke have haft, men at spise dem af med et par kobbermønter gik nok ikke an, dertil så de for bisseagtige ud. Resolut tog jeg min pung op og sagde med et smil: Vi kan dele. Pungen blev undersøgt. Vi delte og skiltes venskabeligt.

Engang slap jeg fra en bisse ved at løbe. Det var i Holsted plantage. Han dukkede pludselig ud fra en grantykning og råbte: Hør, lille ven, lad os snakke lidt sammen. Han så ikke rar ud. Jeg stak i løb og han efter under eder og trusler. Jeg løb hurtigt. Når han måtte puste, sagtnede jeg farten for også at trække vejret lidt. Det gik godt en tid på den måde. Til sidst forsvandt han ind i plantagen. Han havde givet op.

Uddannelse

Jeg blev student 1896. Når jeg valgte at gå lærervejen, var en af grundene nok, at jeg var vokset op som lærersøn på landet. Far mødte megen anseelse og respekt i sin virksomhed, og hans virke-trang kom på mange måder sognet til gode, ja strakte sig til tider i min drengetid ud over sognets grænser. Han blev således engang af partiet Venstre tilbudt en sikker venstrekreds ved et folketingsvalg, men afslog. Han var på mange områder en foregangsmand og blev en slags sognekonge med forskellige tillidshverv som sognerådsformand, mejeriformand. Hans anseelse som lærer belyses måske bedst deraf, at Esbjerg sogneråd tilbød ham stillingen som stadsskoleinspektør - da en sådan første gang blev opslået. Han afslog. Senere tilbød man ham en stilling som kantor og

lærer. Også da sagde han nej tak. At man gerne ville have haft ham til kirken i Esbjerg, skyldtes vel nok for en del hans pragtfulde, mægtige sangstemme, den, der til hans seminarist-eksamen skaffede ham karakteren g i sang, da han satte i med en kraft, der fik den gamle sanginspektør, der rejste rundt som censor, til at holde sig for ørerne og råbe: Hold dog op, mand! Det er jo ikke sang, det er brøl! Men da han spillede fint violin, fik han g i sang og musik. Der var for megen urkraft i den stemme. At han senere som degn i Årre fik anmodning om at lade sig uddanne som sanger, tyder på, at han kunne synge som få.

En sognekonges stilling i forbindelse med en stilling som degn viste sig at være usikker i en tid, hvor bønderne efterhånden tog den politiske magt i besiddelse. Han fældedes som formand 1901, og endnu engang fik han et tilbud andetsteds som lærer. Det var som førstelærer i Sønderho på Fanø, og denne gang sagde han ja. Han var da 55 år og havde været degn i Årre siden 1874.

Der var for mig ingen grund til at se ned på en stilling som lærer. Skulle der drives politik i forbindelse med stillingen, kunne jeg godt være med. Jeg var meget politisk interesseret dengang. Den svageste side ved stillingen, den økonomiske, skænkede jeg ikke mange tanker. De store fremskridt i det praktiske erhvervsliv var, dengang jeg blev student, ikke tydelige, og fra latinskolelivet i Ribe vidste jeg, at en adjunkt var en socialt set betydelig person, mere betydelig end en prokurator (sagfører), en tandlæge, en læge, en købmand, en grosserer, en direktør, ja endog end sygehuslægen.

Jeg blev cand. mag. 1904. Det var en meget uheldig tid at blive kandidat på. Netop året i forvejen var den nye lov for det højere skolevæsen, almenskoleloven, blevet vedtaget og skulle føres ud i livet. Den vendte op og ned på en række fag og krævede helt nye undervisningsmetoder. Den gamle latinskele afløstes af gymnasiet med moderne sprog som hovedfag for den ene af 3 retnin-

Aarre skole, bygget i 1830 og udvidet i 1872 (billed fra 1920'erne i Årre Lokalhistoriske Arkiv).

ger. Antallet af cand. mag.'er var siden 1890'erne steget i et foruroligende antal. I 1900 blev cirka 40 cand. mag.'er, og i de nærmest følgende år cirka 30 hvert år. Et dusin statsskoler, knap halvt så mange kommunale kunne tilbyde 2-3 ledige pladser om året, et lignende antal private skoler stod åbent med et lignende antal pladser. Vi var ukvalificerede ansøgere til stillingerne ved de almindelige kommuneskoler. Tilmed konkurrerede teologiske kandidater og seminarister på lige fod med os. Navnlig den første gruppe - hvoraf en stor del ikke kunne blive præster på grund af overflod af ansøgere til et præstekald førend i en sen alder, var slemme konkurrenter. En teologisk kandidat påtog sig at undervise i alt, og en seminarist kunne pege på, at han - uanset om han kun var 20 år - havde eksamen »i praktisk undervisningsfærdighed«. Når så her til kom, at præster forkyndte for folket, at cand. mag.'er afkristnede landet, forstår man, at disses chancer i konkurren-

cen var yderst ringe. Da jeg i 1908 fik embede ved Vejle kommunale Gymnasium, var kun 3 af skolens 8 lærere cand. mag.'er, den ene af disse en cand. theol. med tillægseksamen i engelsk og historie. Hele skolens undervisning i de matematiske-naturvidenskabelige fag, hvortil skolen havde dimissionsret, var i hænderne på en forhenværende sekondløjtnant, en exam. polyt., en cand. phil. (d.v.s. en student), samt en seminarist med årskursus i fysik og matematik.

Der var i 1904 ikke store udsigter for en cand. mag. At jeg fik embede 1908, vakte opmærksomhed inden for den store kreds af cand. mag.'er. Ganske vist, det var ved en kommunal skole og i en fjern provinsby. Alligevel, det var hæderligt. Jeg var økonomisk sikret som fast ansat.

Et Hjem

Der er en katolsk gejstlig, der engang under skolestriden mellem stat og kirke i Frankrig har ud-

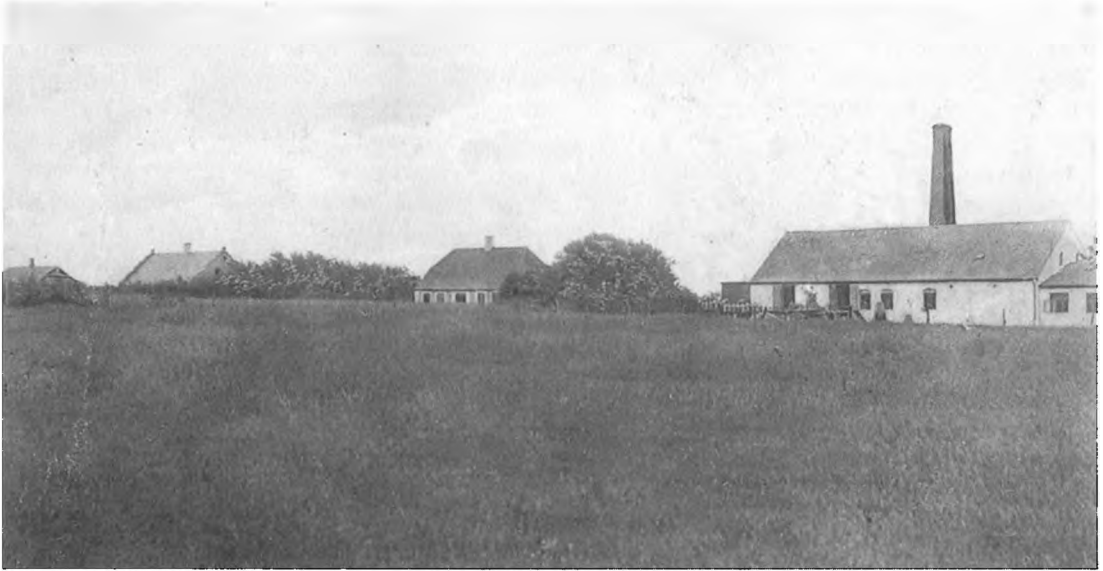

talt: Lad kirken beholde børnene, til de er 11 år, så må staten godt overtage dem. Meningen var den, at så var grundlaget lagt tilstrækkelig solidt til, at en gudløs opdragelse i statens skoler med samfundsmoral i form af samfundslære ikke kunne udhule grunden i barnets sjæl. Det har holdt stik. Religionens kraft er efter 50 års forløb ikke mindre i Frankrig end før adskillelsen mellem stat og kirke, endda kirkeskolerne helt er udslettet.

Hvad ligger der bag denne kendsgerning? Svaret må blive, at barnet har beholdt sit hjem. Hjemmets magt er stærkere end statens, religionens magt end samfundets, mors end rektorens, troens end tvivlens, sjælens end åndens, livets end dødens. Hjemmet er for barnet først og sidst mor; hun er kærligheden, troen og trygheden, hjælpen og håbet, »*moders navn er en himmelsk lyd så vide, som himlen blåner*«, fryden i mors øjne er den himmelske fryd, en genspejling af skæret i det paradisi, troen klynger sig til i enhver frygtsom sjæl, når dødens le skimtes på skulderen af den alt nedmejdende knokkelmand med de udstukne øjne og det ranglende skelet. Mors kærlighed er hjemmets hjerteslag. Det ord »*mor*« var det sidste ord, min mor sagde, før hun døde. Jeg har sjældent set mor smile; jeg har aldrig hørt hende le; og dog var hun kærligheden og glæden, hende, vi nødigst gjorde noget imod. Mor måtte ikke blive bedrøvet; hun måtte ikke se nogen af os 6 børn være kede af noget, når vi kom hjem efter længere fraværelse fra hjemmet, eller vise sorg, når vi igen skulle rejse bort. Vi mærkede hendes stille sorg, når vi tog bort, selvom hun søgte at skjule den. Og vi måtte alle bort fra hjemmet for at komme på højere skoler, jeg, da jeg var 13 år, min yngste bror, da han var 11. Hvor vi længtes hjem, ikke blot som børn, men langt op i årene! Vi følte længselen som en sygdom, der varede i flere døgn efter det sidste, bevidst skødesløse farvel under et tvunget smil: mor måtte og skulle tro, vi var glade og havde det godt derude i det fremme-

de; alle var så gode imod os, og vi opførte os altid pænt. Alle mennesker var skabt i Guds billede, og vi var velopdragne, gode børn. Vi måtte leve sådan, at vi engang alle kunne mødes med mor i himmerige. Men der kunne jo hænde os noget uforudset ondt derude. Derfor måtte vi vide, at hjemmet stadig lå på sin skjærmende plads. Hjemmet ventede os altid, bogstaveligt talt. Der var 5 indgangsdøre; de stod alle ulåsedede dag og nat, når nogen af os ikke var hjemme. Vi kunne altid komme ind. Hjemmets hjerteslag gav os kræfter i livets kamp. Vi vidste, at vi altid havde et hjem. Vi kæmpede for det hjem, for at bevare det hjem som det kraftcentrum, der gav os energien helt op i de grånende hårs dage. Vi lærte at læge vore egne sår og skjule arrene. Vi lærte at tænde lys i hjemmet, levende lys, der kunne varme.

Hvordan var da det hjem? I det ydre stort og frit beliggende, som mange degneboliger dengang var, med 5 stuer og fri adgang til dem alle, et køkken så stort som en rummelig spisestue og et spisekammer af samme størrelse; dertil bryggers, pigekammer, lo, stalde og lade, to store haver og et tørvehus med stråtag ned til jorden, herligt at klatre på og glide ned ad, og mark mod nord og vest, i en årrække desuden et hus syd for den ene have med alle de herligheder, der fandtes i den købmandsforretning, som far drev ved siden af sin lærergerning med bestyrer og lærling. I degneboligen var der to store skolestuer til ca. 80 børn, stuerne adskilte af en bred forstue og et kammer, og mod nord og øst legeplads op til kirkegården. Der var tumleplads nok inde og ude, sommer og vinter, i hjemmet og i skolen, i lo og lade, på legeplads og mark, ingen generende hensyn at tage til nærboende; i en nærliggende mergelgravs slugt kunne vi ugenert smide tøj og tage solbad, længe før denne kur var opdaget, og vi gjorde det i varme middagsstunder sammen med børnene fra mergelgravens ejer uden at blues over at være nøgne og lærte den kønslige forskel på mennesker at kende uden seksuelle tanker. Kund-

Aarre omkring 1900 med mejeriet bygget i 1885 (postkort).

skabens træ stod i vor Edens Have, men vi åd ikke af træets frugter.

Hjemmet stod på et økonomisk solidt grundlag betydeligt over såvel præste- som lærerhjem. Vi var børn af den rige degn fra Årre, som far kaldtes i andre sogne, selvom de gode økonomiske kår var langt fra rigdom. De skyldtes arbejde mere end formue, og vi børn tog tidligt del i arbejdet i dets mange forskellige former, som regel mod betaling efter en fastsat tarif: en tur til marked i Varde 50 øre, udbringning af offersedler til pinsen 25 øre, uddynding af roer 2 øre pr. række, ribsplukning 2 øre pr. fad o.s.v. Hvordan vi brugte pengene, måtte vi selv om. Da jeg kom på latinskolen, fik jeg de første år 2 kr. om måneden i lommepenge, senere 5 kr. Til oplysning af pengenes værdi kan tjene, at et lam om efteråret kostede 10-12 kr., nettooverskudet på et baconsvin noget lignende, en ko ca. 125 kr., en spædkalv 8-10 kr., en kanin 50 øre, en høne 2-3 kr., en bisværn 5

kr., et sæt tøj 30 kr. et par sko 8 kr. Betalingen til en vaskekone for en dag kost + 1 kr., en tærsker 1 kr. 50 øre, en tjenestepige fik foruden kost og logis 10-15 kr. om måneden. Jeg tror nok, jeg tør sige, at jeg var den latinskoledreng i Ribe, der havde flest lommepenge, i hvert fald de sidste år, da jeg fik 5 kr. For kost og logis betaltes 25 kr. pr. måned; da min yngre bror kom på skolen, to år efter at jeg var blevet optaget, betaltes 50 kr. om måneden for os begge uden hensyn til ferier; de gav ikke noget fradrag. Hvad jeg brugte de mange penge til? Jeg røg meget. Så længe vi havde butikken, fik jeg tobak, cigaretter og cigarer gratis. Derimod fandt jeg ikke forretningens shagpiber fine nok. Jeg brugte kurlænder- og merkumspiber med ravspids med fløjlsforet federal til hver pipe, ligeså til cigar. og cigaretrør af rav, lapserier som en lille sølvkniv og blyantsholder af sølv til at hænge ved urkæden, en lommekniv med en mængde forskellige redskaber og blade

og i etui, et virkeligt våben i form af en enkeltløbet pistol, en dolk med hjortetaksskaft og messingskede, foret med rødt skind; begge dele gav en vis tryghed overfor eventuel kamp med hunde på turene hjem og tilbage igen, men der brugtes også penge til ekstravagancer som en stiv sort hat, silkeslips og romaner; jeg tror, jeg i Ribetiden har læst alle Emile Zolas romaner og fulgt Peter Nansens Dagens Krønike med fortællinger af Gustav Esmann, Peter Nansen o. fl. Jeg anskaffede mig også Dahlstrøms verdenshistorie, en del franske romaner, abonnerede på en romanserie, som hed Ledige Timer, købte bøger med lidt spændende titler som Køn og Karakter, Fysiognomiske Studier samt vittighedsblade, stiftede ved lån bekendtskab med Longfellow, Viktor Rydberg, Sofus Michaëlis og I. P. Jacobsen, lidt spredt fægtning på litteraturens område, men en lise for sjælen i latinskolens åndløse verden. Det var skolens bibliotekar, der ved udlån af skolens bibliotek bestemte, hvad vi måtte læse. Efter et par forsøg holdt jeg op med at henvende mig på det sted. Bibliotekaren - en adjunkt - rødmede som en ung pige, der havde hørt en uartighed, da jeg bad om at låne I. P. Jacobsen; jeg var dengang fyldt 18 år.

Arbejdet i hjemmet havde et håndgribeligt, praktisk formål, livet her var præget af hensyn til et fælles velfærd, af en fysisk og åndelig harmoni med far som den udad prægende, mor som den indad ledende, hver på sit område praktiske, i deres syn på opdragelse frisindede til det helt yderliggående med færrest mulige forbud og størst muligt tillid og tilladelse til at færdes overalt i og uden for hjemmets enemærker, når vi ikke fortrædigede andre mennesker. Jeg var 4 1/2 år yngre end den eneste dreng i nabolaget og 4 1/2 år ældre end min bror og strejfede derfor som oftest rundt alene eller legede alene. Om vinteren hyggede vi os i mørkningen inden petroleumslamperne blev tændt, på stole og skamler omkring mor og lyttede til hendes fortællinger om livet i den

store verden, om de stakkels hedninger, om de uforfærdede missionærer, om sømændenes farefulde liv. Hendes far havde været skibskaptajn og var druknet, da hun var 12 år, hendes bror havde været styrmand og var druknet året før, begge ved forlis. Vi hørte om fjerne lande, have og byer med mærkelige navne, om menneskeædere, krokodiller og kæmpeslanger, om skibe af jern, om jernbanetog og lokomotiver, om store mænds liv og levned, om hende selv og hendes slægt, om den by og dens beboere, hun var kommet fra, Sønderho på Fanø. Vi lærte efterhånden de fleste af dens familier og deres historie at kende, navnene på mange af klitterne. Undertiden sang hun sømandssange for os, lange, vemodige. Mor længtes; det er vel fra hende, vi har arvet den sugende længsel efter hjem og hjemstavn.

Hjemmet var et spektrum for livets rørelser i en gryende tid. Om vinteren holdtes der foredrag i den største skolestue af højskolemænd, der var vore gæster og overnattede hos os. Andelsmejeriets tilblivelse blev planlagt hos os, skytteforeningens ligeledes. Far var en af foregangsmændene i det altsammen, medlem og til tider formand i bestyrelsen for foredragsforeningen, mejeriet og sognerådet, hvilket førte til møder af forskellig art i vor dagligstue. Jeg overværede efter behag, hvad jeg havde lyst til af foredrag og møder. Når hertil kom skole- og kirkesager, der fulgte med bestillingen som førstelærer og kirkesanger, sager vedrørende den landbrugsdrift, jordloddet medførte, herunder pligtig aflevering af furage, tørv og lyng til embedet, vil man forstå, at vi så fremmede omkring os i stort tal og hørte og lærte mangt og meget, for naturligvis fordrede gæstfriheden, at de alle skulle beværtet, om ikke med andet så med en kaffepunch, og så gik snakken. Det var et rigt pulserende liv på alle årstider.

En tid omgikkes far med den tanke at knytte os til landbruget. Han havde en mindre formue som arv fra fødegården, Ismajgård i Sønderjylland. Det var i bondefalitternes tid. Jeg gik i inderligt

håb om, at han skulle realisere den tanke. En nabo, hvis gård var på ca. 100 td. land (ca. 50 hektarer) gik fallit. Mølleren, hvis ejendom på ca. 10 td. land lå lige ved siden af, forlod ejendommen og rejste til Amerika, og kort efter måtte en gårdejer til den anden side gå fra gården, og senere blev dette tilfældet med et par husmænd med marker i samme stræk. Der var jord nok at få med hede, kær og mose i tilgift. Jeg holdt af at have at gøre med landbrug, jeg holdt af dyr, befandt mig bedre i en kostald end i en skolestue, kunne bruge både le og plejl, da jeg var 11 år, muggede og gjorde rent, fodrede, striglede o.s.v. Men mor var imod tanken. Hendes børn skulle ikke være krumryggede, forslidte bønder og bønderkoner og henslæbe livet i større eller mindre armod på forfaldne gårde, ikke have andre tanker i hovedet end kvæg og korn, vejr og vind, sæd og avl, kroner og øre, snak og sladder. Mor holdt af at læse og blive vidende om mange ting. Vi skulle ud i verden og blive mere vidende og mere lykkelige end de jordbundne bønder. Mor sejrede. Jeg var den første, der kom ud. Efterhånden fulgte mine søskende efter, alle ad den boglige vej med eksaminer som mål og derefter fremad og opad. Mor og far oplevede at se, at det gik godt. De levede adskillige år, efter at jeg var blevet rektor.

Koppe

Det var i begyndelsen af 1880'erne, at jeg stiftede bekendtskab med Koppe. Han hørte egentlig hjemme på fattiggården i Varde, men bortliciteredes af fattigvæsenet for sommerhalvåret som tjenestedreng til en bonde i et af de omliggende sogne. Fattigvæsenet slap på den måde for at give ham føden i den tid og indkasserede de 30 kroner, som lønnen i penge udgjorde. Koppe var en 13-14 år og havde været tjenestedreng, siden han var 7, dog aldrig sammesteds to gange. Nu var han fæstet af vor nabo som dreng fra maj til november.

Det hed sig, at Koppe ikke havde nogen far.

Hans mor var blevet lokket, som man sagde. Ingen vidste besked med, hvor hun siden var blevet af. Drengen var en horeunge. Det var i hvert fald sikkert, kommunen til byrde, en skidt knægt, hvem Guds og menneskers vrede var over lige fra fødselen; en horeunge var en forbandelse, en Guds straf for begået synd mod Gud. Hor var synd mod Gud, og Gud straffede fædrenes synder på børnene. Det vidste man da. Det sagde præsten i kirken. Det stod i biblen. Koppe var et Djævelens barn, fordømt til evig fortabelse i Helvedes ild, når man engang døde, og til spark på jorden.

Dette og andet gjorde Koppe til en uhyggelig, men yderst interessant person i mine øjne. Han gik i noget underligt tøj, halvlange, pjaltede bukser, en alt for stor jakke, der nåede ham helt ned til knæene; han havde ingen skjorte og gik altid med en mægtig, sort filthat med nedkrammet skygge, under hvilken man så et par kulsorte øjne i et magert ansigt, hvis han da løftede hovedet lidt, hvad han sjældent gjorde. Folk sagde, han skulede.

Jeg havde på dette tidspunkt af mit liv endnu ikke nået den skolepligtige alder og strejfede sommer og efterår frit omkring; jeg traf på de ture engang Koppe og søgte senere ofte hans selskab. Der var så meget om Gud og Satan i forbindelse med ham, som jeg aldrig havde fået nogen belæring om, men som hang i mine tanker om disse to højere væsener på godt og ondt, at jeg simpelt hen måtte søge Koppes selskab for at få klarhed over den mysik, der omgav Koppe og hans forhold til dem.

Den gårdejer, der havde fæstet ham, havde ikke noget godt ry på sig som husbond. Han var lille af vækst, tilpas fordrukken og meget forgældet, brøsig af ord og væsen overfor børn og fattigfolk og blev let hidsig. Vi kaldte ham Lille Laue. Han var lidet anset, var en dårlig landmand, og tiden var en krisetid for landbruget; begyndelsen af 1880'erne var krisens kulminationstid.

Koppe var fæstet som tjenestedreng, men gjor-

de ved siden af karlearbejde det meste af tiden, da Laue ikke kunne holde på en karl ret længe ad gangen. Karlene forlod gerne pladsen efter kort tids forløb, nogle efter slagsmål med Laue, der ikke behøvede at udbetale dem løn, før fæstetiden var udløbet, og heller ikke gjorde det. Laue fik altid kløene, men reddede pengene. Koppe måtte gøre voksen mands arbejde.

På eet område var jeg på det tidspunkt af mit liv ulydig mod mine forældre, og det skyldtes, at jeg ikke måtte komme til mergelgrave. Grunden til, at jeg overtrådte dette forbud, var min ubetvingelige lyst til at modellere. Materialet var at finde i mergelgrave eller på marker, hvorpå der kørtes mergel. I mangel af mergel kunne jeg nøjes med ler, og det var altid at finde i Laues mergelgrav, der i tidernes løb var blevet til en lang, bred slugt med græsklædte skrænter og ujævne, lerede forhøjninger i bunden, hvor ukrudt og græs trivedes særligt godt. Her stod Laues får tøjret det meste af året, og her mødtes Koppe og jeg mangen en middagsstund, når alle andre sov til middag, Koppe for at flytte får, jeg for at finde mergel eller ler og endelig også for at træffe Koppe. At det blev opdaget og strengt forbudt, noteredes kun som en selvfølge. Jeg holdt mig efter forbudet borte en tid, men Koppe, som må have savnet mit selskab, lærte mig, hvordan jeg uden risiko for at blive opdaget, kunne nå frem til slugten ad en tilsyneladende uskyldig, men ret lang omvej. Jeg blev efterhånden ganske dreven i at lyve for mine forældre. Koppe lærte mig, at kun ved at lyve kunne man undgå at få prygl. Vorherre betød ingenting. Han regerede i himlen. Han hjalp aldrig, hvor meget man end bad til ham. Satan derimod, han var en anderledes karl. Det var ham, der regerede på jorden. Når man påkaldte hans navn, mærkede man straks, man fik hjælp, navnlig når man forbandede den mand, der slog en, både mens han slog og bagefter, så længe det gjorde ondt. Man skulle blot blive ved med at sige Satan, Satan, når man f.eks. med tøjrekøllen ramte benet

i stedet for tøjrepælen, eller når man trådte en torn eller en glassplint op i foden eller skar sig i en finger med lommekniven. Det var en helvedes god kur mod al slags smerte. Koppe havde erfaring. Laue pryglede ham hver dag. I almindelighed var det lussinger, han fik, tidt hele kostalden igennem fra den ene ende til den anden. Det gjorde Satans ondt. Men det kunne også hænde, at Laue blev så gal i hovedet, at han bandt ham til en stolpe i stalden og gennempiskede ham med kørepisken. Det var endnu værre, end det med torne og glassplinter. Den første gang, det skete, havde Koppe skreget højt efter hvert slag og råbt »*av for Satan*«; men så var Laue blevet endnu galere og havde slået endnu værre til og havde brølt, at han Fanden gale mig skulle lære sådan en hvalp at bande, sådan en beskidt horeunge. - Næh, han måtte kun skrike; det kunne man ikke lade være med, og smerterne kunne brænde i kroppen flere døgn i træk; men man skulle bare hviske Satan, Satan, så Laue ikke hørte det, og bide tænderne sammen. Om jeg troede, Vorherre kom Koppe til hjælp og rev pisken ud af hånden på Laue? Næh, Vorherre gik bare rundt oppe i paradiset have og hørte på sang af engle. Satan skulle man stå sig godt med, og det gjorde Koppe. Når Laue ikke så det, sparkede og slog Koppe køerne og kalvene. Det gjorde godt at gøre ondt mod alt, hvad der hørte Laue til, og kreaturerne skulle lære at lystre, og det gjorde de kun, hvis de var bange for at få klø. Hvis de bissede og løb over i kornet, var det ham, Koppe, der fik klø. Derfor slog han med en løkke tøjret om det ene øre på dyrene, helt inde ved roden, hvor øret sad fast, og når han så i bissevejr havde rusket godt til, så øret blødte, ville han godt bande på, at den ko skulle være slemt bissegal, om den med tøjret om øret rev tøjrepælen op. Jeg havde vel nok prøvet at få rusket i øret, så jeg vidste, hvor ondt det gjorde. Det var sandt, det havde jeg.

Koppe skulle om morgenen have muget i kostalden, før kællingen og pigen kom for at malke

køerne, inden de skulle på græs. Han skulle være ude af sengehalmen kl. 4 for at nå at blive færdig med mugningen, inden de andre kom op. Han fik ingen davre, før han kom hjem efter at have sat køerne ud. Det var længe at gå, inden man fik noget at æde. Men Koppe var klogere end som så. Han malkede en træsko fuld af mælk og drak, til han blev mæt, og bagefter rensede han træskoen ved at lade sit vand i den; han pissede færdig i vandtruget; det havde den fordel, at køerne drak mindre vand, og at Koppe derfor ikke behøvede at pumpe så meget vand op i truget. Koppe vidste så meget, kunne så meget, turde så meget. Hvem der dog var Koppe!

I middagsstunden, når Koppe og jeg mødtes i slugten, havde han gerne æg med sig i lommen. Dem havde han listet sig til at tage i hønsehuset. Han advarede mig mod at gå hen til vandhullet i mergelgraven. Neden under det lå helvede, og gled man ud i hullet, strakte Fanden en hånd op igennem vandet og trak en ned i helvede. Man kunne altid se i forvejen, når en skulle drukne; men det var kun om aftenen, når det var mørkt. Da var vandet helt sort. Fanden luftede da ud, og røgen lagde sig over vandet. Hvis Fanden havde bud efter en, kunne man se tre blålige lys brænde over hullet; men hvem det var, der skulle drukne, kunne man ikke se. Koppe havde flere gange set lysene, når han kom sent hjem efter at have flyttet fårene til nat, så der måtte snart ske noget. Koppe var dog ikke bange for at gå hen og skrabe noget mergel frem og hente vand i sin hat til mig. Til gengæld kunne jeg godt tage nogen svedsker eller rosiner fra vores spisekammer med til ham. Det kunne min mor slet ikke opdage. Og det gjorde jeg.

Jeg modellerede, og Koppe lå på maven og så til. Det var mest dyr, jeg tryllede frem, og særlig var det heste og køer, får og svin. Jeg ville have en stor gård med mange dyr af hver slags. Koppe fik svedsker og rosiner og var altid villig til at gå til Helvedes agrund og hente materiale til min

skaberkraft. Han grinte mig ud, når jeg ikke gjorde forskel på han og hun, og han lærte mig at se, hvor forskellen var, og hvori den bestod, og med ord, jeg aldrig havde hørt noget menneske sige. Koppe var klog, hvor jeg var dum. Han vidste besked med, hvordan der lavedes levende føf, kalve, lam og grise, og hvordan børn blev til. Han kendte en verden, min fantasi ikke kunne fatte. Ingen var så klog som Koppe, og ingen havde en magt over mig som han. Han lærte mig at overtræde alle budene med skal - skal ikke, før jeg kom i skole; men min skabertrang lærte mig at blive snu. Når det kneb med at skaffe svedsker og rosiner til Koppe, var han uvillig til at hente materiale til mit værksted. Jeg måtte finde på udveje, og jeg fandt dem.

Jeg kendte fra et zoologisk billedatlas giraffer, bjørne, løver, tigre, elefanter, næsehorn og flere fantastiske dyr, og når jeg stak et sådant dyrs navn ud, var Koppe villig igen og betragtede skabelsesværket i stum overraskelse. Hvad nytte sådanne dyr var til, kunne jeg ikke forklare ham; men Vorherre havde skabt dem, så de var vel dog til nytte for noget.

Men hvor længe var Adam i paradiset! Jeg skulle som han lære, at syndens sold er straf under en faders tugtende hånd. Det kom sig af, at jeg engang bandede under et slagsmål med mine to ældre søstre. Virkningen var et øjeblikks befrielse for hak og klask, men frygtelig i dens følger. De holdt inde med slagsmålet, så på mig med rædsel i blikket, trak sig tilbage og sagde, de nok skulle sige det til far. Denne trusel han over mig i lang tid og bevirkede, at jeg måtte adlyde enhver ordre fra dem som en slave. De kunne kommandere mig til hvadsomhelst, og jeg turde ikke være ordren overhørig. Jeg måtte løbe huset flere gange rundt, mens de stod grinende og holdt rede på omgangen antal. Når vi om aftenen var ude i stalden alle tre og gøre os klar til natten, bestemte de, bag hvilken ko jeg skulle sidde. Jeg blev dømt til at pudse deres træsko, til at hente ditten og dat-

ten for dem o.s.v. Satan hjalp mig ikke. Bevidstheden om, at de var vidende om min store synd mod Gud, må alligevel have tynget dem, for en dag betroede de sig til mor. Jeg måtte bekende, hvem der havde lært mig at bande. Fra da af op-hørte min forbindelse med Koppe. Jeg havde fået en tvivl i sindet om hans læres rigtighed og faldt tilbage til et fadervor om aftenen med troen på Gud og hans hellige engleskare, kunne igen slås med søstre og forlagde mit atelier til det inderste rum af skolebørnenes lokum. Kun på eet område vedblev jeg at være ulydig. Jeg måtte have mergel og ler i Laues mergelgrav.

Om Koppe er kun at fortælle, at han tog *hævn på sin måde*, da det gik op for ham, at jeg ikke mere måtte komme sammen med ham. Da efteråret kom, og kreaturerne efter datidens skik blev slået løs, havde vi dem jævnlig på besøg i vore haver, hvor de trampede rundt og forårsagede megen ravage. Koppe, som skulle sørge for, at de holdt sig på Laues enemærker, holdt sig langt borte. Han kom ikke for at jage dem bort. Jeg ser ham sidde på en grøftekant med den store filthat trukket ned over hovedet og med ryggen til, så han ingen kreaturer kunne se. Far måtte jævnlig

ud og jage dem væk fra haverne. Koppe frygtede ikke en degn i haven, og han var sikker på, at Laue ikke ville gøre ham noget for den forsømmelse af pligten. Han morede sig over at se den kålhøgne degns krumspring. Til flyttedag den 1. november, da kreaturerne blev staldet ind, rejste Koppe. Jeg så ham aldrig siden, men billedet af en sammenkrøbet dreng med en stor filthat og en stor jakke med opsmøget krave under den mægtige, højpullede hat siddende på en grøftekant en sen oktoberdag i øsende regn fra en barsk blæst fra nordvest, gennemblødt, hjemløs, venneløs er mit sidste billede af Koppe, den af Gud og mennesker forbandede horeunge fra fattiggården i Varde. - Var den mergelslugt i Årre i nogle få stunder af hans barndomstid et hjem, hvor han mødte godheden for første gang i sit liv? Var der varme i en lille kammerats ubetingede beundring og hengivenhed? Var det mon derfor, han til gengæld vovede sig hen til det dybe vandhul og fyldte sin store hat med vand til den lille kammerats løjerlige leg? Hen til Helvedes dyb. Var han i bunden en god dreng? Jeg tror det. Den sociale lovgivning med dens menneskelighed var endnu ikke blevet til.

Natmandens endeligt

Af Søren Mulvad

I »Ribe Bys Historie 1660-1730« fortælles om, hvilke kvaler stadens markmand havde med at begrænse den uhyggelige kvægpests ødelæggelser i 1720'ernes første halvdel.

Vi er nok klar over, at kvægpesten sandsynligvis har været smitsom, og at man ikke kunne tage de nødvendige forholdsregler for at hindre udbredelsen i 1700-tallet. Begrebet *smitte* havde sikkert en stærkt klingende biklang af trolldom, forgørelse for samtidens almue, hvilket det følgende skal vise.

Det var på daværende tidspunkt næppe mere end 70 år siden, at man havde brændt den sidste heks mellem Galgebakkerne nord for staden. Anne Bruds blev brændt som den sidste i 1652, og øvrigheden befattede sig officielt ikke længere med trolldomssager, undtagen de blev etiketterede med begrebet overtro. Men herfra og til almuens forestillingsverden var længere end 7 mile.

Samfundet var stærkt og tydeligt opdelt i sociale lag, hvor grænserne imellem de øverste kunne usynliggøres ved hjælp af penge, verdslig eller kirkelig magtbeføjelse. Men mellem de nederste lag var stærke skranker. Især det nederste lag: Natmændene eller rakkerne, nød almindelig afsky. De var pariaer, udstødte og urørlige i bogstavlig forstand. Der arbejdedes med begrebet »en ærlig Dannemand«, når der skulle vidnes for retten. Dette begreb var ikke en løs flokel, men en håndgribelighed i modsætning til en »uærlig«. Uærlig var enhver, som beskæftigede sig med snavset arbejde, skorstensfejning, tømning af latrinkuler, bortkørsel af skam, indfangning og aflivning af løse hunde og svin og fremfor alt en-

hver kontakt med døde eller selvdøde dyr. Alt arbejde af denne art varetoges af rakkerne, eller natmændene som de kaldtes. Natmandsproletariatet var desværre nødvendigt, men hvorfra kom denne kaste? Ja, enhver, som var født af rakkerslægt var selvskrævet rakker. Men standen rekruttede nye medlemmer fra forbryderverdenen. En hængefærdig kunne til tider frelse livet ved at love at gå bøddelen til hånd fremover. Deserterede soldater kunne gå i rakkertjeneste og blev så urørlige, da ingen alligevel ville tjene sammen med ham i noget kompagni. Der er beretninger om, at en spidsrodsdømt soldat har friet sig for straf ved i en hast at berøre en selvdød hest. Så var han rakkermærket, og ingen af »kammeraterne« ville så meget som røre ham med en kæp, af frygt for at blive smittet af urenheden. Intet under da, at det kunne være svært for en rakker at få sit barn døbt. Hvem skulle bære det? Det fortælles fra jyske kirker, at rakkerens barn blev rakt fra arm til arm fra kirkedøren til døbefonten, for at alle i menigheden på den måde »blev lige gode om det«, og den ene altså ikke havde noget at lade den anden høre bagefter. På samme måde ved Den hellige Nadver. Det fortælles, at rakkerne fik Jesu Blod skænket i alterkalkens fod, for at ikke kalken skulle blive uren af hans læbers berøring. Selvfølgelig var den nederste stol i kirkerne forbeholdt dette natmandsslæng. Dette vides fra mangfoldige jyske kirker, og med sikkerhed fra Seem.

Der blev udstedt kongeligt påbud om, at ingen måtte undslå sig for at stå fadder til et rakkerbarn, hvilket Ribes Mestermann benyttede til at indby-

Samfundets underste lag har sjældent været model for vore kunstnere. Først i midten af forrige århundrede begyndte en romantisk interesse at vågne, måske som følge af St. St. Blichers beskrivelser. Her en natmand, tegnet af Chr. Dalsgård 1856. (Efter H. P. Hansen: Jyske skøjere og rakkere).

de stadens fornemste borgere, i alt 22, til faddere. Han håbede nok, at de fornemme borgere ville give gode faddergaver. Men ikke alle havde den frækhed og det mod. I Ribe Domkirkes kirkebog står 1692 om natmandens barnedåb: »Faddere ingen, og bar han selv barnet«. Efter det ovenfor fortalte, er det ikke underligt at almuens tillagde rækkerne alskens uhyrligheder i retning af smitte-muligheder. Når et ærligt menneske ikke kunne røre en rakker uden at blive uren, hvorfor skulle det samme så ikke ske med et kreatur?

Nu er Ribe Tingbog for 1720'erne temmelig vandskjoldet, og derfor vanskelig at læse. Det har været muligt at sammenstykke følgende beretning fra stadens markmand om hans mening om kvægpestens årsager:

Natmanden Frands Nielsen, eller Frands Natmand, som han oftest kaldtes i daglig omtale, havde ofte været set på marken om natten, hvor

han »til mistænkelige tider overkappede vor fædrift«. Det vil sige, at han krydsede den sti, hvor stadens kreaturer blev drevet ad. Dertil havde han ikke nedgravet de pestdøde kreaturer dybt nok efter markmandens skøn, »men ikkun tilkastet dem med et ganske tyndt lag«, trods det, at nedgravningen blev overvåget af tilsynsfolk. Markmanden mente, at Frands Natmand sneg sig ud på marken om natten og gravede kreaturådslerne op »for at tage huden med mere til egen fordel«. Altså skal han have solgt hudene. På grund af den ringe nedgravning kunne svinene rode sig ned til ådslerne og gnave i dem, og på den måde bære smitten med sig. Markmanden havde også været vidne til, at Frands Natmand ved højlys dag havde slået en kvie ned og flået den. Der underforståes så, at han burde have gjort det om natten. Men ikke nok med hans færden på marken, han havde også »brugt mund mod præsident Worm og andre godtfolk, når noget havde været imod hans vilje«. Det var ilde at sætte sig op imod den af Gud indsatte øvrighed og på den måde trodse Luthers og kirkens lære.

Da markmanden havde aflagt beretning for retten, kom Maren, sal. Terminus Raagers frem med en erklæring om, at Frands Natmand »udi forrige (kvæg-)svaghedstid løb omkring min port, hvor han af en af mine tjenestepiger blev set, og tilspurgt, hvad han havde der at bestille, hvorpå han i en hast sprang over diget og løb bort. Om andendagen fulgte den skadelige effekt, at et af mine svin kom (i klemme) under porten og straks derpå døde«. Erklæringen smager stærkt af, at Terminus Raagers enke har natmanden mistænkt for at have forgjort enten svin eller port.

En af stadens krokoner trådte derpå frem med en helt jordnær beretning om, hvorledes Frands Natmand var kommet ind i hendes hus på Torvet og havde købt en pot øl. Han kom i skænderi med et par andre krogæster, og truede ad dem med sin rakkerkniv. For ikke at komme i fysisk berøring med kniven, fortrak disse andre gæster ud på ga-

den, mens Frans Natmand fulgte efter dem mens han råbte og skabte sig som en afsindig. Da gæsterne var vel ude, lukkede krokonen døren, hvorpå Frands slyngede tre knive imod døren »til vort hus' beskæmmelse«. Han smadrede ølkruset mod gaden og buldrede på vinduerne. »Med forfærdelig hujen og skrigen gik han om på Torvet og øvede skammelige gerninger mod øvrigheden og indslog præsident Worms vinduer«. Andre vidner så senere samme dag, hvordan han råbte og gebærdede sig, kastede sten mod byfogdens vinduer og teede sig som et vildt menneske. Frands Natmand ruskede en rulle lærred fra byskriveren og slæbte den efter sig i gadesølet og slap den først ved Gillesen Stadstjeners gadedør i Grønnegade. Andre borgere havde måtte låse deres døre for at værgе sig mod den afsindige.

Et nyt vidne, Mads Eriksen Kamp, fortalte om, at Frands engang havde gået på Skibbroen medens Mads Kamp arbejdede i en pram ved bolværket. Frands havde bl.a. pillet ved en vogn med jembeslag. Mads Kamp havde bedt ham holde sine fingre fra den, hvorefter Frands svarede »med skammelige, forsmædelige og ærerørige ord« og anfaldt Mads Kamp så denne måtte flygte op i byen, hvor han blev lukket ind hos byfogden.

At det anførte, kan vi regne ud, at natmanden sikkert var psykotisk, eller på anden måde utilregnelig. Om det var en karakterbrist hos ham, eller om han er blevet frustreret efter et helt liv som paria og samfundets udskud, kan vi ikke afgøre. Men vi kan læse meget om 1700-tallets borgeres holdning til rakkerne.

Grunden til, at bytinget var så interesseret i Frands Nielsen Natmands forhold var, at han blev skudt i Seem Annexpræstegård den 6. februar 1723. Drabsmanden hævdede, at der var tale om et vådeskud, og for at sværte natmanden mest muligt og undskylde sig selv, lod han indhente vidneudsagn fra mange kanter. Som det ses, var det ikke svært at få folk til at udtale sig.

Anders Jørgensen, der var forpagter på Seem

Barselstuer gav altid anledning til forsamlings af mange kvinder. Vi kender det fra Holbergs komedie af samme navn, og her en barselstue efter træsnit af Joost Amman, det 16. årh. (Fra Troels Lund: Dagligt liv i Norden i det 16 årh.).

Annexpræstegård, havde om aftenen den 5. februar slæbt en hest ud af sin stald og om bag laden. Han påstod senere, at den havde været døde, men dog i live da han slæbte den ud. Såfremt han virkelig skulle have slæbt en død hest væk, og det var blevet opdaget, havde han straks stillet sig selv og sin familie udenfor det gode selskab, så vi må gå ud fra, at hesten virkelig var levende. Herom skulle siden rejses tvivl. Inden det videre forløb rides op, skal lige indskydes den bemærkning, at Seem Annexpræstegård administrativt ikke hørte til Ribe Amt, men var en såkaldt Haderslevhusisk gård, som altså skulle lyde øvrigheden i Haderslev.

Morgenen derefter lavede Anders Jørgensens kone til barsel, en begivenhed som straks tiltrak en stime madammer, både fra Seem og Ribe. Anders Jørgensen har sagtens opført sig ligeså hjælpløst og kluntet som enhver anden barselkones mand, at en af de tilstedeværende koner lokkede ham ud af huset under påskud af, at han skulle skyde nogle spurve, som hun kunne bruge til middagsmad. Han ladede sin bøsse med spurve-

hagl og gik ud. Straks udenfor døren hørte han en forskrækkelig råben og regeren omme fra sin lade. Han var bange for at konen i huset skulle blive skræmt, og han gik om for at se, hvad der var på færde. - Deromme stod Frands Natmand - uindbudet - og flåede den døde hest. Noget derfra, ved Seem bys teglovn stod en flok mennesker, og holdt øje med ham. De turde øjensynlig ikke nærme sig. Frands Natmand var sagtens rassende over, at en oplagt forretning for ham ikke var kommet til han kundskab på reglementeret måde, for han råbte straks op, da Anders Jørgensen viste sig:

»Du skalst blive ligeså god, som jeg er, du og dine børn og børnebørn. Du Haderslevhusrækker«.

Frands Natmand mistænkte altså forpagteren for at have slæbt et ådsel ud, og derved gjort sig skyldig i rakkerarbejde. Frands Natmand truede ad Anders Jørgensen med sin rakkerkniv, og gik frem imod ham. Anders Jørgensen værgede for sig med bøsseløbet, - og pludselig gik skuddet af! Spurvehaglens sprøjtede ind i Frands Natmands lår og underliv. *»Redder mit liv. Redder mit liv!«* råbte rakkeren, greb sig i låret, og faldt straks død til jords.

Vi skal ikke opholde os ved den omstændelige retshandling, men blot se et enkelt spørgsmål, som den anordnede fiscal ved Hvidding Herredsting stillede Anders Jørgensen, da retssagen lang hen på sommeren tog sin begyndelse:

»Inqvisit ved vel, at et dødsslag lige så vel kan begås mod en rakker som mod et andet menneske?«

På et tidspunkt forklarede Anders Jørgensen, at han var sprunget frem for at frelse sin ære. Hans ære ville jo lide skade, om han havde rørt ved natmanden. De forsamlede naboer vidnede senere til Anders Jørgensens fordel, og adspurgte ilede bønderne i Øster Vedsted til hjælp med følgende erklæring:

»Som det er begæret af os underskrevne, at vi

vil meddele vores attest og sandheds vidnesbyrd angående den døde Frands Natmands forhold, særlig i den bedrøvelige og vemodige svaghedstid for vort fæ og ellers i andre måder, så vide og vidne vi herved, at bemelte Frands Natmand var af os storligen mistænkt at han måtte være årsag til samme styrtende død iblandt fæet såvelsom vore bæster, ligesom hos Ribe bys borgere og indvånere i henseende til at svagheden kan ikke skønnes at have nogen naturlig årsag, men være af samme art og egenskab som blandt riber fæ. Dette er såvidt anmeldte sag angående, som vi kan sige og vidne. Ellers er det os vel vitterlig, at han var et menneske, som var meget hengiven til fylderier og drukkenskab, som han var meget liderlig med, og at han ellers var berygtet for et uregerligt menneske, som han øvede i mange måder og mod mange og adskillige ærlige folk. Således contesterer vi med god samvittighed og med vor saligheds ed om fornøden. Øster Vedsted den 23. november 1723.«

Hele bevismaterialet blev opsummeret i forsvarens tale til sidst, hvori der står at Anders Jørgensen var en god kristen og et fortræffeligt menneske, født af ærlige forældre og at hændelsen var et rent ulykkestilfælde, ja nærmest Guds retfærdige straf *»ligesom af Guds beskikkelse, der nu ikke længere ville med den ryggesløse og forvovne, ugudelige, nu døde natmand bære over, men lade hannem nu høste det samme, som han altid havde sået, og som altid havde draget efter at gøre ulykke, ondt, nød, vånde og blod, så og til hans velfortjente straf og Guds retfærdige råd ladede ham selv søles i blod.«* Der er ikke indført nogen dom over Anders Jørgensen, så vi kan ikke bevise, at han blev frikendt. Men i Seem kirkebog optræder han i de næstfølgende adskillige år som barnefader. Han må nødvendigvis have opholdt sig i hjemmet.

Sagen har for så vidt ende, men der kom et kort efterspil. Frands Natmand havde kone og børn. Konens forbitrelse mod hendes mands morder

kom til udtryk en dag i september samme år, hvor hun kom ridende ud til Seem, og truede ad Anders Jørgensen. Flere vidner at have hørt hende råbe: »*Han haver skudt min mand, lad ham nu skyde mig, så er mine børn både fader- og mode-løse.*« Og senere: »*Såvidt jeg har diet min ærlige moder for sødmælk, skal jeg betale ham.*«

Det lader altså til, at rakkerkonen var født ærlig, dvs. udenfor rakkerstanden, hvad hun selv har påberåbt sig til garanti for, at hun havde mulighed for at hævne sig. Hendes forbitrelse er letforståelig, idet det ikke kræver megen fantasi at sætte sig ind i, hvorledes hendes og børnenes fremtidsudsigter var. Hendes eneste mulighed for en nogenlunde eksistens var at finde en ny mand blandt rakkerne.

Vi ved ikke, hvad det endte med for hendes eller børnenes vedkommende, men det er vanskeligt at forestille sig andet, end at hun og de små måtte ud på landevejene med tiggerposen som tusinder af andre i dette 1700-tallets, til det yderste

liberale samfund. Den døde Frands Natmand findes ikke indført som begravet, hverken i Seem kirkebog, eller i nogen af Ribe bys kirkebøger.

Kilder:

Ribe bys tingbog, 1723.

Lustrup Birks Justitsprotokol 1723.

Hvidding Herredstings tingbog 1723.

H. P. Hansen: Natmandsfolk og kæltringer.

Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl.

David Grønlund: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for hexeri forfulgte og brændte mennesker.

Hugo Matthiessen m.fl.: Ribe Bys Historie 1660-1730.

Søren Mulvad, Varming, 6760 Ribe, f. 1948, lærer, arkivleder. Har tidl. skrevet artikler til »Fra Ribe Amt«, desuden til »Mandøposten«, »Ribevennen«, »Sælen«, »Koldingbogen«, m.fl.

Hip hurra, det er min fødselsdag

Lejlighedssange fra 1786 til 1970

Af Olga Pedersen

Indledning

En historiker henter sin viden og får inspiration mange forskellige steder, han eller hun forsøger at få indholdet af de mange pakker og de store tunge protokoller på lands- og rigsarkivers hylder til at tale. Fortælle om de mennesker, der har fyldt hverdagen før den blev vores, om hvordan deres indstilling var til det ene eller det andet, hvordan de så på sig selv eller deres nærmeste omgivelser, på deres arbejde, forholdet mellem mand og kvinde, mellem børn og forældre, eller til naboer og venner.

Mulighederne for at hente oplysninger er imidlertid mange andre, ja nogle ligger endda lige for næsen af een, og dem får man som regel kun øje på ved en tilfældighed.

For et par år siden sad jeg en eftermiddag hos en gammel svagtseende kone, jeg læste nogle af hendes families lejlighedssange højt for hende. Det vakte glade og gode minder til live og ind imellem lo hun højt.

Siden den dag har jeg ofte tænkt på lejlighedssange som en kilde til historieskrivning, og efter at have gennemlæst en lang række, mere eller mindre velskrevne eksemplarer, har jeg fundet at her er et stykke hidtil overset kulturhistorie.

Ved lejlighed

Ordet lejlighedssange indikerer at sangene er skrevet ved en eller anden bestemt lejlighed, i de senere år altid ved glæde og fest, men tidligere ligeså selvfølgelig ved sorg. Ved højtidelige lejligheder, er det for mange lige som lettere at udtryk-

ke sig på vers, ved at iklæde sig forfatterrolle er man blevet en anden person, og kan som sådan bedre udtale de store og fine ord, man selv er for undseelig til at fremføre. Det kan typisk være børn, der ønsker at sige dere forældre tak for barndomsårene ved sølvbrylluppet, eller forældre, der ønsker give deres børn et godt og kærligt ord med på vejen, når de gifter sig, eller det er ved en rund fødselsdag, hvor nogen ønsker at sige tak til fødselaren og opremse alle de dyder, man mener er passende. Gennem alle sangene går som en rød tråd ønsket om, at gøre dagen til noget særligt og uforglemmeligt.

Forfatterne

Der er mange forskellige forfattere til lejlighedssange og alle er naturligvis ikke lige gode.

En lejlighedssang skal være let forståelig og skrevet på en melodi, så den let kan synges af et publikum, der ikke har haft lejlighed til at øve sig. Den synges for første og måske eneste gang og skal helst gøre et godt indtryk på alle.

Det er slet ikke nogen nem opgave, og mange går da også til en eller anden »rimsmed« når de bliver indbudt til fest.

En sådan var min tip-tip oldefar. Han boede i 1780'erne på Lervadgård i Føvling sogn. Han hed Niels Pedersen og var født der i sognet i 1758, han var fæstebonde til Sønderskov gods.

Det får imidlertid stå hen i det uvisse om Niels Pedersen digtede for betaling eller om han selv har medbragt sangene, og derved har gjort dem til sit personlige bidrag til højtideligheden.

Niels Pedersen
 til Laurids Knudsen og Maren Terkelsdatter
 i Aalte, paa deres bryllupsdag
 den 31 oktober 1835

1. O diglystebilds gud
 som mand og kvinde, fader
 og moder altsagts gud
 du alle ting forbragte
 Vi dig befarer nu
 vor brud og at i faend
 krigt jels i uskikken dem
 Giv dem og i barm
2. Gud vi i kærlygsfuld
 Maar for til sammen vandre
 og stude ind i fond
 Mag hos med forvandre
 og over dem krigt
 som gud og jehus kom
 og hjer ind hos
 skal skindum dem bryllups

3. gud af jordens frugt
 maan og herial far
 ja gud som siges
 og for dem som maan
 Giv dem og her maan
 for frugt af frugt og frugt
 ja frugt af kærlygsfuld
 og for gud vi dem
4. Gud vi i kærlygsfuld
 maan og herial far
 du ingo og i dag
 til vore brud vil siges
 du far befarer gud
 alt end nu andens vil
 at jels dig her for
 paa dette stude til vore
5. Giv dig kærlygsfuld
 som for i gaven kærlygsfuld
 for ham vi i den frugt
 som for til kærlygsfuld
 vi vandre over jels
 vi i den moders stude

En side fra Niels Pedersens, Lervad, sangbog. Her er det et »brudevers til Laurids Knudsen og Maren Terkelsdatter i Aalte, på deres bryllupsdag den 31. oktober 1835«. Det er sangen, hvor Niels Pedersen beder sine børnebørns stedmoder om at give dem kærlighed. (Se også side 195 og 197 F.).

Dengang var det ligesåvel skik at digte sange ved sorg som ved glæde, og ved dødsfald skrev Niels Pedersen vers »til at lægge på en ligkiste«.

En del af sine digte har han bevaret en afskrift af i et lille hæfte, hvor han på titelbladet har skrevet »Tanker ved adskillige venners begravelse af N.P.S.L.«.

Niels Pedersen skrev jævnt og ligefrem, måske set med vore dages øjne lidt enfoldigt, men også rørende smukt. I sange ved hans egne døtres bryllup, og i et der er skrevet ved begravelsen, da datteren Kirsten døde fra fem små børn, er lagt al hans faderkærlighed og sorg.

Poul Andersen

En anden digter er Poul Andersen i Gjettrup. Han skrev ligeledes digte til forskellige lejligheder. I sine dagbøger, der er ført fra 1863 til ca. 1907 har han ofte noteret dem ned. Han var den, man i Aastrup sogn søgte til, når der skulle skrives et vers til at lægge på en afdøds kiste, som en sidste hilsen eller som en trøst for de efterladte. Ind imellem skrev han også breve i verseform, og næsten hvert år ved nytår sagde han det gamle år farvel og det ny velkommen med et par vers.

Niels Pedersen og Poul Andersens digtning ligner hinanden i deres enkle og ligefremme sprog. Ikke de store mesterværker, men et udtryk for tanker og følelser i de to bønders tid.

Agnes Pedersen

En tredje forfatter er Agnes Pedersen, lærer på Aastrup skole fra 1923 til 1962.

Agnes Pedersen holdt af det nære samfund og det bærer hendes digtning præg af. Ofte nævner hun lillebyen som det sted, hvorfra der kun udgår trygge, glade mennesker.

Agnes Pedersen var en meget afholdt sangskriver og i vort århundrede er det sange, digtet til festlige lejligheder der dominerer, og de har fået et vist ensartet præg over sig, hvilket ikke synes at genere hverken vært eller gæst. Agnes Peder-

sen var en mester i at skrive rammende sange på en munter og livlig facon.

Der kunne naturligvis nævnes mange mange flere sangforfattere, men ofte er der slet ikke noget navn under en lejlighedssang, og mere interessant er det vel også, hvad de indeholder.

Kærligheden og troskaben

Kærlighed er et gennemgående tema i næsten alle sange. Ikke alene kærlighed i parforhold, men kærlighed mellem forældre og børn, og mellem søskende, kærlighed til hjemmet, til hjemstavnen, til arbejdet og til hverdagen.

Da Peder Pedersen i Føvling den 10. november 1810 giftede sig med Maren Jensdatter fra Stenderup, skrev Niels Pedersen til dem:

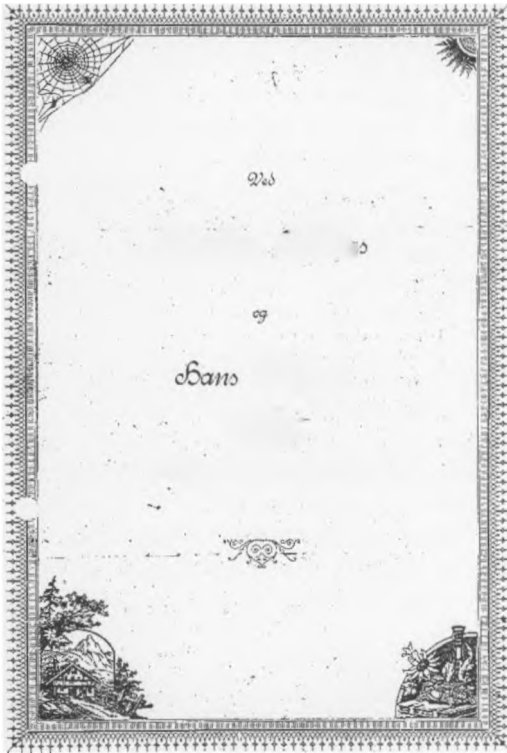
Vi nu til bryllup er/ i kærlighed og ære/ Thi bryllupper de bør/ jo altid kærlig være/ men det ord kærlighed/ bruges i mange måder/ ja flere end jeg veed/ det har så mange grader./

Een elsker dejlighed/ en anden guld og penge/ ja mangan elsker det/ som ikke varer længe/ ja guld og dejlighed/ forsvinder ofte slet/ men dyd fornøft og tro/ man bør at elske ret./

Gid vores brudepar/ må få af gud den gave/ at de den rette art/ af kærlighed må have/ gid ægte kærlighed/ må stedse finde sted/ i deres ægtebo/ og altid blive ved./

Gid de af jordens frugt/ må brød og næring få/ ja gid fornøjelighed/ og hos dem blive må/ gid de med glæde må/ se frugt af eng og seng/ ja frugt af kærlighed/ o, herre giv du dem./

Gid brudeparret må/ af Gud velsignet være/ gid de må leve så/ i denne verden her/ er udi sand kærlighed/ og udi troskabs bånd/ i ro i fryd og fred/ og fyldt med Herrens ånd./

ling først og så en ægtemage/ skøn på dem
begge to/ og lad forstand og tro/ slå følge
med jer alle livets dage./

I 1961 da alt endnu var ved det gamle, da bruden
endnu som en selvfølge blev hjemmegående og
ikke havde anden tanke i hovedet, end at gøre
hjemmet hyggeligt og rart for manden at være i:

Bruden hun har tjent hos fruer fin/ der hun
spilled' første violin/ hun servered' te på
bakke/ og en frokost fin hun pakked'/ når
familien tager ud på søndagstur./ servere
maden, det ved vi hun kan/ nu du lave den
må til din mand/ et vi her dig dog vil love/
når du maden daglig koge/ hvis den branket
bli'r er manden straks lidt sur.

Eller:

Siden hen de lagde planer, som ungdom jo
vil/ Han vil passe sin forretning med liv og
med sjæl/ Men hun vil ham hjælpe i butik
og på kontor/ og så lave mad, ligeså godt
som sin mor./ Og rengøring er hendes hob-
by, ja/ man ved jo knap nok hvor man må
træde/ for der hvor hun er det hele skinner
så rent./

Det faldt naturligvis ikke Niels Pedersen i Leer-
vad ind, at bruden kunne have anden tanke end
den, at bruge resten af sit liv på at være hustru og
moder. Det sidste betalte hun ofte for med sit liv,
men heller ikke det fandt hverken digteren eller
moderen stod til at ændre.

Næsten halvandet hundrede år senere skrev
Agnes Pedersen i Glejbjerg stadig om kærlighe-
den og troskaben mellem brudepar:

Tillykke brudepar/ med pagten, som I har/
for kirkens alter sluttet med hinanden./ Nu
siddet bruden der/ så sød og frisk og kær/
med myrtekrans og slørets fald om pande./

I livets lotteri/ for nitter gik du fri/ en stil-

Nye tider

Men så skete der noget. I slutningen af 60'erne
var tonen blevet en anden. Nu havde bruden et
job og ingen planer om at blive hjemmegående:

Vel ved vi for bondestanden, i dag er det
rigtig skidt/ men så hjælper hun bare man-
den, tjener på kontoret lidt/ skal hun ha' en
sommerkjole/ eller ha' frisuren sat/ si'er hun
tag det bare rolig/ jeg kan selv betale skat./

Bruden som moderne kvinde har jo fået sig
et job/ og hun har slet ej i sinde lige straks
at holde op/ når hun kommer fra kontoret/
gerne smiler hun til dig/ og så må han ej ved
bordet/ bag avisen gemme sig./

At kvinden kunne betale selv var måske den største omvæltning. For første gang skulle hun ikke spørge manden om penge til personlige fornødheder, men som det ses i andet vers er det en ny situation og ingen venter at den fortsætter, om ikke før forventes det at hun standser sit udearbejde når der kommer børn. Det er nemlig endnu en selvfølge at et ægtepar får børn.

Mor

Kærligheden fra børn til mor er, og har altid været, af en særlig karakter. En mor skal være på pletten både dag og nat, altid parat med omsorg og omhu for mand og børn, så vil hun til gengæld få al deres kærlighed og hengivenhed. Hør blot her:

I huset hos mor er der dejligt at komme/ og kaffen er varm der fra morgen til kvæld/ og småkagedåserne er aldrig tomme/ og hvem der vil komme, bestemmer det selv./

Eller et andet sted:

Mor, du har for hjemmet trofast stridt/ og din omsorgsfuldhed rækker vidt/ altid stred du for, hvad du har kært/ med en mor som dig er intet svært./

Eller:

Vor mor hun er en rigtig mor så dygtig og så god/ hun ordner små skærmydsler, så alt i lave går/ den store lidt hun dukker, den lille giver mod/ og hun kan det mage, så ingen uret får./

Ja, kære mor du lærte os sparsom'lighed og flid./ og dersom noget gik på tværs, du altid havde tid./ Når far avisen læser, og ej forstyrres må/ da kommer du og bringer ro, til store og til små./

En kærlig og »rigtig« mor er hende, der uselvsk holder ro på børnene mens manden læser avisen og følger med i den store vide verdens politik, der

for ham er så vigtig, men som ikke er noget for en kvinde at bekymre sig om. Ja, selv om hun skulle blive syg, er det bedst hun ikke lader sig mærke med noget og i al fald ikke lader sin familie lide under, at hun ligger der i sengen. Det fortæller dette vers tydeligt:

De strenge sygdomsdage/ vi glemmer ikke, mor./ Med tak til faster Sine/ der styred' hjemmets ror/ mens du i sengen hvilte/ dog snart du tappert smilte/ »jeg har ej tid at drive mer'/ bring strikkesøjet her.«/

Dersom en mor sørger for at opfylde kravene, kan hun til gengæld også opnå de næste generationers kærlighed. Det fortælles der om i 1948, hvor en flok børnebørn skriver til deres bedstemoder:

Når børnene om aftenen puttet var til ro/ og der var et par strømper foruden hæl og tå/ så tog hun garn og pinde, nu rask det måtte gå/ og næsten morgen lå der, nye strømper at ta' på./

Med hænderne i skødet vi aldrig hende ser/ en lille stræbsom kvinde, vor bedstemoder er/ og derfor vil vi alle istemme her i kor/ i hele verden findes ej en bedstemor som vor./

Hjemmet og minderne

At kærligheden til hjemmet er stor ser man i næsten alle sange. Det sted man er vokset op har betydning resten af livet, og jo længere tid, der går des mere strålende står mindet om barndommen for de fleste. Har barndomshjemmet været trygt og godt skriver man mange år senere om det på følgende måde:

I Grene lå en gammel gård/ som siden har sig drejet/ sig ranket op, som ny den står/ og gruben væk er fejtet/ dens mur, ja den er meget lav/ des højere er taget/ et venligt indtryk alting gav/ og bonden passed' faget./

En puddelhund ved gården var/ en sort med
hvide tænder/ og gassen var ej heller rar/
når efter børn den render/ men nåede man
først ind - nej da/ hvor var der rart at kom-
me/ for alt det godt man skulle ha/ og kager
i sin lomme./

En anden skrev i 1948:

Der er en plet, den skønneste på jord vi fin-
der/ vi kalder stedet for vort barndomshjem/
og frem i tiden gode, dyrebare minder/ be-
vares om det i hjertets gem./

Så tak da, du kære søsterlil/ for minder fra
barndomsdage/ for alt, hvad vi delte, gråd
og smil/ med tak vi nu ser tilbage/ din vilje
den var i al din færd/ at give og ej at tage./

Moder er i køkkenet . . .

En ting, der står helt klart ved læsningen af lejlig-
hedssange der blot er få år gamle er, at kvindens
plads er i hjemmet, og ikke alene sangskriverne
finder at det er her hun hører hjemme, tilsynela-
dende har hun heller ikke selv højere ønske på
denne jord. Det skulle da lige være at gå med
manden i marken eller i stalden for at malke køer.
Alle er tilsyneladende af den opfattelse, at i det
øjeblik en ung pige bliver gift med en bonde, ka-
ster hun alle sine tidligere interesser over bord og
går helt og fuldt ind i arbejdet med gård og dyr.

For Niels Pedersen i Leervad var der ingen
tvivl om kvindens første og sidste opgave i livet.
Da han i 1835, efter at hans datter Kirsten var død
fra fem små børn og svigersønnen giftede sig
igen med Maren Terkelsdatter, skrev en brude-
sang til parret:

Det hænder sig at du/ skal børneflokk forme-
re/ kom ikkun da ihu/ og hav dem lige kære/
brug moderkærlighed/ imod enhver af dem/
og øve en moders pligt/ udi i dit hus og
hjem.

113 år senere skrev en børneflokk til deres fader,
der fyldte 80 år:

For far i livet vor kære mor/ har været til så
megen nytte/ imens han pløjed' og dyrked'
jord/ hun var hans allerbedste støtte./

Kvinden var i det hele taget den, der fik hjemmet
til at fungere, hun trak i alle trådene, hun styrede
økonomien og børnene, hun deltog i arbejdet, var
den første om morgenen og den sidste om aften-
nen, og æren overlod hun til manden, med et lyk-
keligt smil.

Du gik stilfærdig, vor lille mor/ men sjælen
var du i hjemmet inde/ din godhed mod os
var såre stor/ det glemmer vi ingensinde./

Hverdagens helt og midtpunkt. Den stærke, den
allestedsværende, den bedste i verden. Mor.

Hun pusled i køkken med gryde og fad/
med kosten og henne ved vasken./ En skri-
ger for tænder, en anden for mad/ af skole-
børn er der tre på rad/ der en madpakke skal
ha' i tasken./

Ude og inde i mark og stald/ de tusind
småting du måtte øve/ men mor du kendte
en moders kald/ og slid ku' aldrig dig bed-
røve./ Du lapped', stopped' som var det
niks/ hver huse- hul og hver bukse- flænge./
Du syed' kjoler så flot og fiks/ som vi vil
huske, mindes længe./

Et virke moder fik på Toftegården/ hun slid
og slæb med godt humør har børen/ det hen-
de var en glæde at hjælpe til så tro/ at spre-
de lys og hygge i hjemmets lune bo/ moder
hygged' om sine kære/ rent og smukt der i
hjemmet være/ hos vor mor./

Se Andreas vil ha' jord/ og Agnes vil være
mor/ begge ønsker tjener dem til ære./ Så er
den sunde trang/ i livets rundegang/ hvor
kærlighed og kom er det, der bærer./

Arbejde adler

Hvis man ved slid og slæb er nået frem til sølv-
bryllupsalderen skønner ens børn tilsyneladende
særlig på een.

Hver morgen han kørte med mælken afsted/
i snevejr i regn og i kulde/ derhjemme gik
mor så med hurtige fjed/ hun fodrede grisen
og hønsene med/ der var meget en husmo-
der skulle./

Og rokken fortalte så hyggelig blid/ med
stemmen fra fortidens dage/ mens børnene
karted, at ærlig flid/ sig altid betaler, til hver
en tid/ og med renter vil komme tilbage./

I mosen stod han ofte/ i solens hede brand/
og lille mor hun fulgte/ i mosen glad sin
mand/ hun strevled' og hun stued'/ og det
blev hurtigt kendt/ når tørven den var tjen-
lig/ hun fik den hurtigt vendt./

Vi lærte som børn af mor og far/ at arbejd'
er vejen fremad/ mens hjemmet og kirken
gav os svar/ på søgen om vejen hjemad./

Opp med solen du var og i kjolen/ flittig
som en myre var du dagen lang/ vasked om
flokken og stoppede sokken/ gjorde rent og
laved mad, men aldrig nogen gang/ blev du
sur eller sær/ men det kære smil det lyste for
os alle her./

Modernisering

Sangene fortæller os også om opdyrkning af he-
de, modernisering af landbruget, bondens sorger
og glæder. De fem krigsår omtales forbavsende
nok kun sjældent i sang.

Hedeopdyrkingen, plantningen af læhegn og
stoltheden over, hvad man havde opnået:

Og der var sus på heden/ og stormen flyttet
sæden/ og ofte fattes væden/ så slap er ko-
ens vom/ men det er fortidsminder/ nu mø-

der blæsten hinder/ og væden daglig rinder/
for små blev ladens rum./

Og lyngen måtte vige/ og marker, vange ri-
ge/ med hegn og læ tillige/ I to I skabte
frem./ Ja stolt det kan I smile/ og glad I ud
kan bile/ langt bort fra hus og hjem./

Vor far som landmand gik til sagen/ og der
var fremskridt alle vegne/ han var den første
som traktor fik/ i hvert fald her på disse eg-
ne/ og roedyrkning begyndte han/ det er en
ting som nu så mange kan/ han selv var
med/ på hvert et sted/ i sin bedrift - en rigtig
slider./

Han kræved tidligt af sine børn/ de med i
bedriftens skulle være/ vi lærte alle at ta' en
tørn/ der gjorde os og gården ære/ Den he-
dejord, der ved gården var/ blev drænet,
merglet, dyrket op af far./

Så blev det en selvfølgelighed, det med traktor,
men dog stadig værd at nævne i 50erne.

Der ej heste findes mer. Det er længe siden/
at en traktor de fik her. Jo, de er med tiden./
I 50erne og 60erne installeredes badeværelser på
landet. Det var så glædelig en begivenhed. En løn
for slid og slæb, og værd at nævne i sangen ved
festen:

Nu en mønstergård de har med en lade ny
og rar/ Stalden den er større blevet, og hvor
svinene har levet/ man et vaskehus nu ser,
badeværelse med mer'/

Det var ofte konens hønsehold, der gav den ekstra
indtægt, der skulle til for at få det moderne bade-
værelse:

Hun samler æg i massevis/ men synes dog
begriv'ligvis/ de næsten står for lave i pris/ i
forhold til »æ slid.«./

Krigsår

Årene 1940-45 satte sig ikke de store spor i sangdigtningen. Kun enkelte nævner overhovedet de ændrede forhold, og da er de allerede overstået. Ikke een eneste af de sange jeg så fra selve krigsårene så meget som antyder, at landet er besat. Et par eksempler, her fra 1945:

Berta, hun kan klare alle ting/ som for tiden
rigtig knibe vil/ fløden den hun sagtens kerne
kan/ så der bliver smør til alle mand./

Roeme, dem kan hun koge ind/ så de bliver
til en sukkerpind./ så hun øllet rigtig søde
kan/ I skal bare drikke alle mand/ Brødet
skal hun nok på bordet få/ men hvordan, det
må hun selv forstå/ og hvordan vil det med
kaffen gå/ måske hun en cikorieod kan få./

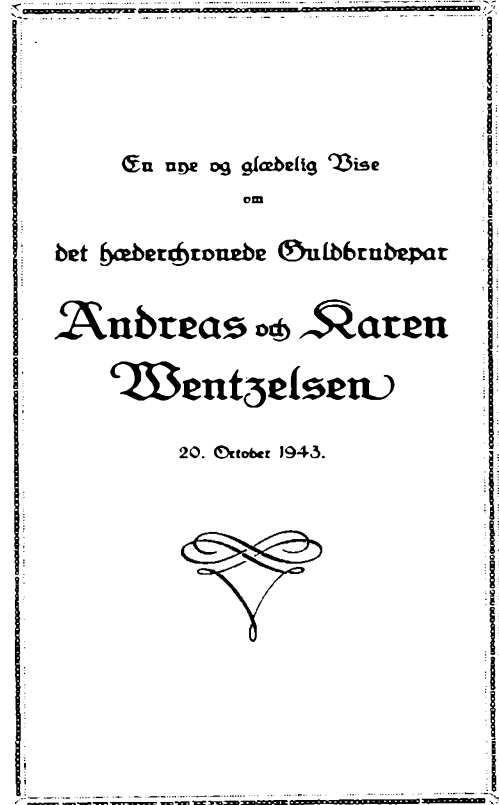
Ti år senere i 1955 var de svære år dog alligevel ikke glemt af sangskriverne og en formbrændselsfabrik mindes sådan:

I hine sære dage, da vi med anstand frøs/ for
det var småt med brændsel, forkølede vi
nøs/ så tænkte han, »nu skal det med dette
være slut/ vi laver en fabrik« og det gik med
fart og fut./

I sorgen

En ting vi i vores tid ganske har forladt, er skikken at skrive vers ved dødsfald. Vi er blevet tavse omkring døden.

Sådan har det ikke altid været. Niels Pedersen i Lervad var endog meget skrivende omkring netop dette emne. Da hans datter Kirsten var død i 1833, og fem små børn derved var blevet moderløse, skrev han en afskedssang fra hende. Den fortæller om den tids sikre urokkelige tro på, at der var en bedre verden efter denne og at døden derfor ikke skulle betragtes som en sorg, men en glæde og sejr for den, der derved fik en plads i Guds rige. Niels Pedersen kaldte sangen »Kirsten

Så fornemt prydedes omslaget på folderen der blev trykt i 1943 ved Andreas og Karen Wentzelsens guldbryllup.

Det er den eneste sang i samlingen der direkte nævner krigen 1940-45.

Niels Datter i Aatte hendes sidste afsked,« og den var på ikke mindre end ni vers.

Det er ikke let at vide om den har været afskrevet i flere eksemplarer og er blevet sunget ved begavelsen, om den »blot« er blevet læst op ved kisten, eller noget helt tredje, men at den er smuk, rørende og enkel fremgår af de her udvalgte vers:

Farvel ald verden slægt og frænder/ farvel,
jeg afsked tager nu/ til graven I mig nu
hensender/ betænker det i sind og hue./ en

bedre sted mig er bereed/ hos Gud at boe i evighed./

Nu veed jeg mine levedage/ de hastelig er svunden hen/ jeg veed nok at min ægtemage/ mig ønsket gerne her igjen/ Men Gud, som mig har taget hen/ med hannem være vil igjen./

De børn som jeg nu forlader/ umyndige de er og små/ jeg dennem nu til Gud befaler/ han veed bedst hvor det dem skal gå/ han førde dem til verden hen/ han tænker nådelig på dem./

Farvel, farvel min mand så kjære/ du ikke sørge må for mig/ jeg dig befaler nu Vor Herre/ han selv nok sørge vil for dig/ han haver hjulpet hidindtil/ han og fremdeles hjælpe vil./

Glem mig, men glem ej mine poder/ som efter mig tilbage går/ glem ej at gøre dem tilgode/ med alt hvad som din hånd formår/ det jeg nu sidst vil bede dig/ jeg håber du vil høre mig./

Bønnen i sidste vers i denne sørgelige sang er den afdødes sidste bøn til en Gud, hun stolede ubetinget på, ville tage hendes egen sjæl i varetægt, men da hun også kendte til verden og den barske hverdag, frygtede hun alligevel for, hvordan det kunne gå hendes børn.

Hendes fader delte frygten med hende, for da svigersønnen giftede sig igen skrev han bekymret i sin bryllupssang:

Jeg dig erindre da/ den som i graven lagtes/ forglem du ej de små/ som hun til livet bragte/ du dennem være skal/ nu udi moders sted/ og fød dem da i fred/ og udi kjærlighed./

Du kand fornøje mig/ i mine gamle dage/ om du i kjærlighed/ min datters børn antage/ det mere glæde han/ som fader til dem er/ når han kan se at du/ hans børn haver kjær./

Angsten for at blive gammel og afhængig af andre, frygten for det daglige brød i en tid uden alderdomsforsorg ses i den sang han skrev til begravelsen over Kiersten Hansdatter i Vestterp i Starup sogn, som var hans svigermoder. Hun blev 91 år før hun døde i 1804:

At vi i verden leve længe/ det dog af gud en nåde er/ når vi ej alt for hårdt skal trænge/ ej heller være til besvær/ når vi nørtøftig brød kan få/ sålænge vi her være må./

Det sees med vores gamle moder/ hvis sjæl er nu i ro og fred/ hun har jo prøvet modgangs floder/ jeg mener møje og fortræd/ hun var dog ej af Gud forladt/ han hende holdt ved hånden fat./

Hun har jo i sin ungdoms dage/ havt møje arbejd, træl og sved/ hun mistede sin ægtemage/ og var for lang tiid i enlighed/ men Gud som boer i Engleskare/ han så til hende her på jord./

Niels Pedersen selv blev også en gammel mand. Da han døde i 1845 var han 87 år gammel og de vers, der skulle fremsiges ved hans kiste, havde han selv forberedt længe før.

Han nederlagt, til hvile bragt/ som uforsagt, gik døden udi møde, og derpå saglig døde./

En olding her er nederlagt/ på dette sted igemme/ han har sit løb til endebragt/ og er i himlen hjemme./

Endnu i slutningen af forrige århundrede var det almindeligt med vers ved dødsfald og mange

fandt vej til Poul Andersen i Gjettrup i Aastrup sogn, når de havde et dødsfald i familien. Nogle af de vers han digtede skrev han i sin dagbog, der er ført fra 1863 til ca. 1907. Et par stykker skal her hentes frem.

Da Jens Jensen i Gjettrup i 1865 mistede et barn:

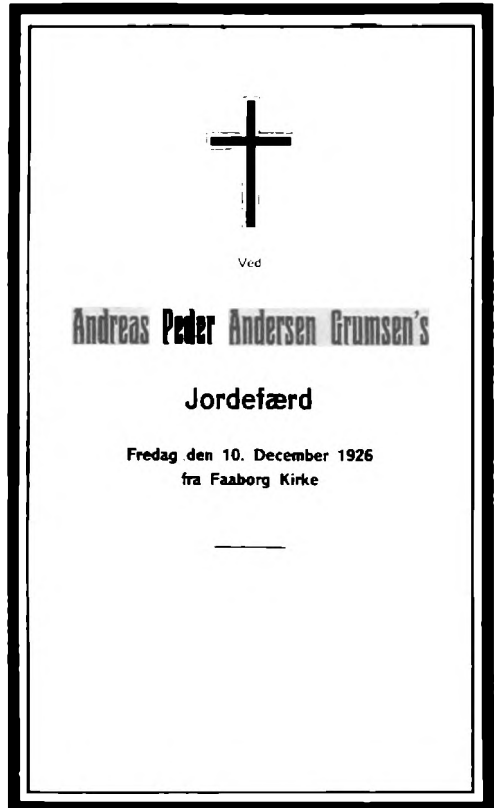
Dit korte liv så surt henrandt/ kun bitter
smerte her du fandt./ Vi takker Gud, som
kaldte dig/ fra verdens jammer, hjem til
sig./ Gud deler smerte ud til hver/ han straf-
fer ej i livet her/ hans veje ikke vi forstå/ vi
ham hengivne være må/ Uskyldig var din
spæde ånd/ så det ej straf var af Guds hånd/
at livet du så bittert nød/ fra fødselen indtil
din død/ I gravens skød vi sænker dig/ for-
visset, at i himmerig/ du glæde får for nø-
den her/ fred med dig vær./

Den overbevisning, at der ventede en bedre ver-
den efter denne, havde ikke ændret sig siden Kir-
sten Nielsdatter døde.

I 1866 mistede Poul Andersens svoger, Søren
Iversen i Holsted, et barn der havde været syg
lang tid. I forvejen var barnets moder og to brødre
»gået forud« og til den hårdt ramte fader skrev
Poul Andersen:

En fader dig begræder her/ En moder hist
dig favner/ Hun havde dig så såre kær/ hun
nu med sorg dig savner/ ja sorg er her/ men
glæde hist/ i himlen, hvor du havner/
Vel vi ej uden smerte nu/ så faders håb at
strande/ men kommer vi da ret ihu/ at du
hos moder lander/ da uden gru/ vi trøstig
skue/ din livløsblege pande/

Thi frelseren dig leder hen/ til moders him-
melsæde/ der finder du og broderen/ samt
og den lille spæde/ farvel vor ven/ vi sees
igen/ når hisset vi fremtræder./

Endnu i 1926 blev der trykt specielle begravelsesvers, men nu er de, som regel hentet fra salmebogen, som i denne folder, der bl.a. indeholder »Bliv hos os Mester, dagen hælder«.

Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg, f. 1935, gårdejer, leder af Åstrup sognearkiv. Modtog i 1990 H. K. Kristensen Prisen. Har tidl. skrevet til »Fra Ribe Amt« og udgav 1985 »Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790«, og 1991 »Aastrup sogn fra udskiftning til andelsbevægelse«.

Esbjerg 2 år gammel - et forsøg på en rekonstruktion

af Peter Dragsbo

Da loven om *»en Dok-Havn i nærheden af Esbjerg«* blev underskrevet 24. april 1868 af indenrigsminister Estrup og Kong Christian IX, var der ikke ét ord om en by. Byer var endnu på det tidspunkt *»købstæder«*, dvs. byer, der administrativt og økonomisk betjente et opland. Og hvad dette angår, var det sydvestlige Jylland jo velforsynet med Varde og Ribe, suppleret af købmandshandelsvirksomhed i Hjerting, Nordby og Roborghus.

Men allerede i juli 1869 kunne *»Ribe Stiftstidende«* berette om det nye sted: *»En stor Del Huse, saavel af Træ som af Sten, hæve sig alt iveiret, ret bag Havneanlægget, og afgive et Vidnesbyrd om, at her med Tiden vil reise sig en By og Byggeføretagender fortsættes stadig. Hver Dag kommer der nye Sten og nyt Tømmer og Bygning reises ved Bygning, rigtignok ganske uden Plan, hvad man itide burde betænke for at faa en pæn lille By ud af det«.*

Hvor f.eks. Ribe og Vardes opståen møjsommeligt må opdages gennem arkæologiske udgravninger, er Esbjergs opståen anderledes veldokumenteret. Byens første bygning, Frantz Møllers smedie, forsikredes i brandforsikringsprotokollen 4. april 1868 - dvs. 20 dage før loven blev underskrevet. I august 1868 afsatte landinspektør Wilkens grænsen for det terræn, som var ekspropriert til havneområde, og 13. december 1870 tinglæstes endelig samme Wilkens' byplan, som skulle hjælpe med til at få *»en pæn lille by ud af det«*. Alle huse blev omhyggeligt forsikret, udstykningerne protokolleret i matrikelbogen, og pr. 1. februar 1870 blev der afholdt folketællinger. Med

Søren Alkjærsgs grundige beretning i 1909-1914, samt en række fotografier fra begyndelsen af 1870'erne, skulle det derfor være ret nemt at rekonstruere byen i de første 2-3 år, hus for hus og familie for familie.

Men - så nemt er det ikke, når man går tæt på kildene. I folketællingen 1870, som er det eneste samlede øjebliksbillede, springes der rundt mellem husene uden klart system. Desuden registreres jo beboerne, ikke husejerne - mens det i brandforsikringen, matrikelbogen samt på Wilkens' byplan 10. november 1870 alene er ejerne, der er nedskrevet. Både ejere og beboere udskiftedes endvidere uafbrudt, og endelig er de nedskrevne beretninger præget af erindringsforyskydninger og misforståelser.

Med udgangspunkt i en bymodel, tegnet med grundlag i Wilkens' byplankort, brandforsikringer og bevarede fotografier, har jeg i det følgende prøvet at lave et katalog over bebyggelsen ved Esbjerg Havn 1870 - da byen var 2 år gammel. Kataloget er ordnet efter Wilkens' løbenumre (W.nr.), tilføjet adressen 1991 samt matrikelnumre før og efter 1907, hvor en del af byen nymatrikuleredes.

W.nr. 1: Havnegade 73

Gl. matr. nr.: 1s/1ek af Strandby
nyt matr. nr.: 105

Et grundmuret hus med beboelse og bageri blev forsikret 1. gang 2.4.1869 for N. Barkentin. 1.2.1870 boede i huset: Bagermester Niels Barkentin, enkemand, 57, med to døtre og en søn samt 3 bagerlærlinge/svende og 12 logerende

havnearbejdere. Desuden: Johan Jørgen Fr. Dunker, tømrermester, 35, f. i Pløn, med kone (24, f. i Løgstør), slægtning og tjenestepige samt: Carl Chr. Heinrich Dorndorf, tømrer v. havnen, 40, f. i Lauenborg, med kone (37, f. i Altona) og 3 døtre.

Niels Barkentin var født i Haderslev 30/9 1812 som 2. søn af grovbager, senere farver og blegler, Niels Madsen Barkentin - en af byens veletablede håndværksmestre. Allerede i 1850 dukkede Niels B. op på egnen som grundlægger af et teglværk i Rørkjær, som han drev 1850-1864, primært med salg af mursten til Fanø. 1865-69 ejede han den store gård »Damsmark« i Alslev Sogn, men i 1869 slog han sig så ned i Esbjerg og forsøgte sig i faderens gamle erhverv. I Esbjerg fik han to gange tinglyst gæld med sikkerhed i huset: 31.8.1868: 700 rd. til købmand H. C. Gotfredsen, Nordby (formentlig for byggematerialer) og 15.2.1870: 500 rd. til H. C. Hansen på Spangsbjerg Mølle (lån eller gæld for mel?). Som de fleste af nybyggerne lejede Barkentin grunden med *køberet*, men 16.8.1870 købte han hus og grund. Disse videresolgte han straks til to mænd fra »Billumtarp«, Chr. Jensen, gårdejer og teglværksejer og Ole Jessen Christensen, mens han iflg. Alkjær sig havde solgt/udlejet bageriet til bager Keller. Barkentin blev dog boende i Esbjerg som en agtet mand: 1871-76 var han den nye bys første repræsentant i Jerne sogneråd. 13.6.1881 døde han.

Om Dunker fortæller Alkjær sig, at han var leder af betonarbejdet på kajerne og svigersøn til murermester Chr. J. Møller fra Løgstør.

Huset blev nedrevet 1895.

W. nr. 3: Havnegade 69

Gl. matr. nr.: 1s af Strandby
nyt matr. nr.: 107

Grundmuret hus med tegltag, forsikret 1. gang 4.4.1869 for Chr. Jørgensen. Senere ejere var iflg. forsikringen de ovennævnte Chr. Jensen og Ole A. Christensen, som var ejere 10.11.1870. I folke-

tællingen tælles en støbemagermester H. P. Møller, 36, f. i Ribe, umiddelbart efter det foregående hus. Muligvis har han forbindelse med Alkjær sigs ovennævnte »murermester Møller«. Er der i virkeligheden tale om samme mand, eller to slægtninge, som er blandet sammen? Er der tale om dette hus, boede der udover H. P. Møller med kone (34, f. i Føvling S), to børn, en slægtning og en logerende: to havnearbejderfamilier: Søren Thomsen (33, f. i Horne), kone (34, f. i Gram) og to børn, Ole Asmussen (42, f. i Ø. Hygum), kone (33, f. i Randbøl) og 3 børn, samt Peter Jensen Schack, savskærer ved havnen (41, f. i Roager), kone (34, f. i Ribe), to børn og 3 logerende havnearbejdere.

Huset blev senere købt af lærer Langvad og brugt som skole indtil 1877. Nedrevet i begyndelsen af 1930'erne.

W. nr. 4, Havnegade 63-63A

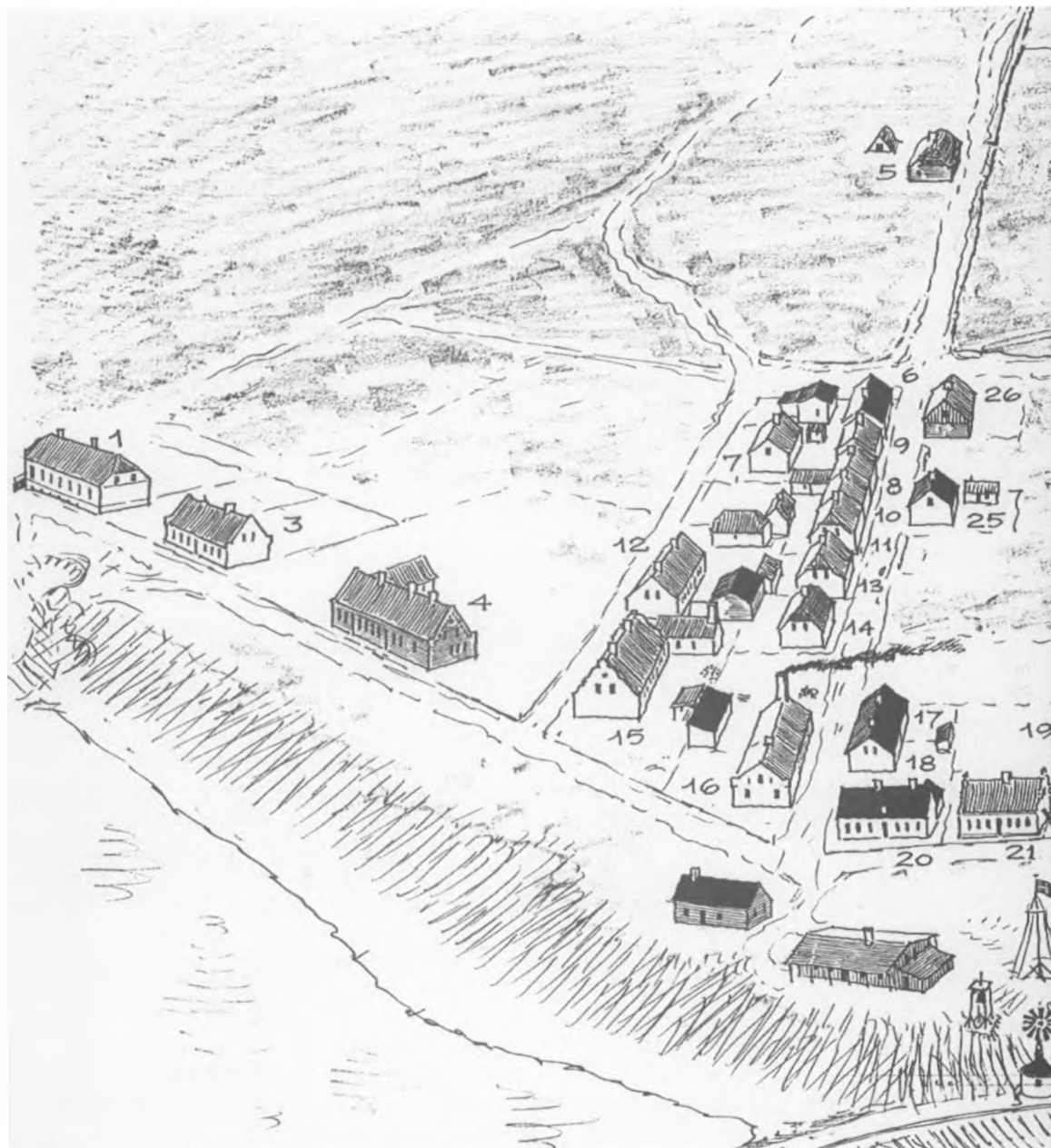
Gl. matr. nr.: 1v af Strandby
nyt matr. nr.: 109

Et stort hus med sidehus, grundmuret med tegltag, forsikredes første gang 2.4.1869 for N. P. Olsen. 1.2.1870 står Niels Peter Olsen som logivært, f. 1824 i Blovstrød Sogn, Nordsjælland, med hustru, Sophia, f. 1841. N. P. Olsen var den navnkundige »ølbrygger Olsen«, som sammen med smed Frantz Møller var først på pletten, da det hele begyndte.

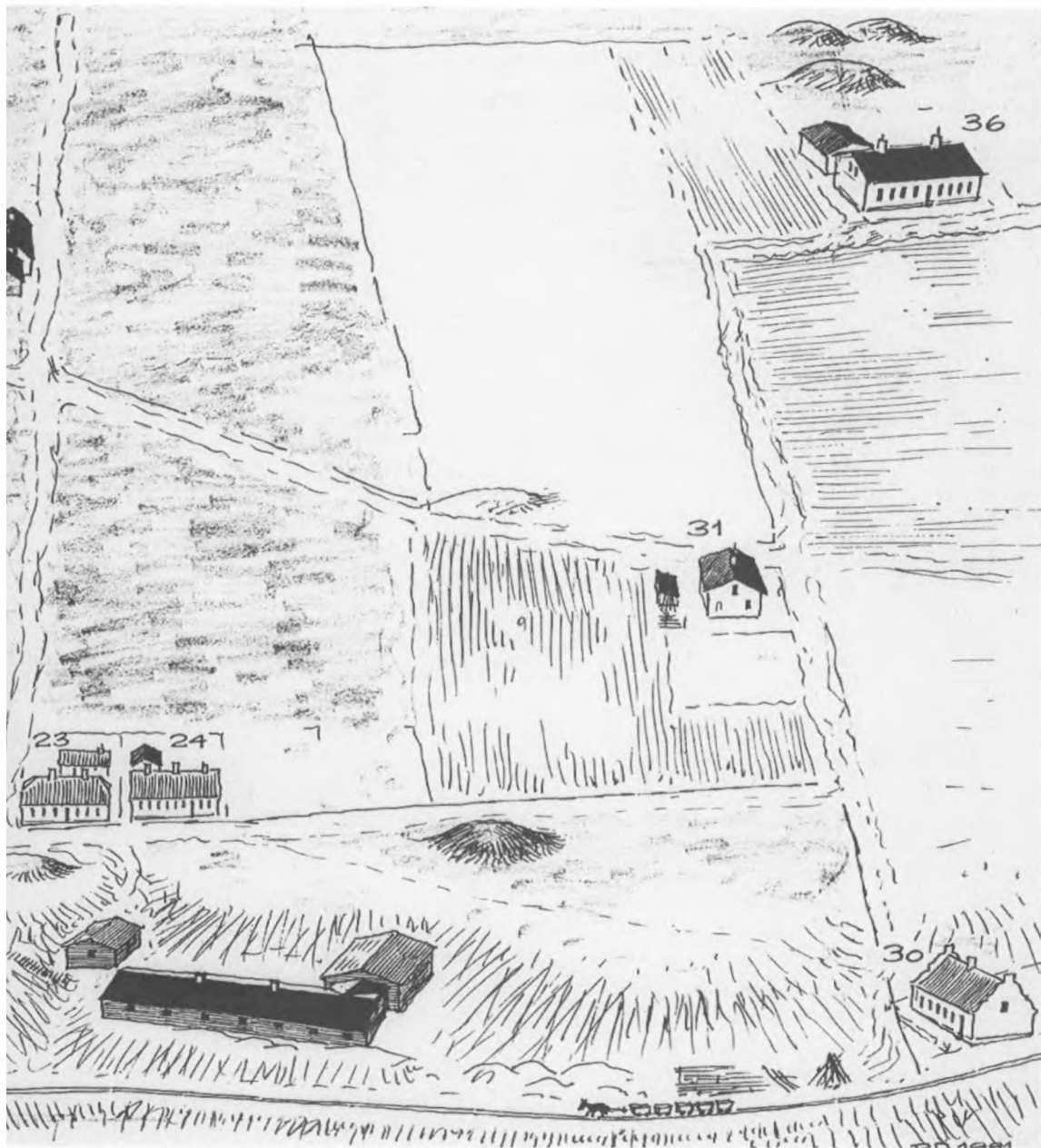
I virkeligheden var N. P. Olsen tømrermester og entreprenør. Efter at have været frivillig i treårskrigen 1848-1859 arbejdede han i 1850'erne for tømrermester Wentzel i København, men af lagde 1861 mesterprøve for at etablere sig i Frederiksborg (Hillerød). I 1863 er han i Jylland som »Bygningsconducteur« og oplever i den forbindelse den kortvarige karriere som »ølbrygger«, idet han som 1. panthaver i Johan Wölgens bryggeri i Viborg (fra 1868: »Odin«) må overtage det fra 8.7. til 28.10.1863, hvor han solgte bryggeriet for en meget høj pris: 10.000 rd. Han blev i

Eshjerg 2 år gammel - et forsøg på en rekonstruktion

Forsøg på rekonstruktion af Eshjerg i foråret 1870. Numrene er landinspektør Wilkens' løbenumre, brugt ved udarbejdelse af den første byplan. Tegn.: Peter Dragsbo 1991.

Maleri af Marie Brandt fra ca. 1880 - forestillende de første huse i Vesterhavsgade på skrænten mod havet, men en fin illustration af det første Esbjergs miljø. Dertil to genstande, som kan henføres til Frantz Møllers virksomhed, inden den i 1896 blev til »Jensen og Olsen«: et strygejern, stemplet »M & P« (= Møller & Poulsen, dvs. fra perioden 1876-84, da de to var i kompagniskab) samt en støbejernsløve, lavet som svendestykke på »Poulsens Jernstøberi« 1888. Tilhører Esbjerg Museum. Foto: Brian Kristensen.

Jylland og fik tømrerentreprise på jernbanen Fredericia-Århus 1866-68 (ledvogterhuse m.m.) og bosatte sig her på/ved herregården »Petersholm«, hvor han blev gift med en datter af proprietær Ohff, Urlund, Tvis Sogn ved Holstebro.

I Vejle stiftede han bekendtskab med Franz Møller, der var »flyvende smed« på baneanlægget. Han fortalte om mulighederne i Esbjerg og i september 1868 rejste N. P. O. derover og købte jord. I december får han familien indlogeret på en gård i Strandby og begynder at bygge hus. Samtidig investerer han i 19 tipvogne fra jernbaneanlægget ved Vejle, leveret af jernstøber Levet i Kolding - formentlig med henblik på at få dem til Esbjerg. Det koster ham 60 rd. - og i løbet af de næste 1½ år, bliver han en af Esbjergs mest

forgældede mænd: 27.4.1869: 389 rd. til købmand A. K. Bastrups fallitbo i Varde, 14.12.1869: 700 rd. til købmand Chr. Schjøtt i Vejle, 21.12.1869: 600 rd. til svigerfar på Urlund og 3.5.1870: i alt 500 rd. til købmændene Gotfredsen, Fanø, og Bastrup, Varde, samt 200 rd. til Schjøtt, Vejle. Det meste formentlig for leverancer til byggeri, materiel og varer til gæstgiveriet.

Logihusvirksomheden gik udmærket - i februar 1870 boede der 16 havnearbejdere - men alligevel var økonomien stram. Måske er det baggrunden for, at N. P. O. 15.2.1869 udlejede en del af huset til købmand J. C. Schmidt af Varde for 3 år. Købmand J. C. Schmidt optræder imidlertid ikke i folketællingen 1870. Først i 1882 nævnes han i firmaregistret som stifter af »Esbjerg Beklædnings Oplag«. Muligvis har der kun været forretning i den udlejede del af huset. I 1874-75 lejede toldvæsenet lokaler i huset, indtil den nye toldbod ved Dokhavnen blev bygget.

N. P. Olsen døde allerede i 1876, men enken, som beholdt grund og hus, blev siden velhavende på salg af grunde. Sønnen Holger kunne derfor i 1876 købe halvdelen af det jernstøberi, som Frantz Møllers smedie havde udviklet sig til.

Huset fra 1869 ligger endnu i Havnegade - selv om en del (nr. 63) blev ombygget i 1920. Det er således ikke alene Esbjergs hus nr. 2, men i dag *Esbjergs ældste hus!* Som sådant bør det være fri for enhver trussel om nedrivning!

W. nr. 5, Smedegade nord for Skolegade

Gl. matr. nr.: ?/1ace af Strandby

nyt matr. nr.: 744

2. april 1870 forsikredes et lille hus et stykke nord for resten af det nye Esbjerg for arbejdsmand N. Herman Stokholm. Grunden var »en Parcel af N. P. Olsens Jorder«, og huset var på 5 fag, grundmuret og med lyngtag! I folketællingen finder vi Stokholm med kone, hhv. 43 og 40 år, begge født i Ødis SV for Kolding, med 4 børn og en logerende arbejder. Til byggeriet satte Stok-

Havnegade 63 »ølbrygger« Olsens hus, bygget i februar 1869 og i dag bevaret som Eshjergs ældste hus, dog i noget ombygget stand. Foto: Eshjerg Byhistoriske Arkiv.

holm sig i en gæld på 50 rd. til købmand Gotfredsen i Nordby.

Da Smedegade ikke blev videreført nord for Skolegade, kom huset aldrig til at ligge ved en gade, og i 1911-12 blev det revet ned til fordel for ny bebyggelse.

W. nr. 6, Smedegade 20

Gl. matr. nr.: 1d af Strandby

nyt matr. nr.: 610

Bygget i begyndelsen af 1869 for skibstømrer Richard Pedersen, 35 år, f. i Janderup v. Varde. Huset var grundmuret, med tag af tagpap - eller

som det også benævnes: »filttag«. I februar 1870 havde R. P. kone og to børn samt 16 logerende arbejdere og »skibstømrer« var da også overstreget til fordel for »Beværter Arbejder«. I maj 1870 udlejede R. P. huset til »Jørgen P. Johansen, af Follerup, Herslev Sogn v. Fredericia« i et år for 300 rd. I den anledning er vi så heldige, at udstyret i et af Eshjergs arbejder-logihuse blev optegnet, idet lejeren iflg. kontrakten overtog: »10 Dynere, 10 Lagner, 10 Sengemadrasser, 10 Skraamadrasser, 3 lange og 8 korte Puder, 16 Sengestæder, 3 Borde, 4 Bænke, 2 Kakkellovne, 1 Komfur, 1 Grubekjedel, 1 Kaffekjedel, 1 Gryde, 1 Jernpande, 1

stor Brødkniv, 1 Ildtang og Ildskovl, 2 store Fade, 12 Fade til en Portion Mad Strykket, 12 Skeer, 6 par Kopper, 12 par Knive og Gafler, 1 Kaffemølle, 1 Kniv, 1 lille Ballie, 1 Meelskrin, 1 stor Krukke, 1 Lampe, 1 Kruus, 1 lille Skriin og Kartoffel-sigte«.

I november 1870 står huset som ejet af Chr. Graff med R. P. som »bruger«. Chr. Graff var skibsbygger på Fanø - så mon han ikke havde været R. P.'s arbejdsgiver og finansielle bagmand, således at han i virkeligheden ejede huset hele tiden?

Huset blev nedrevet, da »Esbjerghus« blev bygget i 1907.

W. nr. 7, Kronprinsensgade (ca. nr.) 7

Gl. matr. nr.: 1f/1ao af Strandby
nyt matr. nr.: 807

I 1870 beboet af arbejder Hans Peter Sørensen, 29, f. i Guldager Sogn, med kone (21, f. i Fåborg S), søn og 6 logerende. I april 1869 byggede H.P.S sammen med Søren Hansen Sørensen (formentlig en bror) to huse i Esbjerg, hvoraf dette formentlig var det ene, beskrevet som liggende »60 alen fra J. H. Hoffmanns Hus«, som jo også lå i Kronprinsensgade (se W. nr. 12).

W. nr. 8, Smedegade 18

Gl. matr. nr.: 1e/1g af Strandby
nyt matr. nr.: 816

Formentlig bygget i 1869 og i 1870 i hvert fald ejet og beboet af arbejder Jørgen Pedersen, 47, f. i Janderup (sandsynligvis bror til Richard P. i W. nr. 7), med kone (46, f. i Egtved), en søn og to logerende arbejdere.

W. nr. 9, Smedegade 16

Gl. matr. nr.: 1i af Strandby
nyt matr. nr.: 816

I 1870 var det lille hus ejet og beboet af Søren Hansen Sørensen, 40, f. i Guldager sogn, med kone (37, f. i Aarte S) og 5 børn samt 4 logerende.

Om S.H.S. skriver Alkjær sig, at han var »Havne-anlæggets allerførste Politibetjent, siden i mange Aar Byens eneste og velkendte Postbud«.

Formentlig bygget 1869 af S.H.S. og Hans Peder Sørensen (se W. nr. 7). 6.4. tinglyste S.H.S. alene et gælds-brev til gdr. Hans Jepsen, Tved ved Ribe »med Sikkerhed i hans under Opførelse værende Hus, de til Huset anskaffede, men endnu ikke afbenyttede Materialer«. I de to huse, W. nr. 7 og 9, boede der muligvis endnu 4 familier - se bagerst i listen under »Ubesvarede spørgsmål«!

W. nr. 10, Smedegade 14

Gl. matr. nr.: 1k af Strandby
nyt matr. nr.: 815

I 1870 ejet og beboet af muremester Christen Jensen (»Frøkjær«), 27, f. i Guldager Sogn, med kone (28, f. i Brøns), 2 børn og et plejebarn samt 9 logerende. Christen Jensen Frøkjær var første Esbjergenser af den siden så kendte Frøkjærslægt. Han nævnes i forbindelse med flere af byens første huse. Alkjær sig nævner, at dette hus i 1869 blev bygget til en »Rokkedrejer Busk fra Gørding, som her i Esbjerg blev Maler«, men denne Busk ses ingensteder i arkivalierne.

W. nr. 11, Smedegade 12

Gl. matr. nr.: 11 af Strandby
nyt matr. nr.: 814

Bygget i foråret 1869 af slagter Chr. Iversen, grundmuret, tegltækket og med »bagerovn, stald og tørvehus«. C. I. var i 1870 37 år, f. i Hee ved Ringkjøbing, med kone (33, f. i Rindom i samme egn), 3 børn og 5 logerende. Alkjær sig skriver, at C. I. »kom fra Herning, hvor han havde været Arrestforvarer«. Efter C. I. blev huset købt af »Christen Jensen« - muligvis naboen, C. J. Frøkjær.

W. nr. 12, Kronprinsensgade 3

Gl. matr. nr.: 1o af Strandby
nyt matr. nr.: 112A

Et af de fineste huse i den lille by, bygget i foråret 1869 af jordentreprenør Johan Heinrich Hoffmann. Hoffmann, der i 1870 var 30 år og født i Schlesien (med hustru, 22, f. i Flensborg samt 2 børn og en slægtning), var iflg. Alkjærsg *»tysk møllersøn«* og tidligere underentreprenør ved jernbanearbejde på Sjælland. I Esbjerg arbejdede han på kontrakt, og tjente penge nok til at købe gården Damsmark i Alslev S. (muligvis af Barkentin, se W. nr. 1) og bygge nye store bygninger i 1878.

Med i huset i 1870 havde han sin formand, Carl Gustav Reimann, 30, også født i Schlesien, med kone (38, f. på Thyholm), datter og 4 logerende. Huset blev siden en del af Jensen og Olsens Maskinfabrik og blev først nedrevet o. 1968.

W. nr. 13, Smedegade 10

Gl. matr. nr.: 1m af Strandby
nyt matr. nr.: 813

I folketællingen 1870 kan der ikke placeres beboere i huset, men i november ejedes huset af en *»H. Jensen«*. En Hans Jensen får sit hus brandforsikret 3.4.1873, men derfor kan det jo godt have været bygget 3 år før. Alkjærsg skriver, at *»der kom til at bo en Skomagør Hanssen«* Hansen og Jensen er jo ikke udsædvanlige navne - og de kan vel endda forveksles?

W. nr. 14, Smedegade 8

Gl. matr. nr.: 1n af Strandby
nyt matr. nr.: 112A

Bygget i foråret 1869, iflg. Alkjærsg af Christen Jensen Frøkjær, men solgt til Carlés assistent Emil Petersen. E. P. var ingeniør, 28, f. i København, og gift med en pige på 24 fra Sønderho.

Huset var grundmuret og tækket med træspåner - et tagmateriale, der kom frem i disse år, leveret fra de nye vestjyske plantager. I 1874 rejste E. P. fra Esbjerg efter Carlés fallit og huset blev overtaget af Poul Sørensen. P.S. var oprindelig skibstømrer, blev modelsnedker for havnebyg-

Smedegade 10, foto ca. 1900. Nedrevet ved en senere udvidelse af Jensen & Olsens maskinfabrik. Foto i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

geriet, med eget værksted i et træskur på klinten, og til sidst slusevogter ved Dokhavnen.

W. nr. 15, Kronprinsensgade 1

Gl. matr. nr.: 1x-y af Strandby
nyt matr. nr.: 112a

Dette hus, som var bevaret i uændret skikkelse lige til nedrivningen i 1960'erne, blev bygget i foråret 1869 som et af den nye lille bys fornemste huse, med fladbuede indfatninger om vinduerne og svungne gavlkamme. Bygherren var også byens største bygmester, Søren Nielsen, som i 1870 havde både 2 tjenestefolk og 7 svende og lærlinge i kost og logi. Men vi ved ikke meget om ham. Han var født i Vium S. i 1832, siden flyttet til Billum, hvor han fandt sin kone (f. 1835). Muligvis var han bygmester på havnen, snarere end i byen, siden ingen historier om S.N. er bevaret. I det første Esbjerg var der 3 huse og i Billum 2-3 gårde med svungne *»Fanø-gavle«*. Er det Søren Nielsen, der har bygget dem?

I 1874 blev huset købmandsgård for H. Chr. Hansen fra den gamle Vadehavsladeplads Roborghus. Han drev blandt andet kulhandel i kompagni med kaptajn Søren Brink Hansen, Nordby. Siden gik han fallit og rejste til Amerika. Fra ca. 1896 var huset kontor og bolig for Lehde B. Jensen, direktør for Jensen og Olsens maskinfabrik og jernstøberi.

W. nr. 16, Smedegade 2-4

Gl. matr. nr.: 1p af Strandby
nyt matr. nr.: 112a

Esbjergs første hus, brandforsikret allerede pr. 4.4.1868 for smedemester Franz Møller. F. M. var født i Kolding 5.12.1837, udlært smed, og fra 1866 »flyvende smed« på jernbaneanlægget Fredericia-Århus, tilsyneladende med »station« i Vindinglund, Vinding S ved Vejle. Samme år giftede han sig med en datter af rebslagermester Madsen i Kolding. Iflg. Alkjær sig boede ægteparret på en gård i Strandby, indtil beboelseshuset var færdigt foråret 1869. Som smed for havneanlægget fik de en blomstrende virksomhed. I 1870 havde de tjenestepige og 4 smedesvende boende og derudover 5 logerende arbejdere, og i 1871 byggedes den række udbygninger, som ses på det ældste fotografi af virksomheden. 1876 optog han som kompagnon N. J. Poulsen, som hjalp med at udvide med et jernstøberi og som efter F. M.'s død i 1883 drev det til en storindustri, fra 1896 »Jensen og Olsen«.

Fabrikken lukkede ca. 1968 og blev nedrevet sammen med det meste af »Esbjergs ældste husrække« i Smedegade - men da var Møllers hus og mange af de andre allerede blevet opslugt af fabriksudvidelser.

W. nr. 17, Smedegade 5

Gl. matr. nr.: ?/2ed af Esbjerg
nyt matr. nr.: 821

W. nr. 18, Smedegade 3

Gl. matr. nr.: 2m af Esbjerg
nyt matr. nr.: 820

Husene blev i foråret 1869 forsikret som grundmurede, tækket med pap - selv om Alkjær sig siger, at huset i starten var af træ. »Bygherrer« var Iver Hansen Schmidt og husmand og slagter Niels Olsen Bjerrum, som, selv om de havde fælles adkomst til husene, hver især kunne låne penge i husene: I.H.S. 50 rd. til Gotfredsen, Fanø, 40 rd. til Morten Spangsberg på Strandby Kro, 100 rd. til J. C. Schmidt i Esbjerg (købmand, se W. nr. 4), samt 114 rd. til gdr. Mads Thuesen i Kjelst. Og N.O.B.: 150 rd. til Hansen på Spangsbjerg Mølle. I 1870 boede I.H.S. i sin husdel, 31 år, f. i Arrild, Sønderjylland, med kone (29, f. i Skærbæk), 3 børn og 3 logerende. Men Niels Olsen Bjerrum var tilsyneladende fraværende ejer i 1870. I stedet boede her formentlig arbejder Carl Jensen Mortensen, 29, f. i Emmerlev, med kone (28, f. i Nykirke ved Tønder), 3 børn og en slægtning. I hvert fald taltes denne familie i samme hus som Schmidt.

De to små huse er endnu bevaret - som de sidste af de første huse i Smedegade.

W. nr. 19, Jyllandsgade 6

Gl. matr. nr.: 2n/2ec af Esbjerg
nyt matr. nr.: 828a-b

Dette hus, som endnu er bevaret, er bygget i 1869 eller 1870 - i hvert fald tydeligvis før Wilkens' byplan, da det ligger skævt for gaden. Ejer i november var en P. Lambertsen - muligvis en gårdejer i omegnen.

W. nr. 20, Havnegade 55

Gl. matr. nr.: 2o af Esbjerg
nyt matr. nr.: 113

Bygget i foråret 1869 af arbejder Anders Hansen, 29, f. i Bryndum S., som i 1870 boede her med kone (39, f. i Darum), 2 børn, en tjenestepige og 12 logerende arbejdere.

Havnegade ca. 1875. I forgrunden købmand Feerups ejendom under opførelse på hjørnet af Kirkegade. Bagved de små huse, Havnegade 49-55. Foto i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

O. 1875 kom der en tilbygning i 2 etager mod Havnegade, som 1889 udvidedes og ombyggedes til (det gamle) »Hotel Royal«, der endnu er bevarret.

W. nr. 21, Havnegade 53

Gl. matr. nr.: 2p af Esbjerg
nyt matr. nr.: 114

Bygget i foråret 1869 for »husejer« Ole Johnsen Pedersen (24 år, f. i Ribe Amt, ugift).

I februar 1870 boede her udover O.J.P. med husbestyrerinde 3 logerende samt: Emil Harald Theodor Fahrner, Esbjerg første politibetjent (39, f. i København, med kone, 36, f. i Ribe og 2 børn) og Heinrich Reimers, tømrer ved havneanlægget (39, f. i Varde, med kone, 31, f. i Kolding og 2 børn). I marts 1870 lejede O.J.P. »de 4 vesterste Fag« med beboelse samt butik »med Boutiksdisk med Skuffer, et rundt Hakkebrædt og en Pølsesprøite«, til købmand Niels Poulsen, 34, fra Ød-

sted ved Vejle. Muligvis var N. P. allerførst handlende i »Tutten«, idet han i februar 1870 taltes sammen med »Tuttens« vært Posselt. Men i den nye butik indgik han i hvert fald kontrakt med købmand T. Frølund jr. i Flensborg om leverancer af »et Parti Jernkram og Korte Varer i Papir, Fajence, Porcellæn og Glarværk«. Hvordan det videre gik, ved vi ikke. I 1871 rykkede Mads Jørgensen ind i huset med en ølhandel, muligvis i samme butik.

Det lille hus, der havde fine svungne gavlkamme, blev revet ned o. 1915.

W. nr. 23, Havnegade 51

Gl. matr. nr.: 2q af Esbjerg
nyt matr. nr.: 115

Bygget i foråret 1869 af arbejdsmand Andreas Mortensen, 26 år, f. i Guldager S og ugift. I 1870 havde han selv 9 arbejdere i logi, og desuden to arbejderfamilier boende: Mads Christensen, 39, f.

i Højen S. ved Vejle, med kone (37, f. i Sjørølev S.) og barn samt Knud Olsen, 39, f. i Ishøj ved København, med kone (37, f. i Svabsted i Sydslesvig) og barn.

Formentlig i 1870 købtes huset af en klodsmager (træskomand) Chr. Christensen, som i februar boede et andet, ikke placerbart sted i byen.

W. nr. 24, Havnegade 49

Gl. matr. nr.: 2r/lm af Esbjerg

nyt matr. nr.: 116

Bygget i vinteren 1869-70 for bager Jens Olsen »Tradsborg«, grundmuret, teglhængt, med bageri.

I 1870 boede her: J.O., 39, f. i Sneum S (formentlig i Tradsborg) med kone (47, f. i Vejle), 4 børn, bagersvend og 2 logerende. Dernæst: Peter Julius Samuelson, fyrbøder ved havneanlægget, 33, f. i Slagelse, med kone (27, f. i Sall) og 3 børn, smedemester Thomas Thomsen, 39, f. i Varde, med kone (31, f. i Kolding), slægtning, 2 smedesvende og 3 børn, samt en arbejder Jørgen Møller Hansen med kone og logerende. I 1871 byggede Thomas Thomsen selv et hus med pagtag og bræddegavle - hvor, ved jeg ikke.

W. nr. 25, Smedegade 13

Gl. matr. nr.: 2e/2as af Esbjerg

nyt matr. nr.: 822-823

Bygget i foråret 1870 af Søren Mortensen Bjergerum, som derefter solgte sit husmandssted i Andrup (matr. nr. 16) til gdr. Morten Sillesen.

W. nr. 26, Smedegade (ca.) 17

Gl. matr. nr.: 2k af Esbjerg

nyt matr. nr.: 611

Bygget i vinteren 1869-70 af snedker Jens Chr. Jensen fra Jerne (i 1870: 29, f. i Jerne Sogn, med kone, 23, også fra Jerne Sogn, slægtning, 2 børn og en logerende). Huset var grundmuret med tegtag, men havde bræddegavle.

Her boede også en stenhugger Buthmann fra

Holsten, 48, med kone (41, f. i Hemmet S.) og 5 børn. Det var formentlig om denne familie, H.P.H. Novrup skrev i 1927, hvor han huskede et besøg i et fattigt Esbjerg-hjem o. 1870: »*Af Møbler fandtes et lille Bord og et Par usle Stole samt en Bænk. 2 Sengesteder var der i samme Stue, men Sengekælderne var ubeskrivelige, nærmest en Bunke Pjalter*«.

W. nr. 27, Jyllandsgade 25-27

Gl. matr. nr.: 1x-y af Esbjerg

nyt matr. nr.: 707 og 836

To huse, bygget i foråret 1869 af Niels Hansen Pedersen og (evt. også) en Jacob Peder Jensen. Eneste sikre beboere i 1870 var N.H.P., 51. f. i Sneum S., med sin kone samt sønnen Andreas P., 38, og svigerdatteren, samt 11 logerende arbejdere. I det andet, mindre hus, var der også beboelse, men ingen personer kan sikkert placeres her i 1870.

Husene blev erstattet af nye i 1890 og 1895, men muligvis er der rester af det ene hus i restaurant »Sands« kælder.

W. nr. 30, Englandsgade 1

Gl. matr. nr.: ?/2dx af Esbjerg

nyt matr. nr.: 1041

Bygget af »*Det vardensiske Forretningsetablissement*« i foråret 1869, som bolig for kasseren, Lindbach (1870: 45, f. i Svendborg, m. kone, 29, f. i København, samt barn og tjenestepige). Huset, som endnu er bevaret, var oprindeligt et fint hus med svungne gavlkamme, og kunne relativt let restaureres til sin oprindelige skikkelse.

Det »*vardensiske*« selskab var et A/S, som dannedes 8.5.1869 af en lang række prominente personer, især Varde-købmænd, til at udnytte de nye muligheder i Esbjerg. Man startede med at opkøbe sten, men byggede så »*Tutten*« m. fl. bygninger til logi og spisehus for havnearbejdere samt bestyrerbolig og pakhuse. Alle bygninger, som lå på havnens grund, var af træ og forsvandt

Østre Havnevej ca. 1875. Til venstre ses »Det vardensiske Interessentselskab«s kassererholig fra 1869, med sine fine svungne gavle, til højre DFDS' første kontor og pakhus, og i baggrunden »Lille Bavnehøj« med de tre jordbygger. Foto i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

o. 1884, hvor selskabet opløstes. Englandsgade 1 er altså i dag eneste vidnesbyrd om den vardensiske foretagsomhed!

W. nr. 31, Englandsgade 9

Gl. matr. nr.: 2e af Esbjerg
nyt matr. nr.: 564

Bygget i foråret 1870 som en lille villa-agtig bygning med høj trempel og paptag. Bygherren var tømrermester Peter Christensen, som lagde stort ud, med to lån på hhv. 600 rd. og 400 rd., begge af Jomfru Ane Marie Skov, Esbjerg, samtidig med at han som en af de få esbjergensere faktisk fik skøde på sin grund. Men P. C. holdt skindet på næsen og blev iflg. Alkjærsig en holden mand.

Allerede i 1870 var boligstandarden da heller ikke ringe. Som sikkerhed for lån nr. 2 opregnedes indboet: »3 Sengeklæder, 1 Sengested, 1 Klædeskab, 1 Kommode, 1 Servante, 1 Piedestal, 1 Consolskab og Speil, 5 Stole, 1 Sofa, 1 Divanbord, 1 mindre Bord, 1 Sybord, 1 Skrivebord, 1

Taffeluhr med Consol, 3 Lommeuhre, 5 Sølv Spiseskeer, 6 Sølv Theskeer, 8 Skilderier, 1 Spil, 10 Par Lagner, 8 Duge og 12 Servietter, 21 Stk. Haandklæder, Køkkentøj, Værktøj og Redskaber«.

W. nr. 36, Skolegade 7

Gl. matr. nr.: 1f af Esbjerg
nyt matr. nr.: 774

Huset, som endnu er bevaret som forhus til restaurant »Bonbonnieren«, opførtes som et stort hus i villastil, grundmuret med paptag. Bygherren var den bekendte Louis Gebhardt, hvis store spekulationer til sidst bragte ham til fald.

Gebhardt var ægte preusser, født som søn af slagtermester Gottlieb Eduard Julius G. af Jüterbog, Brandenburg, i 1844. Som slagter havde L.G. også etableret sig i Kolding, men straks i 1868 så han chancen og købte en stor del af den ene af de gamle Esbjerggårde af gdr. Peder Christensen. Derpå byggede han i 1869 villa og teglværk, og lånte dertil hele 3500 rd. af garver Abelsted i Kolding (formentlig en forretningsfor-

Skolegade 7, Gebhardts villa fra 1869, ombygget til restauraation (opr. »Børsen«, i dag »Bonbonniereren«). Foto: Peter Dragsbo 1990.

bindelse). Samtidig var der obligationen til gårdejer Christensen på 3100 rd. og endelig lånte han i juli endnu 1200 rd. af faderen og 800 rd. af Abelsted. Hurtigt blev han således uden al konkurrence byens mest forgældede mand, og selv om han drev både teglværk og kvæghandel med stor stald og slagteri, gik det galt efter ca. en halv snes år. Iflg. Alkjær sig var hans største dumhed, at han »holdt på jorden«, fordi han spekulerede i værdistigningen. Men da Esbjerg ikke blev storstad lige med det samme, brændte han inde med al sin jord, og samtidig slog et forsøg på at konkurrere med D.F.D.S. med damperen »Mary« fejl. 1879 solgtes bygninger og jord ved tvangsauktion til kaptajn F. F. Boysen, som i 1875 havde anmeldt købmandsfirmaet »F. Boysen & Co«.

I 1870 stod L. G. med kone (32, f. i Slesvig), 3 børn, 3 tjenestefolk samt 16 logerende arbejdere.

Ubesvarede spørgsmål

Denne gennemgang af de ældste Esbjerg har koncentreret sig om huse og beboere i den egentlige nybyggerby. Dertil kom »Tutten« med bestyrerparret Posselt, købmand Poulsen samt ca. 30 logerende arbejdere. Og endvidere var der øst for

jernbanen de to gamle Esbjerggårde og avlsbruger Pogges nye hus fra 1869. Og endelig var der oppe på »Lille Esbjerg« klint de to berømte jordhytter, hvor stenhuggerne Schnack og Witt fra Holsten boede med koner og børn (februar 1870: 9 personer). Men som nævnt i indledningen er der en række personer, som ikke kan placeres i relation til Wilkens kort og liste. Det drejer sig om 9 husstande i folketællingen 1870:

- Tømrer Niels Lifberg, f. i Sverige, med kone.
- Arb. Hans Frederik Petersen, fra Ubjerg v. Tønder, med kone og barn.
- Arb. Henrik Fr. Leuenhagen, fra Holsten med kone, 2 børn og 2 logerende.
- Logiværtinde Else Catrine Svendsen, tilbageflyttet fra Amerika med 2 plejesønner og 7 logerende.
- Arb. Claus Wiese, fra Preetz i Holsten, med kone, barn og 2 logerende.
- Arb. Christen Christensen, fra Sverrig, med kone, 2 børn og 4 logerende.
- Arb. Bernt Knudsen, fra Norge, med kone og 2 logerende.
- Arb. Hans Chr. Petersen, fra Nr. Farup, med kone, barn og 2 logerende.

Af disse er de 5 første husstande i folketællingen beskrevet som boende i hvert sit hus, og de skal formentlig placeres i de 4-5 huse, hvor vi ikke har kunnet *anbringe* folk. De sidste 4 husstande er angivet som boende i samme hus. Ja, ydermere er der under »huset« også talt arb. Hans Peter Sørensen, som vi gennem ejerskabet kunne placere i W. nr. 7 og 9. Det er derfor muligt, at disse to huse har rummet en del flere beboere end ovenfor beskrevet. Men der er jo også den mulighed, at vi står overfor et stort eller fire små huse et andet sted i »byen«. Da det er nævnt lige før jordhytterne på »Lille Esbjerg«, er vi måske uden for Wilkens' byplan. I øvrigt nævner Alkjær sig Wiese-familien som nogle af de fattige, der en tid måtte under fattigforsorg. Men familien klarede sig, og blevet i byen til i dag.

Englandsgade ca. 1875 med nogle af pionerne, fanget i en hverdagssituation. Til højre Englandsgade 6, tømrer Christiansens hus fra 1869 - rammen om hans fint udstyrede borgerhjem. Foto i Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Sammenfatning: en koloni - et samfund?

Det står helt klart, at Esbjerg startede sin tilværelse som by helt afgørende anderledes end alle andre nye byer i anden halvdel af 1800-årene. Såvel nye købstæder som Silkeborg og Herning som alle de små stationsbyer startede som samfund med oplandsfunktion, og den første håndfuld pionerer var derfor altid købmænd, gæstgivere, møllere o. lign. Esbjerg var heller ikke et patriarkalsk ordnet fabrikssamfund, som vi kender dem fra f. eks. Mølleådalene ved København og omkring Vejle.

Skal man sammenligne det første Esbjerg med noget i dag, må det blive med de folk og aktiviteter, som store anlægsarbejder også i vore dage trækker til sig, f.eks. off-shore-aktiviteterne,

»Vestkraft«'s udvidelse - eller Storebæltsbroen. Her finder vi de 3-4 lag: embedsmændene og eksperterne, entreprenørerne og håndværkerne, der kommer »først til mølle« - og så løsarbejderne, indkvarteret i campingvogne og firmaejede boliger.

Også i Esbjerg 1870 var der en overklasse, der langt fra svarer til myten om de fattige pionerer: Hoffmann, der købte sig en proprietærgård, tømrermester Christiansen med sit højborgerlige indbo, Gebhardt i sin store villa, N. P. Olsen med en indbringende karriere bag sig osv. Også på antallet af svende og lærlinge kan vi se, at f. eks. smedemester Møller, bagermester Barkentin og bygmester Søren Nielsen absolut var på linje med de større håndværksmestre i købstæderne.

Terrin og vinglas, stammende fra det ældste »Hotel Esbjerg«, bygget ved hanegården 1875 (i dag Exnersgade 47 A). Genstandene er fra før 1889, formentlig fra perioden 1878-85, hvor Posselt - den tidligere vært i »Tutten« - ejede hotellet. Tilhører Esbjerg Museum. Foto: Brian Kristensen.

Interessant er det også at se, hvor mange der tog konkurrencen op med »det vardensiske etablissement«. 8-9 af husstandene ser ud til at have levet mere eller mindre helt af at huse og bespise arbejderne ved havnebyggeriet. I februar 1870 logerede ca. 155 arbejdere i private huse, mens kun ca. 25-30 boede i »Tutten«.

Også i geografisk baggrund og økonomiske forbindelser ser man forskellene mellem grupperne tegne sig: Nogle af »entreprenørerne«, som f. eks. Frantz Møller og N. P. Olsen, er helt klart fulgt med den offentlige anlægsvirksomhed vestpå, og benyttede sig i startfasen af forbindelserne i Kolding og Vejle til f. eks. lån. Det samme gjaldt Gebhardt, hvis baggrund i Kolding mere lå i kvæghandelen. Gruppen af småfolk, som spekulerede i huse i den nye by, kom derimod fra det sydvestjydske - og lånte fortrinsvis penge i hjemsoget og hos lokale leverandører, som købmand Gotfredsen på Fanø og H. C. Hansen på Spangsbjerg Mølle. »Eksperterne« kom så igen fra mange kanter. Nogle kom fra Øerne - andre, som Hoffmann og Reimann, var oprindeligt schlesiere, mens en gruppe stenhuggere var holstenerne.

Deres koners fødested tyder dog på, at de havde været vidt rundt i Danmark.

Tager vi de nye esbjergensere, lidt over 300 voksne personer i alt, var over halvdelen logerende mandlige arbejdere. Dette gav en helt skæv kønsfordeling - og samtidig lå esbjergensernes gennemsnitsalder omkring 35. Men selv om der i høj grad var tale om en »mågeflok, der slog sig ned på sandet«, var det dog fra starten især folk fra Ribe Amts landdistrikter, det strømmede til. I alt var 32% af mændene og 40% af kvinderne fra Ribe Amt. Et andet stort kontingent kom fra Sønderjylland (der jo var blevet tysk i 1864): 12% af mændene og 13% af kvinderne. Men flere endnu kom fra det øvrige Vest- og Nordjylland (18/13%) og Østjylland (6/18%). Omkring 10% kom fra Øerne og København, og endelig kom 14% fra Sverige.

Dette tilflytningsmønster kom til at præge byen. Trods stor udskiftning af befolkningen var beboernes fødesteder i folketællingen 1880 fordelt efter nogenlunde samme procenttal. Kun svenskerne var borte igen.

1870 var et foreløbigt højdepunkt for det nye Esbjerg. Hvor der i årene 1868-70 blev bygget på 35 huse, blev der i årene 1871-73 kun bygget 10-12 stk. Arbejderne var indkvarteret, og havnebyggeriet gik sin gang. Derefter kom et nyt opsving: Den regelmæssige sejlads til England begyndte, jernbanen åbnedes og landevejen fra Korsbro var færdig. 1874-75 byggedes o. 50 huse, deraf flere toetages. Siden kom igen en krise og først fra midten af 1880'erne kan man sige, at Esbjerg var sikkert på vej fra at være en anlægskoloni til at være et egentligt bysamfund.

*Af Huse de bygge en Masse
Nødtørftshusene var ej af 1de Klasse.*

»Den lille maler«, Jørgen Hansens version af det første Esbjerg. Frise, lavet til købstadfest på »Hotel Spangsbjerg« 1899. Esbjerg Museum.

Litteratur:

- Søren Alkjærsg: »Esbjerg - havn og by«, I-II, 1909-14.
Verner Bruhn: »Esbjerg, by og borger«, 1972.
Jørgen Dieckmann Rasmussen: »Fra det nu forsvundne Esbjerg«, 1983.
Peter Dragsbo: »Esbjerg - et nybyggersamfund 1868-1914«, 1983.
»Esbjerg Haandværker- og Industriforening 1882-1932«, 1932.
»Esbjerg - Historie og Historier«, I-II, 1927-30.
Sig. Rambusch: »Esbjerg Havn 1868-1968«, 1968.
Tage Sørensen: »Esbjerg før 1925«, 1983.
Tage Sørensen: »Esbjerg før 1940«, 1986.

Utrykte arkivalier:

- Esbjerg Byhistoriske Arkiv:
  - Folketællinger 1870-1880 (kopi).
  - Ribe Amts Branddirektorat BRD-38-8, Forsikringsprotokol B&C, 1858-1889 (kopi).
  - Skads Hrd. Kopibøger, 1868-1871 (kopi).
- Landsarkiver for Nørrejylland:
  - Firmaregister Skads Hrd., fol. 3, 1868-1875.
- Kolding Stadsarkiv:
  - Personoplysninger om Frantz Møller.
- Haderslev Byhistoriske Arkiv:
  - Personoplysninger om fam. Barkentin.
- Viborg Lokalhistoriske Arkiv:
  - Oplysninger om bryggeriet »Odin« (jubilæumsartikel 1932).
- Arkivalier, afleveret fra privateje af Carl Johan Olsen, København.
- Esbjerg Museum:
  - Div. bykort 1870-1907.
  - Optegnelser i jr. 1802.

Tak til Tommy Jensen, Birkelunden 13, som med sin lyst til at vide noget om det ældste Esbjerg startede med de første undersøgelser og sporede mig ind på emnet.

Peter Dragsbo, Kongensgade 87 A^{III}, 6700 Esbjerg, f. 1948, museumsinspektør. Har skrevet i div. tidsskrifter om stationsbyer, boligkultur, arkitekturhistorie og industrihistorie; har bl.a. udgivet: »Historiske huse i Aabenraa« og »Landbobygninger i Esbjerg«.

Det ypperste symbol på teknisk udvikling i landbrugets mellemkrigstid, da selvbinderen havde gjort megen menneskelig slæb og stræb til et hestearbejde. Stedet er på Janderup Mark år 1937.

Udviklingen

- Så vidt jeg husker -

Af Frode Sørensen

I årbogen Fra Ribe Amt 1990 skrev jeg om tiden før og efter 1940, som jeg huskede den. Det sluttede den første mandag i maj 1945 med, at jeg hørte græsset gro i fred og ro.

Der skulle gå nogle år, før verden kunne komme i lave igen. År som jeg helst vil forbigå i stilhed. Imens ventede vi på en ny udvikling. Den kom ikke på dato og klokkeslet, men den kom. Og den blev helt anderledes, end den vi måtte forlade for at følge med tiden. Hvis jeg deler min tid som bonde i to »halvlege«, var jeg med i dem begge lige længe. Jeg har været fortrolig med at

gå i en plovfure bag en Fraugde-plov og et par trækheste i 30 år, før jeg lærte mig selv at pløje lige så vellykket ved en traktors hjælp.

Det kom i 1950'erne, dette tidehverv eller systemskifte. Tiden forinden blev hurtigt til »de gode gamle dage«, lidt for hurtigt ville nogen mene. Den var bygget op på bønderes og andre borgeres gode menneskelige erfaringer uden overordnede eksperters utidige indgreb.

Siden blev netop ordet udviklingen det slagord, der blev brugt som forklaring eller undskyldning i tide og utide. Som nævnt spillede jeg med i beg-

Et læs enghø med læsetræ og svøbereg klar til hjemkørsel efter kusk og passagerers fortjente kaffepause. Før 1940.

ge halvlege og var mest nysgerrig i den første. Nogle ret jordnære træk derfra vil jeg forsøge at samle til en helhed uden hang til romantik over, at »der var så dejligt ude på landet«. Det var der ikke altid; men set i sammenhæng var det en interessant tid, også før den grå Ferguson blev identisk med den traktor, der fordrev nogle af de heste, der længe havde været for mange af og, for en tid, fastholdt nogle af de medhjælpere, der var tilbage.

Den lille, populære grå traktor kan opfattes som symbol for en ny tid med langt større omvæltninger end vi, der nåede at komme med i begge halvlege havde drømt om. Vi havde som tredje generation arvet det bondesamfund, som vore bedsteforældre selv havde reformeret ved at bygge fællesmejeriet i overkommelig afstand for et hestekøretøj.

Mejeriet var det midtpunkt, der bandt os bønder sammen, uanset hvad vi ellers troede på. Der var gensidig tillid. Og vi dyrkede vort landbrug, som vi gjorde, fordi der var et mejeri. Hvordan vi gjorde det blev ikke skrevet i forhandlingsbogen. Derfor vil jeg skrive om det her og nu, såvidt som jeg husker, og begynde ved al bondelivs grundelement, jorden og . . .

Gårdene

Vi var alsidige. En middelgod gård havde gerne tre slags jord på tre steder, og fire slags husdyr. Det slog sjældent fejl altsammen på en gang. Jeg har kendt nogen af slagsen vest for Varde, nord for åen og for Ho bugt. Jeg sigter ikke til en bestemt gård, snarere en ønskegård: areal 40-60 t. l., hvoraf mindst 2/3 burde være agerjord nær stald-dør og ladeport.

Engene

Et engareal med 5-7 t. l. ved å eller fjord, hvor der kunne bjærges to eller tre læs hø pr. td. l. i ferietiden i juli, var regnet for et godt tilbehør til enhver ejendom.

I Aal enge ved Ho bugts nordvestkyst var det en hævdvunden skik, at der efter høslæt blev sluppet o. 200 stk. ungvæg (høveder) løs i fælles eftergræsning (en høved pr. td. l.). Et udvalg af lodsejere forestod dette med hjælp af en mand, der for en aftalt pris pr. høved ville føre tilsyn med og holde tal på dyrene. Denne græsningsperiode varede traditionelt fra 10. august til oktobermarkedet i Varde, men kunne høre op i utide på grund af stormflod.

Marskengene med deres rige variation af naturgræsser ydede i »de gode gamle dage«, før roedyrkning blev opfundet, det sikreste bidrag til kvægets vinterfoder. Og i engene var man fri for at pløje og harve eller have udgifter til mergel, gødning og sædekorn. Man skulle blot overkomme at få græsset skåret af ved roden og få solen til at skinne på det i en uges tid, hvis den ville? Det lykkedes ikke hvert år.

Det mest trættende ved det løse, men tunge enghø var kørselen frem og tilbage ad den milelange vej. I min tid var agtelsen for engene og deres specielle væsen på retur. Vi havde fået så meget at tage vare på hjemme, at der ikke blev tid til at dyrke de naturskabte vadehavsenges ejendommeligheder.

Deres tilhørsforhold var fra fordums tid en my-

stisk blanding af fællesdrift og selveje. En vedtægt fra 1737 stadfæster tidsrum for slåning, grøfterensning m.m. under bødeansvar eller, i værste fald, fratagelse af høleer (trykt i Fra Ribe Amt 1939).

En engvejsforening af 1867 var ikke så brutal i sine krav til lodsejeransvar og -moral, men baggrunden var den samme: tidevandets stormflodsskader o. l. måtte man være fælles om at mildne; (i nutid kan det hedde solidaritet).

I 60-70 år har jeg kendt engene. Først som udflugtsmål og legeplads, men det meste af tiden som arbejdsplads og som lodsejer. I de år var engenes betydning i landbrugsøkonomien vigende, og det var i grunden ikke engenes skyld. I en tid med fremskridt og stigende høstudbytter på de hjemlige agre og kultivering af de sidste hedearealer etc. gik respekten for engene og deres traditioner i forfald. Sidst hos dem, der fra deres opvækst havde kendt dem bedst og længst.

Trangen til at skaffe sig mere jord ved at købe en englod eller to foruden dem, man havde i forvejen har været stor i fordums dage. Derfor var prisen pr. arealenhed ca. den samme i 1870'erne, som den var i min tid. Derfor var der ejendomme, som lå fem eller otte km borte, der havde eng tre-fire forskellige steder. Det irriterede i en forjaget eftertid.

Udmarker

En tredje slags jord, som mange bønder satte pris på, kunne være en græsfenne af passende størrelse, hvor gårdens bestand af kvier og evt. stude kunne få føden og nyde livet i sommerhalvåret. Sådanne arealer var der en del af på nordsiden af den Billum hede, der i følge meget gamle kort også omfattede det nordlige Borreområde, med de gamle Tinghøje som det højeste punkt.

Denne tredeling af arealernes tilhørsforhold er formodentlig et levn fra dengang en rigtig gård havde brug for agerjord til kornavl (brødkorn), eng til høslæt og en stump lynghe, hvis afgrøde

kunne være til nytte som brændsel eller foder i knappe tider.

I min barndom var der ejendomme i Borre, der havde både Vesterhede og Østerhede. Den første, som var den største, blev opkøbt af staten i 1930 og var dermed en del af hærens skydeterræn. En vist nok kun mundtlig tilladelse til at høste lyng på arealet blev, så vidt jeg husker, benyttet i den tørre sommer 1941. Siden er stedet, der var imellem Aal præstegård og Sølager, forsvundet i den militære malstrøm, og ingen civile har savnet det. Jeg husker også dunkelt, at de sidste stumper af Østerheden kom under plov og efter et par havrefgrøder udlagt med græs.

Som 8-9 årig dreng var jeg meget optaget af at glo på et tipvognstog, der kom fra et mergelleje i Blaksmark nord for Varde, og jeg gætter på, at dette spor var anlagt for at køre mergel ud til de hedearealer, der var hele vejen over fra Blaksmark over Orten-Kærup og helt til Borre. En hedeopdyrker fra Vittarp ved Outrup var en hovedmand i foretagendet. I sagens anledning var han inde og snakke med min far et par gange. Han var en travl mand. Satte sig på det solide bord inden for bryggersdøren, tog en pakke »Flag« cigaretter op og tændte, og så gik han til sagen. Det var usædvanligt, at en hedebonde i hans alder tændte en »Flag« i stedet for at vende skråen en gang. Derfor husket.

Hullet i jorden, der hvor mergelen havde været, hedder nu Blaksmark Sø, så vidt jeg ved. Og de fordums hedelodder faldt til ro hos de ret så tilfredse ejermænd. Blot der var jord nok tæt ved, var de fleste ikke kede af lidt afstand til udlodder i syd og nord. Det gav anledning til at komme lidt hjemmefra og måske stjæle tid til lidt snak over mark- og sogneskel med andre naboer.

Agermarken

Det var markerne hjemme ved gården, der skulle give det meste af indtægten. Der var erfaring for, at jordens bonitet ikke var ene om at bestemme

Blaksmark mergelbane under anlæggelse. en vognladning sveller er undervejs. O. år 1925.

avlens størrelse. Kulturtilstand og driftsform var manden selv med til at bestemme, men ikke vejrligets gunst eller unåde. En lang tør sommer kunne betyde stedvis misvækst, men netop alsidighed i afgrødevalg var en sikkerhed for, at det ikke gik rivegalt overalt samtidig. Vi havde vist hørt om kunstig vanding andre steder, men det var næppe noget for os?

Driftsformer

Der var ingen love, der bestemte, hvad bonden skulle så i sin jord. Det gjorde hans husdyrhold, der var lige så alsidigt som markbruget. Om der groede aldrig så meget (eller lidt) på marken, så åd husdyrene dog det hele plus nogle indkøbte foderstoffers bidrag til mængde og alsidighed. Og husdyrholdets sammensætning var blevet afgjort, da stalden blev bygget.

Tiden fra en nyfødt kviekalv var gnedet tør med en tot halm til den med sin mælkeydelse kunne begynde at betale for sin opvækst, var også dengang ca. 2 1/2 år. Og hvad kunne mælken til sin tid koste på bondens eget nære mejeri, som intet var værd uden køer?

Derfor ville bonden til næste år gøre omtrent, som han havde gjort i fjor. At marken skulle tilså

hvert år hørte med til tradition og livsform. De fleste af os var vokset op med en indre skræk for at så det samme to år i træk samme sted. Der var plantesygdomme, som man næsten pr. instinkt skulle være på vagt imod. Den i sin tid så berygtede kålbroskvamp kunne det vare seks år at slippe fri af.

Vi som blev ejere og proritetsbestyrere på fædrene jord, havde også arvet viden om jordens kulturstade. Dens kalktilstand (reaktionstal) var hidtil holdt nogenlunde vedlige ved med dags varsel at modtage en vognladning mergel (10-15 t.) med jembanen, hvorfra det så, uanset travlhed med andet arbejde, skulle køres hjem i en dyngge og ved senere lejlighed spredes på marken, der hvor manden pr. fornemmelse mente trangen måtte være størst. Den meget erfarne kunne se på afgrøde og ukrudsflora om der var for meget eller for lidt kalk i jorden, men en, der var ny på stedet, havde ikke tid eller råd til at vente på denne fornemmelse. At sende jordprøver til analyse på et laboratorium var ved at blive sædvanlig praksis, først hos nye ejere og brugere.

Sædskifter

Af et markareal på 30 tdr. land, der skulle skaffe foder til 12 køer året rundt pluds opdræt og den endnu nødvendige og rigelige hestekraft samt svinehold i forhold til plads, lyst og pengebehov, skulle der bruges 6 tdr. land til roer, 10-12 til græsmarker af indtil 3 års varighed, og resten blev tilsået med korn. Sådan kunne det være, men med forskel fra sted til sted og fra tid til anden. Der var en tendens til, især under og efter den sidste krig, at fodre heste med renvaskede sukkerroer og derved spare havre. Og mange fandt ud af, at de kunne strække kornet til svineholdet ved at bruge sukkerroer eller foderkartofler, der helst skulle koges. Det var i de samme tider vi lærte, at der kunne gro flere foderenheder i en roemark end i en kornmark (1 foderenhed = 1 kg byg), hvilket betød, at der kunne holdes flere husdyr på

Græsslåmaskinen med høstapparat var et mellemlid mellem mejeleen og selvbinderen, medens der endnu var kvinder, der kunne binde neg. De tre bag maskinen er faktisk en for lidt. O. år 1929.

et givet areal, hvis man indskrænkede sit kornareal. Det havde også med arbejdskraft og maskiner at gøre.

Korn og halm

Ingen turde undvære et par kornmarker i et alsidigt sædskifte af flere grunde. Det var skik at »lægge ud« til næste års græsmarker ved at udså en frøblanding med utallige slags græs- og kløverfrø i en kornmark. Det var en almen mening med de mange slags, at så var der altid noget af det, der klarede sig. (Det kunne også blive til alles kamp mod alle).

Hvor man efter høst kun så »stubbene de guld« skulle disse fældes (skrælppløjes) med dobbeltploven og harves med fjedertandsharven (kultivator uden hjul) i en uendelighed for at svække senegræs i næste års roemark.

Halmen var faktisk lige så nødvendig som kernen. Det var langt nemmere at købe og transportere nogle sække korn end at flytte løs halm over store afstande. Efter en tør sommer var det sjældent, at naboen havde halm at sælge. »Halm er kun halm, men i en foderknap tid er halm det

værste, du kan komme til at mangle«, har jeg hørt min far sige.

Omkring 1930-35 var blandkorn en udbredt skik. Havre, sommerrug og sildig byg i en (tilfældig) blanding var en forsikring mod total misvækst og en alsidig foderblanding til svin og kvæg. I en tør sommer mente man, at havren var bedst til få gavn af junireggen. Hvis den kom? Og så var der negene, som endnu i 1930 skulle bindes med hænderne de fleste steder, (men ikke mere i 1940). Med sommerrug i blandkornet var der altid nogle lange, stærke strå at lave bånd af. Det var netop i 1930, at vi prøvede at så en tønne af den yderige, korte, tidlige byg med det betegnende navn Binderbyg.

Tidlig høst skulle i min fars praksis følges af kraftig, saftig eftergræsning. Men ak! i den regnfulde august tog rødkløveren vejret fra de korte byggen, der stod i kløver til bælttestedet et par måneder. Så uheldig var han heldigvis ikke hver år.

Og det var en del år inden min tid, at der blev brudt med den vane (eller uvane) at dyrke byg og saftig rødkløver i samme mark og på samme tid. Men den korte, stive byg var kommet for at blive og for i en fjern fremtid (set fra dengang) at være den eneste kornsort mange steder.

Kløverhø

Min fars fryd over den ædle rødkløver var, så vidt jeg husker, opstået i de næsten pengeløse tredive- re, da der skulle spares på alt undtagen økonomien. Frøet til hans enårige kløvermarks polske kløver og italienske rajgræs var næsten en gratis glæde. Den næste og den bedste var kløverens evne til at udvinde kvælstof af den blå luft både til eget forbrug og til efterfølgende afgrøder, en dyd, der kunne blive modregnet i førnævnte høstbesvær. Men det bedste af det bedste var det proteinrige kløverhø, der kunne fylde på loftet og erstatte nogle sække kraftfoder i tidens foderøkonomi.

Skolemøde

Det var en tradition, at kløvergræsset skulle slås Grundlovsdags formiddag, imens der kunne være allertravlest med påtrængende roeutdynding. Og det kunne blive pinse i de samme dage med påfølgende Vestjysk Skolemøde i Arnbjergshallen i Varde (og cirkus på markedspladsen i to dage). Og grundloven havde krav på en halv fridag. Det kunne være strengt, hvis man skulle nå det hele.

Vi var nogle, som helst ville nøjes med at gå i roerne og tænke på høet eller omvendt. Den vækkelse, som de berømte skolemøder hørte til i, nåede aldrig helt ud til den yderste roerække eller ret langt ind i stationsbyerne. Og ude på landet var vi skønsmæssigt flere mennesker tilbage, end der var plads til i Arnbjergshallen.

Høvendere

Når de tunge skår skulle vendes (hverres) et par gange, før det var blot nogenlunde tørt, kendte vi ikke andet end træriver og armkræfter. Nogle af os havde måske set en maskine med lange enspænderstænger til hesteforspand og nogle fjedrende grebe på en krumtapakse, som ved køretøjets fremkørsel kastede høet bagud og lod det vende i luften en gang. Men så længe vi var folk nok på landet, var mange ting overkommelige med armkræfter.

Høet blev samlet i riller (eller »rande«) med en hestetrucken rive, en hesterive hvis krumme tænder ikke var krumme nok, og forket sammen i små, aflange stakke, hvis nederste lag ville suge fugt fra jorden og derfor helst skulle vendes med bunden i vejret et par dage før høet omsider var godt nok til hjemkørsel. Denne anvendelse af høstakke havde brug for to mands armkræfter. Vi vidste længe, at den RIGTIGE stak af kløver- eller lucernehø burde sættes på et trekantet stativ af 2,4 m lange fyrrestænger, der foroven gik op i en spids og ca. 0,5 m over jorden var påbundet tre lange stænger, i alt 6 lige lange stænger pr. stakrytter, som var deres kendingsnavn. Når man fik

Kløverhø på stativer - (med lidt hø på toppen?).

lært at bruge dem rigtigt, var høet sikret mod fugt både fra neden og fra oven. Men metoden krævede mere tid og armkræfter, end der var lyst og råd til at anvende på det, da vi efter krigen fik råd til at købe stakryttere nok - og tillige den længe ønskede høvender, hvis populære navn blev sparke-maskinen. Med »systemskiftet« i 50'erne gik det hele af mode, også den engang så kære rødkløver.

Roearv . . .

. . . havde kun været kendt ca. 50 år, da mine barnefinger lugede de første gulerødder, som var gule og kun til foderbrug. Vi havde ca. 1/2 td. land, der blev sået i april med en lille såmaskine, som blev skubbet ved håndkraft, en række ad gangen og så tæt, at et bredt skuffejern passede som radrenser. Når de kunne skimtes i rækkerne, skulle de luges med fingrene. Man kravlede på sine knæ. Det kunne være en god syssel for børn og gamle folk, der tit supplerede hinanden godt.

De første roer var omgivet af skepsis blandt eg-nens bønder. Jeg var af gode grunde ikke med, men har hørt og læst om det. I december 1887 skrev den navnkundige bonde Niels Kristensen i Oksbøl i et brev til sin kære broder bl.a.: »Vi havde en stor generalforsamling (i det fire år gamle fællesmejeri) om fodringen. Jeg måtte flere gange

En alsidig roemaskine - en Avance - der med kørestængerne som styrestænger kunne så to lige rækker. Når såapparatet blev byttet med radrenseudstyr og til sidst med optagejern som her, var maskinen til alsidig nytte i 40-50 år.

i ilden for roerne, som nogle stadig ere på nakken af, men med assistance, navnlig af Niels Broeng, lykkedes det dog at få fodringen med en halv skjæppe per ko anerkjendt som uskadelig for smørrets Kvalitet».

Der kan læses både landbrugs- og mejerihistorie mellem disse linjer. I 1887 avledes næppe andre slags roer end de nøjsomme, vandede turnips, der helst skulle sås sent og bruges tidligt. Hvis de lod sig gemme til jul, ville deres harske lugt og smag kunne genkendes i både mælk og smør.

Min bedstefar, som havde sin bedste tid netop o. 1887, troede ikke, at der kunne gro kålrabi, endsige runkelroer (bederoer), på hans jord i Borre. Og han kunne have ret? Fordi jordens kulturstade og kalkbehov ikke var opfyldt. Der gik også nogle år, før min far fik runkelroerne til at lykkes. Og der vedblev at være plads til turnips i hans selvgjorte og velgjorte sædskifte, der blev mere mangfoldigt, hver gang han vovede noget nyt uden at forkaste det bestående.

Sommerfoder

Længe før min tid, mens han endnu var ung og

radikal, havde han for skik at høste grøn, meterlang rug til sine otte køer, mens de vænnede sig til det unge, stærke forårsgræs i maj. Under den proces blev der igen samlet nogle læs møg og et par tønder ajle, som det var hans økonomiske (og ubevidst økologiske) sans imod at gemme til næste år uden renter. Kort før grundlovsdag blev der brugt en dag til at gøde, pløje og tromle ageren med de grønne rugstubbe og få den tilsået med turnipsfrø. Intet måtte være helt tilfældigt. Græsvæksten på marken var lige så lunefuld som vejret. Derfor staldfoder i reserve såsom grøn rug i maj, grøn havre ved midsommer eller nyt hø, turnips i august, gulerødder med frisk grøn top i september og runkelroetop i oktober, hvor det længe var skik at indbinde kærne samtidig med, at kodrengen havde udtjent ved vinterskolens begyndelse.

At vinterfoderet skulle slå til i 200 dage har ingen teoretiker rokket ved i eftertiden. De robuste kålrabi fyldte mest i marken og i foderplanen. De kunne have en lang voksetid, fordi de uden skade kunne tåle en frostperiode, men ikke to. Henad marts skulle de være brugt, før de med kort varsel blev lige så ildelugtende som turnips ved juletid. Med de pæne, glatte runkelroer var det anderledes, også i forhold til nutidens bederoer. Håndtering og opbevaringsforhold var også anderledes.

Runkelroer

Min fars pæne runkelroer skulle omgås som gemmeæbler. Hårde stød og læsioner med spidse grebe var nærved hellig brøde. Vi gik med bøjet ryg eller kravlede på knæ, og med en skarp kniv i højre hånd blev roen trukket op med den venstre og faldt for kniven, hvor den skulle, rod til højre og top til venstre. Efter en omgang frem og tilbage var fire rækker roer samlet i en pæn stribe. Hvis der var en at følges med (og helst til at snakke med) blev det til otte rækker med passende køreplads i midten til de smalle kassevogne. Hvad vi trak op på en formiddag blev læsset med

de bare hænder om eftermiddagen. Karlen varetog den venstre side tillige med fremkørsel for hver vognlængde (hestene var altid til højre for kusken). Pigen eller drengen på den anden side fik tid til at rette ryggen, mens karlen skiftede vogn ved den pæne, tagformede kule ved agerenden, hvor manden, der var alene om aflæsningen med de bare næver, havde mest at gøre. Der kunne gå kappestrid i skiftevognssystemet. Så blev der »fart over feltet«.

Roekulen . . .

. . . som jeg lærte den at kende, var en rigtig kule (uden g) ikke kun en lang stak ovenpå jorden. Der hvor dens bund skulle være i en plovfures dybde, blev jorden ved pløje- og gravearbejde lagt ud i en vold til hver side. Så var der mere jord til at dække kulen med og ikke nær så højt at løfte den, og ikke så lang en kule at dække, fordi den var lidt »underjordisk«. Efter hver dags roekørsel blev der dækket med et tyndt jordlag på kulens sider og foroven med et lag kartoffeltop, som var bedre end halm. Det var den nøgne, nære jord på siderne også regnet for at være. Et tæt jordlag over hele kulen som vinterdække var en selvfølge.

Vi gjorde den erfaring, at jorden var det bedste værn både mod frost og varmeskader og mod udtørring. Runkelroer kunne gemmes længe i sommervarme, hvis vi lod jordlaget være urørt.

Bygninger

Stalde og lader var med til at bestemme, hvordan gården skulle drives. Den klassiske firelængede gård var ikke så typisk på Vardeegnen som den trelængede model, der passede godt til det, den skulle bruges til. I tiden 1930 til 1950 var nybyggeri på landet minimalt, men der er fortalt om bygmestre, der vovede at sætte en længe med risiko for tab, fremfor at lade værktøj og håndlag forfalde. En lærlingekontrakt kunne også forpligte.

En trelænget gård fra før 1925. Det tegldækkede stuehus har (vistnok) en gang haft stråtag. I staldbygningerne er der plads til 20 køer og laden var den største i Aal sogn. Gården brændte ved lynnedslag i 1945, men blev genopbygget.

Det kan ses i brandprotokoller o. l., at der brændte meget o. 1900, ofte ved lynnedslag. Der kom solide stalde i stedet med lofter af jernbjælker og murede hvælvinger, men ikke altid med fodergang foran køerne. Stuehuse fra før 1900 stod hist og her godt endnu med den pæne side mod syd- og havesiden. Mange stråtage var skiftet ud med tegl eller eternit, fordi de kunne være besværlige i vedligehold og især dyre i brandforsikringspenge.

Staldbygningens sydgavl var koblet til beboelsen ved en lille mellembygning med halvtag til at sætte træsko og gummistøvler fra sig i, før man betradte det nok så pæne bryggersgulv. Denne mellemgang var en traditionel behagelighed for ham, der ved nattetid ville holde øje med sine kælvkøer, og hvem ville ikke det? Mange steder kom rummet også til nytte som maskin- og vaskerum for de malkeanlæg, som mellem 1936 og 1950 blev fast inventar i enhver gård uanset koantal.

I kostalde, der var nye o. 1920, var fodergang langs østmuren almindelig. En række køer og andre storkreaturer stod så med haleme ind mod

En rød korthornsko og do. kvie med hver sin kodreng på vej hjem fra det lokale dyrskue med hvide præmieskilte i panden.

midtergangen, der var daglig færdselsvej for den specielle vestjyske »moegstøvt«, (øboere kunne ikke lære at sige ordet) en lav trillebør, som var nem at læsse og at køre op på selv en høj mødding med, fordi det meste af læssets vægt lå på karlens træsko.

Midtergangen var også fodergang for en række svinestier. Med køer og svin i parallelle rækker var der mulighed for et tempereret staldklima og så i en kold vintertid. Specielle svinehuse var tit for kolde og fugtige, thi der manglede isolering og ventilation i de fleste huse, der dengang var, hvad vi nu vil kalde muremesterhuse. Hver håndværksmester havde sine specielle gesimser og andre kendemærker. Stalde og lader fra 1920'erne var næsten alle tækket med de galvaniserede bølgeblikplader med Emustrudsen stemplet på indersiden. De var lette og billige i deres krav til tømmer og arbejdsløn. Der skete mere indenfor mure og markskel, end der kunne ses fra alfarvej.

Kørerne . . .

. . . var som nævnt før uundværlige. Ingen landbrug uden køer, men meget få med over 20. Og

der var engang, at alle køer var rødskimlede eller næsten røde korthornskøer (med helt hvide undertagelser). Der var hist og her en (elite) kvægavlforening med en tyr af engelsk malkekorthornsrace, købt i hjemlandet med langt, engelsk navn som dyrets vestjyske fodervært fik besvær med at udtale.

Hensigten med denne forædling var vist nok at forene mælke- og kødproduktion, altså igen den eftertragtede alsidighed. Alle køer fik hvert år en kalv, og den halvdel, der var af hankøn, kunne blive til stude, der kunne udnytte egnens naturlige græsarealer.

Med tiden blev det bønder af »den gamle skole« (min fars generation) der holdt fast ved denne studedrift. Som type blev de kendelige fra de mere »effektive«, når de gik i deres egen gangart på eksportmarkeder og slige steder. Med deres kenderblik kunne de se udenpå dyrets skind, om kødet sad på de rigtige steder.

Deres korthornskøer udviklede sig imidlertid til slatmalkere med tendens til at samle fedt de forkerte steder. De gamle bønder kunne selv se det, thi de var ikke dumme, men den fornøjelse at trække køer af anden og bedre race ind i den gamle stald overlod de til deres efterfølger.

Mejerier

Den største opgave i den tids kvægbrug var nok den tuberkulosebekæmpelse, der som en lovforanstaltning blev sat iscene gennem mejerierne først i 1930'erne. Hensigten var, så vidt jeg har forstået, at komme den folkesygdom, som tuberkulosen havde været, endelig til livs. De tuberkuløse køer kunne være smittespredere til mennesker og andre husdyr.

Der var en gammel mistanke, som ikke kunne modbevise: I fællesmejeriets første år blev mælken fra alle køer, både de sunde og de usynligt syge, blandet i en pulje på mejeriet, hvis opgave det var at skumme fløde og kærne smør og sende den magre centrifugemælk hjem til kalvene og grise-

ne og som billig børnemælk, så rå som den var. Som ernæring var det et tilbageskridt fra dengang, da »koens varme drikke« havde »fyldt hver barnekrop til randen«, (frit efter Jeppe Aakjær).

Der var meget at lære i mejeriets første tid. Og mere blev der siden. Men mange har været villige til at lære.

Allerede den 26. marts 1887 skrev den førnævnte Niels Kristensen i et brev til sin broder: *»Dernæst har de bestemt, at der i mejeriet skal indlægges en kogeoperat, så at mælken bliver kogt før vi får den hjem. Jeg har en tid lang tænkt på, at det burde være så, thi Hugten har bestemt frarådet nydelsen af ukogt mælk og påvist dens farlighed både for mennesker og dyr«*. (Hugten, hvis rigtige navn var Hutzen, var dyrlæge i Vejle og tillige timelærer på Vinding Højskole, hvor N. K. selv var elev).

Det blev også mejeriet, der som en slags køernes sygekasse, blev sat til at formidle tuberkulosebekæmpelsen i samarbejde med dyrlægerne.

Endemålet var total udryddelse af al husdyrtuberkulose. Ingen vidste på forhånd, hvor længe det kunne vare. Men det skulle gøres, og alle lærte at forstå situationens alvor, også dem, der måtte skille sig af med nogle af deres bedste køer, når de uden synlig sygdom faldt for den obligatoriske tuberkulinprøve. Så vidt jeg husker kom en dyrlæge i en vinterperiode rundt i alle stalde og gav alle kreaturerne undtagen småkalve en indsprøjtning med tuberkulin. Det var rutinearbejde med en saks i den ene hånd og en sprøjte i den anden. En hårtot blev klippet væk og skindets tykkelse målt på et fladt sted foran på dyret før stikket. (Skriverkarlen på staldbroen måtte man gerne kalde reservedyrlæge, thi *»så bliver jeg samtidig overdyrlæge«* var dyrlæge Balslevs ironiske kommentar i farten).

På tredjedagen kom han igen for at fornemme huden på sprøjtstedt og afsige dommen: bestået eller faldet (reagent). Al tvivl kom dyret til gode, indtil det var prøvet igen.

De fleste reagenter var ikke smittefarlige, og dyr, der »faldt« for sprøjten, udløste ikke panikreaktion hos de ansvarlige. Der skulle langt mere tid til at sanere så mange kvægbesætninger, end det ville tage at slagte en flok høns og starte en rugemaskine.

Da situationen efter de første prøver blev overskuelig som prikker på et landkort, var disse tæstet nærmest ved det historisk berømte Varde marked. I Aal sogns vestside var der god plads imellem prikkerne, og på Fanø var der (vist nok) ingen? Om det var den friske havluft eller hang til handel med høveder på må og få, der havde haft virkning hver sin vej kan der gættes på?

I al handel med levekvæg blev der, så vidt jeg husker, oprettet nogle attestværdier på blåt eller gult papir. Gul attest blev garanti for og symbol på 100% renhed og det ideelle endemål. Det blev henad 1950 før dette mål var nået på landsplan. Længe havde det været, men opgaven blev løst - ved samarbejde i ordets bedste betydning. Lovgivning, veterinære myndigheder, lokale dyrlæger og, sidst men ikke mindst, bøndernes egne mejerikredse havde haft den nødvendige tid til at bruge *»den sunde fornuft«*.

Generationsskifte

Forholdene omkring landbrugets medhjælp ændrede sig meget i min første *»halvleg«*. Bønder, som i 1930 var nær de 50, havde uden selv at være dovne, vænnet sig til stabil hjælp af egne voksne børn. Tjenestepigerne, som havde været til nytte både ude og inde, var de første som forsvandt. Hvis karlen også var bondens arvesøn, kunne det vare længe, før det passede den gamle at lægge op, måske lidt for længe?

Den generation, der overtog landbruget o. 1940-45 gik ind til en større korporlig arbejdsbyrde end deres forgængeres. Medhjælperstaben blev mindre, yngre og dyrere og dermed en magtfaktor? *»Nu er det karlene, der skal bestemme, hvordan gårdene skal drives!«* tillod en selvbe-

Et billedligt eftermæle over en svunden tid, medens den hestetrukne selvbinder sang på næstsidste vers, og den jyske hestekraft var så stærk og så køn som den nogensinde blev. Bemærk den unge rode med de hvide sokker og det hvide blis. Det var o. 1937, ca. 11 år før de første amerikanske traktorer kom til Vestjylland.

vidst bonde sig at sige, da han havde afstået bedriften. Sådan havde det slet ikke været hos ham.

Medhjælp med egne, ærlige meninger var nu ikke altid en uskik. At det kunne knibe os at leve op til de stigende forpligtelser, som fulgte med, var ikke alene medhjælpens skyld. Det var tidens krav og ikke kun et spørgsmål om løn.

Vi var ikke forgældede og ønskede som børn af mellemkrigstiden heller ikke at blive det. Hvis karlen var sin løn værd, kunne vi også tjene en løn ved selv at hænge i. Der var nok at bruge penge til nu efter krigen. Vi fik så travlt hjemme hos os selv, at det mere udadventede måske blev forsmømt? Eller overladt til sagkyndige og fagkyndi-

ge eksperter, der ofte kom til at savne et modspil fra salen. At tie var måske ikke altid at samtykke?

Individualisterne var blevet de forhenværende. Om vi blot skulle være den tavse generation må vente til »anden halvleg«.

Nu er der pause.

En stor tak til sognearkivet i Janderup for villigt udlån af gode billeder.

Frode Sørensen, Borrevej 5, 6840 Oksbøl, f. 1915, gårdejer. Modtog H. K. Kristensen prisen i 1984. Artikler i »Fra Ribe Amt«. Har udgivet »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 - et tidsbillede fra Aal Sogn« (1984).

Flygtningelejren ved Fitting

Af Ejner Mathiasen, Fitting og Leif Ipsen, Oksbøl

Ca. 10 km i luftlinie syd-sydvest for Vandel påbegyndte det tyske luftvåben den 2. marts 1941 opførelsen af en radarstation og et teleknudepunkt. Stedets centrale placering i den tyske luftmeldeorganisation fremgår af fig. 1.

Om opførelsen af dette vitale område, som senere i ca. 2 år kom til at fungere som flygtninge- og interneringslejr fortæller en af egnens beboere, Ejner Mathiasen, følgende: »Gårdejer Johan

Holms ejendom var dagen før på 26 tdr. land. I løbet af meget kort tid var de 14 tdr. land beslaglagt til opførelse af en lille by, som skulle rumme det personel, der skulle bemane radarstation og telefonknudepunkt, i alt ca. 400 mand. - Den lille by fik eget vandværk og fængsel; på Skøddegårds mark og på Johan Holms jord blev der støbt fundamenter, som skulle bære hver sin Würzburg Riese radar. På det højeste punkt i området, på Åge Pedersens mark blev der rejst en stor søgeradar.

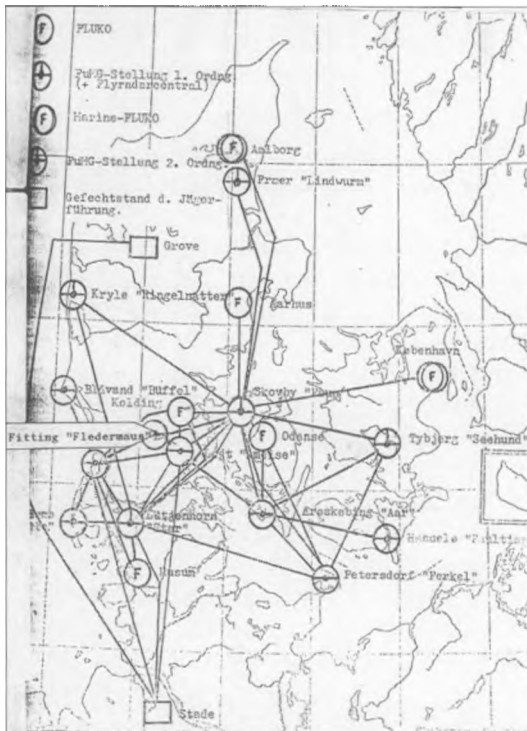
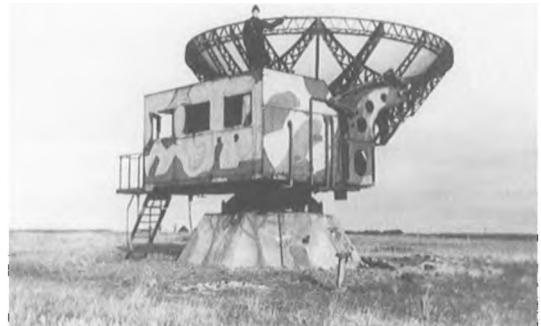

Fig. 1. Kort over den tyske luftmelde- og jagerorganisation.

»Würzburg Riese«-radar (under demontering).

I begyndelsen rejste man en del træbaracker, men efterhånden begyndte man at opføre husene i sten. Det var gule sten, som kom med toget fra Tyskland til Fitting station. Barakkerne var omkring 30 m lange og 14 m brede. Midt gennem bygningerne var der en lang gang med værelser på begge sider.

De første soldater, der kom her, havde det lidt primitivt; bl.a. måtte de hente vand fra Kragelund mejeri, indtil vandværket blev opført. Med den bedre vandforsyning fulgte også kloakeringsproblemer. Området var temmelig fladt; men man skaffede sig dog afløb både mod nord og syd. Efter lejrens rydning er man flere gang under dræningsarbejde stødt på dette kloaksystem (8-10" rør).

Byggeriet skred planmæssigt frem, og på det beslaglagte område, der efterhånden dækkede et areal på ca. 450 x 300 m, opførte man også en festsal, som lejlighedsvis blev brugt til både teater og gudstjenester, og hele området blev hegnet kraftigt ind med pigtråd. Fig. 2 viser en grundplan af lejren, optegnet i marts 1946.

Allerede inden den tyske kapitulation var flygtninge begyndt at komme til området. Således var både det nyrestaureerede missionshus og den nye skole i Vorbasse blevet beslaglagt til underbringelse af flygtninge. Da den tyske værnemagt havde forladt byen, blev disse flygtninge flyttet til lejren ved Fitting. Periodelvis befandt der sig her op til 800 personer fra spædbørnsalderen til 90-årige, inden de igen blev flyttet til andre samlelejre inden hjemsendelsen til Tyskland«.

Bevogtningen af lejren blev foretaget af tre overbetjente fra Kolding, assisteret af et antal CB'ere, (også kaldet »Føl«, fordi de altid var i følgeskab med en politibetjent). - Almindeligvis blev vagtpersonel ikke særlig højt værdsat blandt de, der skulle opholde sig inden for pigtråden; men i et personarkiv, som vi har haft adgang til under forarbejdet med denne artikel, fandtes et manuskript til en beretning om en begivenhed, som fandt sted i lejren, og som viste et meget menneskeligt træk hos en af de overbetjente, der havde ansvaret for bevogtningen af lejren. - Beretningen er skrevet af en mand fra Saarbrücken, Rolf Blume, der i øvrigt var lejrens tyske tillidsmand. Den blev bragt i »Saarbrückener Zeitung« den 22. december 1951, og lyder i dansk oversættelse således:

Lejrens tyske tillidsmand, Rolf Blume.

Overbetjenten

Erindring om en flygtningelejr i Danmark

Af Rolf Blume

En Saarbrücker, Rolf Blume, kom i forbindelse med 2. verdenskrig sammen med den store flygtningestrøm fra Østtyskland til Danmark og blev anbragt i en flygtningelejr på Lolland. Senere kom han til Fittinglejren, hvor han virkede som tysk tillidsmand. Her skrev han bl.a. en beretning om livet i lejren, som fortjener at blive bekendt for en større kreds. Rolf Blume skriver:

»I erindringen står han for mig: Den store bredskuldrede mand i den klædelige, mørkeblå guldrissede uniform - en af det danske politis overordnede - med det alvorlige, strenge ansigtsudtryk. Hans skridt var rolige og afmålte, når han dagligt inspicerede posterne omkring den med pigtråd indhegnede lejr, i hvilken der opholdt sig ca. 1000 tyske flygtninge fra Østtyskland - heraf ca. 800 kvinder og børn.

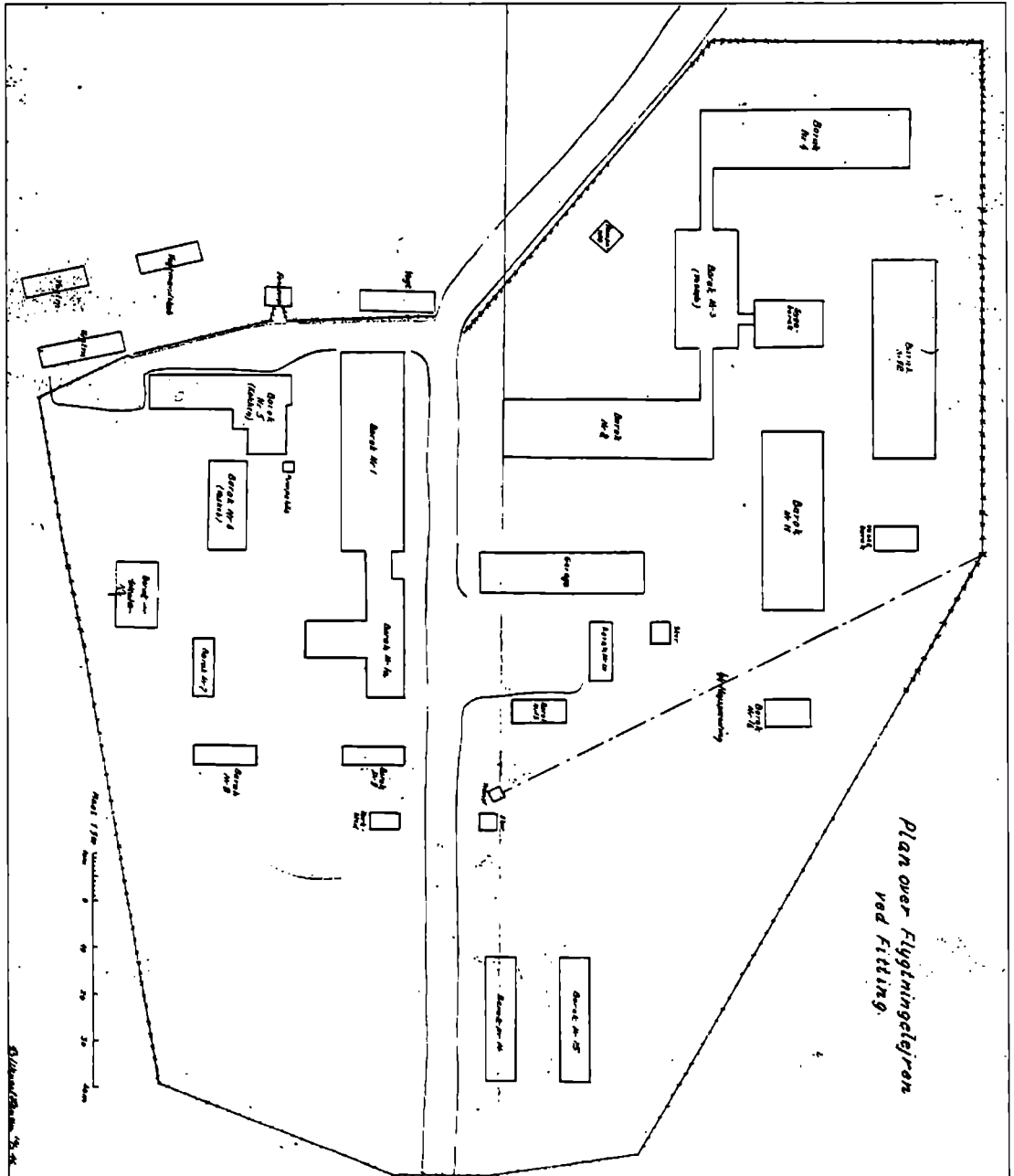

Fig. 2. Grundplan over Fittinglejren (1946).

Flygtninge ankommer til Fitting station den 6.1.1946.

Gennem hans retfærdige væsen og korrekte optræden var han en forbilledlig repræsentant for landet og myndighederne. Mændene i det danske politi havde det ærefulde ry at være blandt de høfligste i verden. Overbetjenten håndhævede streng disciplin blandt sine undergivne, den mindste forseelse blev straks påtalt. Trods denne strenghed nød denne tjenstlige og disciplinerede mand lejrbeoernes største højagtelse, selv om nogle mente, at han var følelseskold over for flygtningene.

En dag lod overbetjenten mig kalde i min egen- skab af tysk tillidsmand til hans hyggelige værel- se ved siden af vagtlokalet, hvor han bød mig på en rigtig kop kaffe og en herlig cigar af uden- landsk tobak. Hvilken nydelse efter årelangt af- savn, hvilken kostbar ting! Mens han røg den go-

de cigar, fortalte han mig på fejlfrit tysk, at han var så godt tilfreds med forholdene i lejren, og lod mig forstå, at hans overordnede havde samme synspunkt. Som en anerkendelse af lejrbeoernes gode opførelse havde han bedt sine foresatte om godkendelse af, at flygtningene - en søndag - det var i maj, måtte få tilladelse til at foretage en spadseretur udenfor lejrens område. I lejrens nærhed, ca. 1/2 times gang borte, mellem gyvelk- lædte bakker, lå der en lille sø ved skovkanten. Der skulle vi i nogle timer nyde hvile og glæde med udsigt over et skønt landskab. Desværre hav- de han modtaget besked om, at en sådan tilladelse ikke kunne gives, idet reglementet for tyske flygt- ninges ophold i Danmark ikke tillod ophold uden for lejrens område. Undtagelser herfra ville ikke kunne gøres. På flygtningenes vegne takkede jeg

Flygtninge på vej mod lejren samme dag.

ham rørt for hans fortrolighed og forsikrede ham om, at vi overfor hans menneskelige forståelse fortsat ville bestræbe os på at videreføre det gode fællesskab i lejren.

Den næste søndag bragte os det herligste forårsvejr. Solen lod sine stråler spille over den velholdte lejrgade, græsset og blomsterbedene. Lejrbeboerne renklædte efter søndagsandagten vandrede frem og tilbage foran beboelsesbarakkerne, mens de kastede stjalne blikke ud over lejrboenden ved lejrens indgang. I lejrens nærhed var bøndergårdenes forhaver et spraglende blomsterhav, busketter og frugttræer en usandsynlig skøn farvesymfoni.

I vagtlokalets dør ved siden af afspærringsbommen stod overbetjenten og betragtede sceneriet. Pludselig vinkede han en af posterne til sig

og befalede: »Hent straks lejrtilidsmanden!« - Da jeg indfandt mig hos ham, sagde han med et alvorligt smil i en kort, bydende tone: »Fra klokken 14-17 er der udflugt til skovsøen for alle i lejren under min ledelse«. - Jeg trykkede tavst hans hånd, ilede ud i lejren og råbte, jeg skreg af glæde: »Børn 3 timers frihed i eftermiddag uden for lejren. Alle, der kan stå og gå, skal møde ved lejrboenden ved indgangen kl. 14«. Som en løbeild forplantede budskabet sig igennem barakkerne. Kvinder og børn jublede af begejstring, hele lejren var i oprør. Den ophidselse, som denne meddelelse udløste, kan kun den som i måneds - ja årevis har været indespærret forstå.

Længe før det fastsatte tidspunkt var alle klar til afmarch. Endelig blev lejrboenden hævet. En menneskestrøm vædede ud i det fri, for i løbet af

kort tid at bevæge sig i ordnede rækker. Turen gik forbi rene bondegårde med blomstrende buske og blomsterbede i forhaven.

På de indhegnede græsmarker græssede velnærede rød-brune køer og ungkreaturer. Kritisk blev markerne og kvæget vurderet af bondemænd og koner fra Østpreussen, og det blev fastslået, at det var veldrevne landbrug. Langs vejkanterne blev der plukket markblomster og bundet buketter, ledsaget af kvindelatter og børnejubel. Mændene (i lejren var der kun ganske få, mest ældre) var alvorlige, men dog med et udtryk af tilfredshed i ansigtet.

Pludselig under vandringen mellem gyvelbuske og under opstigningen af en lille høj, lå foran os den lille skovsø, dybblå, farvet af reflekset fra den klare forårshimmel. - Hvilken vedervægelse for hjerte og sind efter lejrlivets lange ensformighed. Forsamlingen delte sig op i flere grupper. Mænd og kvinder lagde sig i skyggen af skovkanten, børnene legede og sprang muntert omkring. Da, midt i al løsslupenhed, hurlumhej og glæde, lød en alvorlig melodi, i begyndelsen istemt af nogle få. - Flere og flere stemte i og nu steg den som en koral op imod himmelen, Østpreussensangen:

*»Du land med dunkle skove
og krystalklare søer
over åbne marker
sker underfulde mirakler.*

*Stærke bønder vandrer
bag hest og plov
over brede agre
fugletræk stryger af sted.*

*Og havene synger
tidernes koral
Elge står stille og lytter
til suset fra evigheden.*

*En ny dag begyndt
over mark og eng
lys bryder frem
vælder op i øst.«*

Da løb tårene nedad de sorgfurede kinder hos de voksne, længselstårer efter hjemegnen. Børnene stirrede med vidtåbne øjne på mødrene, som kort før havde været så glade. De små børn kunne slet ikke forstå dette pludselige stemningsskift. - På en høj i nærheden stod overbetjenten, ensom og tankefuld. Tænkte han mon på kone og barn, som boede langt fra lejren, i et stort hus, i god behold og forskånet for krigens grusomheder?

Hurtigt forløb der et par timer. Vi brød rettidigt op, da vi ville være tilbage i lejren præcist på det fastsatte tidspunkt. Oprækkende skyer tydede på uvejr, der nærmede sig og skyndede på os. En kort styrtregn overraskede de sidste af vandrerne; noget gennemblødte passerede de indgangen til lejren. Lejrbommen sænkede sig bag tilfredse mennesker, hos hvem regnvejret ikke kunne ødelægge stemningen. Da jeg som den sidste passede lejrindgangen så jeg bag vinduet i vagtlokalet vores vogters ansigt. En forsinket regndråbe løb ned ad vinduesruden. På afstand så det ud, som om en tåre af bevægelse løb ud af øjet på overbetjenten. I samme øjeblik forgyldte strålerne fra den nedgående sol hans ansigt med et forklarende skær.

Nogle dage senere fortalte han mig med et skælmisk smil, at hans foresatte havde givet ham en røffel på grund af hans egenmægtige handling. Samtidig var det blevet tilladt ham at foranstalte flere søndagsspadereture efter eget skøn. Disse spadereture blev herefter hyppigt foretaget, både i den nære og lidt fjernere omegn af lejren, og gav os herved lejlighed til at lære det rene land Danmark nærmere at kende - og sætte pris på det«.

Fra den periode, hvor lejren fungerede som flygtningelejr, findes ikke meget historisk materiale. Denne artikel baserer sig derfor væsentligst

på Paul Lunds privatarkiv samt den bog, som han i 1953 udsendte under titlen »*Bag flygtningelejrenes pigtråd*«. - P.L., der i en periode i 1945 havde været ansat i den af »*Dansk Røde Kors*« ledede flygtningelejr i Blåvand, blev i begyndelsen af 1946 af Statens civile Luftværn i Kolding ansat som leder af flygtningelejren i Fitting. Kort efter sin tiltrædelse som lejrleder og i forbindelse med ankomsten af et større antal flygtninge fra Lolland, holdt P.L. - efter at man havde indledt med at synge et par tyske folkesange - følgende meget tankevækkende tale:

»Ærede forsamling af medborgere i vort lille samfund, mænd, kvinder og ungdom, - hjertelig velkommen til vor første sammenkomst i lejren i Fitting. Mit håb, mine ønsker og min bøn har været, at vi i aften må lægge en god grundvold for det åndelige fællesskab, som vi vil forsøge at bygge op med alle de midler vi har til rådighed, som den kgl. danske regering velvilligt giver os, og som vore egen opfindsomhed, formåen og vilje skænker os.

Vi vil sammen søge her i Fitting at genskabe et stykke hjemland for Dem, så den tid, De skal være her må forløbe så tålsom som muligt og blive så berigende og frugtbringende som gørligt.

Børnene skal have det normale barns skole, og de unge skal oplæres og dygtiggøres ved dagligt arbejde og i deres fritid skal de synge, dyrke sport og øve husflid.

Mødrene, hvis energi er stoppet, skal hjælpes til påny at genskabe orden og akkuratesse omkring sig og pleje deres børn og sørge - så vidt gørligt - for deres fornødenheder.

Lejrens mænd skal - så vidt muligt - alle beskæftiges ved deres arbejde - desværre har vi jo ingen jembane i lejren, så Pröjse, Gläser m.fl. må søge ind i andre erhverv; men til stor lykke for os alle er her dagligt arbejde for alle villige hænder og når foråret kommer, må parolen være: Hver familie sin køkkenhave!

I vort lille samfund har vi en del højt intelligen-

te mennesker, de berlinske skolefolk, amatørskuespillere, musikalske genier, tidligere ledere af større virksomheder, alle disse beder jeg, at de vil yde alt, hvad de formår i form af foredrag og optræden; og når enhver gør sit, vil arbejdet lykkes og være med til at bygge det nye Tyskland op.

De kom til vort land som flygtninge i en tid, hvor vi var undertvunget af Tyskland. Efter Deres lands sammenbrud er De her på ubestemt tid, interneret i lejrene som et fremmed element i vort folk. Fortiden har været streng, og fremtiden vil blive hård, og stundom vil det forekomme de fleste her, at alt er håbløst; men jeg er glad ved at kunne sige, at intet er sikrere end at der også er håb for det tyske folk; men dette håb er ikke ensbetydende med hverken et igenkommende kejserrige eller noget stortysk livsrum.

Lad mig minde om nogle begivenheder i historien, der viser at et folk med livskraft forgår ikke. Tænk på Israels historie! Siden år 70 efter Kristi fødsel har de været i landflygtighed, pint, plaget og forfulgt af alle, særligt af de såkaldt kristne nationer i Europa; men folkets livskraft er ukuelig og de har efter hver forfølgelse rejst sig påny, og vi ved, at der i den hellige skrift står, at de en dag påny skal leve som et selvstændigt folk i det hellige land, der i den allerseneste tid under dygtig jødisk ledelse og arbejde er ved at forvandle sig fra ørken til en oase af skønhed og rigdom. -

Eller lad mig minde om Polen. Fire gange har dets nabostater bekæmpet det og udslettet det af landkortet, men hver gang er det genopstået den gang efter kun 6 års forløb.

Visselig! Der er håb også for Tyskland; men håbet bliver først til virkelighed, når tyskerne forstår, at de som folk har syndet og at den enkelte i folket har sit medansvar for den lidelse Tyskland har påført millioner af sagesløse mennesker i såvel sin egen midte som i de omkringliggende lande.

Mit håb og mit ønske skal være, at de tyske mennesker, der opholder sig her i lejren, til sin tid

i deres hjemland vil være med til at opbygge et Europa, der er vor slægt værdig. Dette kan gøres, hvis vi begynder påny at leve efter de sandheder, som Kristus forkyndte, bl.a. denne: Alt, hvad du vil at andre skal gøre mod dig, skal du gøre mod dem.

Tysklands tragedie i en nøddeskal er denne, at folkets ledere fornægtede Gud og gjorde sig selv til guder, derfor undergangen. Israels historie er spejlbilledet, men ligesom der i Israel var 40000, der ikke bøjede knæ for afguderne, tror jeg at der også i Tyskland var et stort tal, der forsagede Hitler og alt hans væsen, og for deres skyld vil folket en gang påny genopstå.

Enhver der sidder her i salen har sit medansvar og må tage det op - navnlig de tyske unge kvinder og mænd, fremtiden er deres, og jeg ønsker dem lykke dertil. - Mødet afsluttedes med at alle sang »Så tag da mine hænder. . .«.

Et af de store problemer i en flygtningelejr var at holde flygtningene beskæftiget. I bestræbelserne på at aktivere så mange som muligt og for

gradvis at vænne flygtningene til at leve under demokratiske forhold, blev et stort antal beskæftiget i lejrens daglige administration. Ud af de i lejren boende flygtninge blev der valgt en tillidsmand, der havde direkte reference til lejrchefen. Fra den 12.2.1946 og indtil lejrens ophør som flygtningelejr fungerede således hr. Rolf Blume fra Königsberg, en mand som øjensynligt forstod at skabe et godt tillidsforhold til den danske lejrledelse. Kopi af legitimationskort, udskrift af valgprotokol samt oversigt over lejrstabens sammensætning pr. 12.2.1946 er illustreret nedensående.

Lejrstab for flygtningelejren i Fitting

1. Tillidsmand/forbindelse til dansk administration (1)
2. Barakformænd (8)
3. Kontrolpersonel (8)
4. Lærerstab (10)
5. Sportsinstruktører (1)
6. Sundhedstjenesten (6)

L e g i t i m a t i o n !

Ihænderhaveren af denne Legitimation,
Herr R o l f B l u m e,
født den 20.4.81, er Flygtningelejrens Fitting (Distrikt Kolding)
tysk Tillidsmand. *beg. Vingsted*

FLYGTNINGELEJREN
VINGSTED
Telf. Ødsted 86

Dansk Lejrlederen.

Fitting, den 10.6.1946

FLYGTNINGELEJREN
FITTING
Tlf. Vorbasse 53

Paul Stund

Fig. 3. Legitimationskort for Rolf Blume.

7. Køkkentjenesten (7)
8. Forplejningstjenesten (3)
9. Forplejningskontrol (3)
10. Depotforvalter (1)
11. Snedkerværksted (3)
12. Smedie (3)
13. Skomagerværksted (2)
14. Sadelmagerværksted (1)
15. Snedkerværksted (1)
16. Værksted (1)
17. Arbejdskolonneførere (2)
18. Opsynsmand (1)
19. Kulturel service (1)
20. Sjælelig omsorg (1)
21. Børnehavelærere (3)
22. Forskellige arbejdspladser (9)

Oversigten er formentlig udarbejdet pr. 12. feb. 1946, på hvilket tidspunkt der også blev valgt tysk tillidsmand (hr. Rolf Blume). Tallene i ( ) angiver antallet personer, der anvendtes i de forskellige forvaltningsområder.

Som man kan se i denne oversigt, krævede lejrens daglige drift medvirken af 70-75 personer, og mange af de jobs, der blev udført, indgik i en form for »omgangstjeneste«. For de flygtninge, som ikke havde tjeneste, var det nødvendigt at organisere både en form for undervisning på forskellige niveauer og derudover forskellige former for »fritidsbeskæftigelse« og underholdning. Med hensyn til lærerkræfter var lejrledelsen i den heldige situation, at man disponerede over kvalificeret personel blandt flygtningene til såvel den elementære som den videregående skoleuddannelse. - Den gejstlige tjeneste var også lagt i faste rammer, præget af lejrlederens kristne holdning. For interesserede var der oprettet danseskole om aftenen, og til haveinteresserede var der udlagt et område til små køkken- og blomsterhaver. (Herfra stammer navnet »Havebyen Fitting«, som flygtningene kaldte deres lejr). Bedst som lejren havde fundet en rytme, som både lejrledelsen og flygtningene var godt tilfredse

Fitting, den 12. Febr. 46.

A b s c r i f t !

W a h l - P r o t o k o l l

Zahlberechtigt 12. Liste	--	367	
Gewählt haben	--	367	
Wahltag	--	16	
Wahlvorstellung Blume	--	320	Stimmen
" Schotta	--	19	"
" G a g l, Wedda	--	4	"
Gewählt wurde Blume mit 320 Stimmen.			
Die Richtigkeit bescheinigt:			
ges. S a a k		ges. S t r u m m e r	
Schriftführer.		Wahlvorsteher.	
FLYGT	ges. R o l f B l u m e		
12. Febr. 46	12. Febr. 46		
12. Febr. 46	12. Febr. 46		

Fig. 4. Udskrift af lejrens vagtprotokol.

med, kom der omkring den 10.-11. juni 1946 meddelelse om, at alle flygtninge skulle flyttes til en flygtningelejr ved Ålborg (Ålborg Øst). Ordren skabte furore og bekymring blandt flygtningene, for sidstnævnte lejr havde ikke noget godt ry på sig blandt flygtningene. - I løbet af få dage var lejren rømmet, og lejrlederen og en del af hans stab blev forflyttet til Vingstedlejren.

At P.L. havde forstået at lede Fittinglejren på en måde, så at flygtningene følte sig trygge, fremgår af det store antal afskedsbreve, -digte og sympatitilkendegivelser, der blev givet ham i forbindelse med flygtninges pludselige afrejse. Vi har udvalgt et enkelt eksempel, skrevet af to af hans nærmeste tyske medarbejdere, professor Fritz Strohmeyer og hans niece, adjunkt Ilse Buchholtz. Afskedshilsenen lyder således:

Vor hr. Lund til afsked!

Pigtråd, vind fra alle sider. Sørgende glider blik-

Udsigt over Fittinglejren (mod vest). Til venstre køkkenet, til højre barak 1.

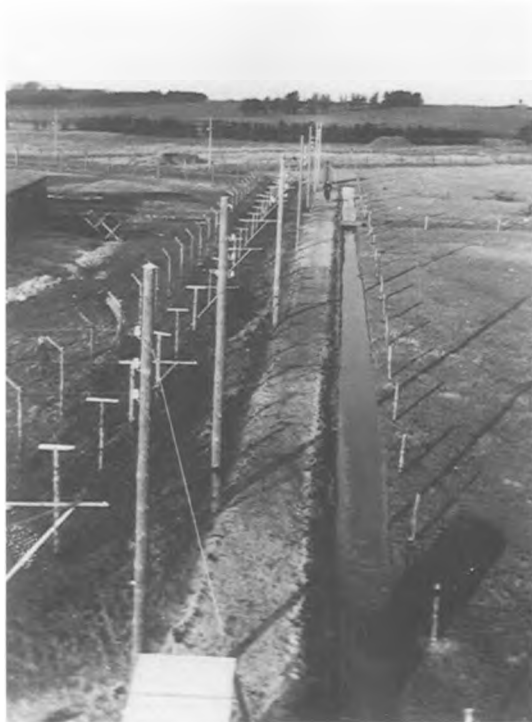
ket over dystre barakker, grå elendighed og jammer fylder det sørgende hjerte.

Da kommer med smil og glad spøg i de godmodige øjne vor hr. Lund. Og? Som om en troldmand var virksom, lægger vinden sig. Solen skinner, bekymringerne viger, og verden synes os uden pigtråd.

Dog igen trykker de tunge sorger: Hvad bringer os morgendagen? Vi ønsker os ud af sorgens nat, da banker det sagte på vor dør, så på denne - så på hin. For hver en gang, hvem banker, hvem? Ingen hr. Lund? Og? Kan han trylle? Et godt råd til en? Til en trøst? Til en opmuntring til dåd, til andre alvor og dybe tanker? Bedre fremtidsbilleder viser sig over barakkerne, og for en tid glemmer vi pigtråd og lidelser igen.

Dog, i Fitting skinner solen ikke længere for os på pigtråd og barakker. Pakke igen, kvindeme ængstes, dog hvor en græder kommer vor hr. Lund. Hvem græder? Se dog opad. Har I glemt himlen deroppe? Der er ingen pigtråd. Det er hans ord, og igen tryller han, og vi glemmer pigtråd, barakker og vind.

Mange måtte han give noget, mange for hele livet. Men alle, som hans ord gav noget, de tænker på ham med et hjerte, fuldt af taknemlighed. Glemte er pigtråd, lidelser og smerter, glemt er ba-

Lejren var forsvarligt indhegnet.

rakker og flyvende sand, kun ikke troldmanden i Fittinglejren.

Fitting, den 13.6.46.
Prof. dr. Fritz Strohmeyer,
fru Ilse Buchholtz, adjunkt.

Den 17. juni 1946 blev der afholdt et møde i Fittinglejren med repræsentanter fra Statens civile luftværn og Rigspolitiet for at forberede lejrens overtagelse af sidstnævnte myndighed. Lejren skulle fremover anvendes som »Rigspolitiets Interneringslejr for »obnoxious Germans« (uønskede tyskere). - Den 18.7.1946 overtog Rigspolitiet bevogtning og administration af lejren, og forskellige ændringer blev foretaget med hensyn til afspærrings- og sikringsforanstaltninger.

Varebeholdning med Pris ved Optælling d. 18 August 1947.

—0000—

8	Da. Kalvekød i Kraftsok	5,40	43,20
5	" Griaesylts	5,50	27,50
6	" Champignon Fløde-Suppe	2,25	18,00
1	" Sherry Filet		9,77
1	" Leverpostej	0,50	3,00
1	" Makrel i Tomat		0,96
1	" Røget Isal i Olie	2,23	6,69
1	" Hvidsaardiner i Olie	1,01	3,03
2	" Gaffelbitter i Malt	1,34	2,68
23	" smaa Cyvæmmer	1,95	44,85
1	Gl. Piccailily		0,00
4	Da. Nescafe	2,85	11,40
4	Pk. The	6,50	1,35
			<hr/>
			168,49
4	Er. Boddingspulvere	0,40	1,60
30	Er. Bushes	0,17	5,10
12	Er. st.Kanel	0,15	1,80
6	Er. Karry	0,15	0,90
4	Er. Atamer	0,15	0,60
3	Gl. Garry	0,85	2,55
2	Fl. Tomatpure	3,75	7,50
2	Pk. Makaroni	1,42	2,84
5	kg. Rygsryn	0,68	3,40
1	" Sagorn		0,00
2½	" gule Arter	1,99	4,97
			<hr/>
			ialt .. 198,75 Kr.

RIGSPOLITIETENS INDSKREDSLEJRE under Afvikling,
Fitting Nr. Vorbasse, den 19 August 1947.

Erling Hansen.
Politiasistent.
Lejrbøf.

Fig. 5. Lejrens varebeholdning pr. 18.8.1947.

Frem til udgangen af 1947 fungerede lejren som interneringslejr, og blandt prominente tyske personer, der har opholdt sig her indtil udvisning til Tyskland, kan nævnes fru dr. Best.

I løbet af juli måned modtog en del af det civil ansat personel deres opsigelse med udgangen af august måned og den resterende varebeholdning blev optalt.

Herefter ophørte lejren med at eksistere; bygningerne blev revet ned og arealerne retableret. Vedrørende denne sidste periode af lejrens historie er der ved Rigspolitiets foranstaltning iværksat en »kulegravning« med henblik på udfærdigelse af en historisk redegørelse, som vi håber vil kunne danne grundlag for en opfølgende artikel.

Ejner Mathiasen, Fittingvej 40, Vorbasse, f. 1907, fhv. murer. Har tidligere skrevet i »Fra Ribe Amt« og også lokalhistoriske beretninger, der ligger i Vorbasse Lokalhistoriske Arkiv.

Leif Guldman Ipsen, Østparken 92, 6840 Oksbøl, f. 1922, pens. oberstløjtnant, kommandant for Oksbøllejren 1977-1982. Har tidl. skrevet »Oksbøllejren gennem 50 år« (1979) og flere artikler til »Fra Ribe Amt«.

Amtsrådet - 150 år og under heftig diskussion

Af Finn Krageskov Vad

Det første amtsråd

Amternes berettigelse diskuteredes heftigt igen i år, da amtsrådene fyldte 150. Den høje fødselsdag var en begivenhed, som ikke passerede ubemærket hen, det sørgede Amtsrådsforeningen i Danmark og de enkelte amters informationskontorer for. Anledningen til at »synliggøre amterne« blev grebet, fastholdt og udnyttet fuldt ud.

Amtsrådene kom til verden den 13. august 1841, så de er ikke en af folkestyrets frugter. Tværtimod blev de indført ved en kongelig anordning, som omfattede hele »Landcommunevæsenet«, og som indebar, at sogneforstanderskaberne blev indført samtidig med amtsrådene - de blev små tredive år senere omdøbt til sogneråd.

Kongen, som anordnede dette, var Christian den Ottende; baggrunden var det politiske stormvejr, som fra de store lande sendte en blid udløber ind over Danmark og nænsomt skubbede en knirkende, stivsindet og selvtilfreds enevælde til side.

Der blev oprettet 22 amtsråd, et i hvert amt. Det var ikke meningen, at de folkevalgte, der slet ikke var så folkevalgte endda, skulle bestemme over amtets sager, men at den kongeligt udnævnte amtsmand skulle rådføre sig med dem. Fremskridtet bestod med andre ord i, at folket opnåede en begrænset indflydelse på en del rent kommunale anliggender.

Amtsrådet bestod af amtmanden, en provst fra amtet, indtil to lensbesiddere og seks øvrige medlemmer, der blev valgt af amtets mindre godsejere, samt af personer valgt af sogneforstanderskaberne. Der var ikke ret meget folkevalg i dette, men sådan så demokrati ud dengang, og Land-

communeforordningen var under alle omstændigheder et syvmileskridt i folkestyrets retning. Men den særhed, at den kongeligt eller regeringsudnævnte amtmand var formand for det folkevalgte amtsråd, bestod helt frem til kommunalreformen af 1970.

Den lokale presse så ikke rigtigt sensationen i, at Ribe Amt blev udstyret med noget så fornemt som et af kongen anordnet amtsråd. Ribe Stifts Adresse Avis gav sig rigtig god tid med nyheden. Først fjorten dage efter, at kongen havde underskrevet anordningen, kunne man i avisen læse følgende artikel, som her citeres i sin helhed: »Som vi erfare, kan man vente, at den nye Landcommuneforordning meget snart vil emanere«. Yderligere fire dage senere meddelte adresseavisen sine læsere, at: »Berlingske Tidende indeholder en ny Forordning om Landcommunevæsenet«. Skønt datidens aviser citerede flittigt fra hinanden, citeres der i dette tilfælde ikke så meget som en stavelse fra Berlingeren.

Otte år efter blev grundloven vedtaget og folketinget oprettet; amterne og kommunernes forhold bestemtes derefter ved lov og ikke ved kongelige anordninger.

Amterne er langt ældre end amtsrådene. Den 19. februar 1662 bød Kong Frederik den Tredje, at de cirka 50 len, hvis oprindelse lå i middelalderen, skulle ændres til 31 amter, og at amtmænd skulle afløse lensmændene. Amtmændene blev alene civil overøvrighed, men ikke militær, som lensmændene havde været det.

Den 4. september 1793 bød Kronprins Frederik, den senere Kong Frederik den Sjette, at de 31

amter skulle omordnes til 22. Denne amtsinddeling bestod til kommunalreformen af 1970.

Kommunalreformen af 1970 ændrede antallet af amter til fjorten, men dertil kommer Københavns og Frederiksberg kommuner, som løser de amtskommunale opgaver ved siden af de primærkommunale. Den regeringsudnævnte amtmand, der hidtil havde været formand for amtsrådet, afløstes af en valgt amtsborgmester. Staten tog straks fat på at overføre opgaver til amterne.

Ribe Amtsråds første møde

Første gang, Ribe Amtsråd omtales udførligt i Ribe Stifts-Avis, er Onsdagen den 4de Mai 1842. Den dag bringes et overordentlig fyldigt udtog af forhandlingerne på amtsrådets første møde ugedagen forinden, den 28. april 1842. Avisen indleder den lange artikel med at nævne, hvilke medlemmer af amtsrådet, der var til stede på mødet. Det var:

»Kammerherre, Stiftamtmand Grev Sponneck, Ridder og Dannebrmd.; Provst Koch, Ridder af Db.; Proprietær Mussmann til Sneumgaard; Proprietær Fabricius til Bramminge; Sognefoged Lauge Petersen af Bekke; Sognefoged Jens Nielsen af Thistrup; Gaardeier Exam. Jur. T. Tranberg af Fardrup og Sognefoged Mads Brødsgaard af Jordrup. Da Eieren af Troyborg, Hr. Amtmand Neergaard, var forhindret fra at møde ved sin Stilling, var Suppleanten indkaldt. Grev Schack havde anmeldt Sygdom som Hindring for sit Møde«. Det nævnes ikke, hvem Neergaards suppleant var, heller ikke i amtsrådets protokol, som avisen i øvrigt har afskrevet næsten nøjagtigt.

Såvidt det kan bedømmes 150 år efter, var der ingen rigtigt »varme« sager på amtsrådets dagsorden til dette første møde. De fleste af mødedeltagerne var måske lidt benovede af situationen, så det kan have været udmærket af formanden at lægge ud med den række småsager om vejvæsen, som udgjorde en væsentlig del af dagsor-

denen. Der var dog også en indstilling om, at *»Sandflugtskommisærrens Løn kunde forhøjes, hvilket man imidlertid fandt ikke burde skee, skjønt man forøvrigt anerkjendte den Omhu og Iver, hvormed dette Embede hidtil er bestyret.«*

I anledning af et andragende fra beboerne i Hillerup og Jedsted byer om opførelse af en bro over Kongeåen ved det såkaldte kloster fandt amtsrådet *»efter de af Exam. Jur. Tranberg meddeelte Oplysninger, at det maatte ansees Ønskeligt, at Private vilde overtage denne nyttige Foranstaltning imod Ret til at hæve Bropenge«*, og det blev så amtmanden bedt om at andrage rette vedkommende kollegium om.

Straks på dette sit første møde nedsatte amtsrådet en komite. Den skulle fatte beslutning om, hvorvidt nogle mindre veje skulle vedligeholdes af amtet eller ej. Til komiteen valgtes proprietær Fabricius og sognefoged Brødsgaard, som til opgavens løsning skulle alliere sig med *»den i amtet ansatte Ingeniurofficer«*.

Amternes opgaver siden 1841

Amterne har gennem skiftende faser af samfundsudviklingen løst et broget udbud af regionale opgaver. Også retsvæsen og politi har været amtsopgaver. Således modtog amtmændene i maj 1842 fra kancelliet i København et cirkulære, hvorfra følgende citeres.

»De usædvanlig mange og grove Brud paa den almindelige Sikkerhed, der have viist sig i adskillige Landdistrikter, have foranlediget Kancelliet til at tage under Overveielse, om det ikke enten i Almindelighed eller paa enkelte Steder maatte være fornødent at træffe nogen Foranstaltning, der kan give Politiet den for den offentlige Orden og Sikkerhed fornødne Kraft og Virksomhed. For nu at kunde, med Hensyn til de forskellige lokale Forhold og de Hjælpemidler, som maatte behøves til Øjemedets Opnaaelse, tage en Beslutning desangaaende, ønsker man at modtage Oplysninger og Betænkninger fra de forskellige Amter. Man

skulde derfor tjenstligt anmode Hr. (Titul) om i dette Øiemeed at indhente Erklæring fra de Dem underordnede Politimestere og derefter bringe Sagen under Amtsraadet's Forhandling og foranledige samme til derover at meddele Kancelliet deres Tanker.«

Nu er politiet et statsanliggende, men engang hørte ordenspoliti under kommunen, kriminalpoliti under staten og landpoliti under amtet.

Mange år senere, i foråret 1907, besluttede amtsrådet efter grundigt udvalgsarbejde at forhøje landpolitibetjentenes løn. Begyndelseslønnen var, og vedblev at være på 800 kroner (om året), men slutlønnen hævedes fra 1000 til 1200 kroner. Der blev også givet lidt til beklædning, samt 40 kroner om året til de, som holdt cykel til tjenestebrug. Amtsrådet udgød ved den lejlighed en guldregn på 660 kroner årlig over det samlede landpoliti i Ribe Amt.

Den 16. august 1806 pålagde kongemagten amterne at oprette mindst ét sygehus i hvert amt.

En stor sag i begyndelsen af det 20. århundrede var placeringen af nogle af de mindre sygehuse i amtet. Der var dengang som i dag knyttet stærke lokale erhvervsinteresser til offentlige institutioner, så diskussionen om de mulige placeringer af et sygehus var noget, der kunne sætte gemytterne i kog.

Beslutningen om at oprette syge- og epidemihus i Brørup Stationsby blev truffet i 1907. Skønt Brørup Stationsby ved sin centrale beliggenhed fandtes at være det heldigste sted for den egn, som sygehuset var bestemt for, har beslutningen indebåret en stor skuffelse for beboerne i Gørding, Føvling, Holsted, Aastrup, Vejen, Læborg m.fl. som alle havde håbet at få hospitalet, samt for Sct. Josephs Søstre, der havde påtænkt at bygge et sygehus i Vejen, hvilket de nu opgav.

Der blev altså bygget i Brørup - et sygehus på 18 og et epidemihus på 12 senge. Samme år traf amtsrådet i øvrigt den beslutning, at »Beboerne af Amtet distriktsvis henvises til et bestemt Syge- og

Epidemihus, forsaavidt de vilde nyde godt af de for nedsat Betaling eller helt gratis Behandling gældende Regler«.

På samme tid besluttedes det at opføre et sygehus i Grindsted. Interesses modsætningerne omkring dette var også stærke, skønt placeringen i en by, hvor landeveje krydsedes jo var rimelig.

Sygehusvæsenet er stadigvæk en af amternes opgaver - den største i udgift og personaleforbrug.

Digebyggeriet langs Vadehavet havde amtsrådets bevågenhed, og blev støttet økonomisk af amtet, og det samme gælder naturligvis mange andre store samfundsopgaver i tidens løb. Men til det amtspolitiske arbejde hører også nogle pudsheder.

I 1908 bevilgede amtsrådet efter indstilling fra politimesteren i Øster og Vester Herreder 146 kroner af amtsfonden til strandfogeden for sønderdeling, transport og nedgravning af en i Børsmose Strandlen inddreven hval.

På samme møde (6. marts 1908) fastsatte amtsrådet betalingen for indsamling af oldenborrer og oldenborrelarver til henholdsvis fra 4 til 12 øre og fra 2 til 4 øre pr. pund.

Det er ikke ofte, at amtsrådet som tilsynsmyndighed for kommunerne skruer bissen på, men i 1928 måtte det over for Jerne Sogneråd »alvorligt misbillige, at Skattevedtægten ikke havde været fulgt«.

Blandt de større anliggender, der i 1915 hører under amtsrådene, kan nævnes: tilvejebringelse af fornødne ting- og arresthuse og tvangsarbejdsanstalter; bestemmelser om landpolitiets størrelse og lønningsforhold; tilvejebringelse af sygehuse; bestyrelse af landeveje og hovedvandløb - og dertil kom mangefoldighed af andre opgaver (se f.eks. i Salmonsens Leksikon under Amtsraad).

Amterne i dag

I dag er amternes opgaver talrigere end nogensinde, blandt andet fordi en del statsopgaver i de sid-

ste tyve år er blevet udlagt til amterne. Væsentlige amtsopgaver er: sygehusvæsen, socialforsorg, hjælpemidler til handicappede, revalidering, sygesikring, gymnasier, HF-kurser, voksenuddannelse, undervisning af indvandrere, beskæftigelsesprojekter for unge ledige, vejvæsen, landskabsbevarelse, fredning, miljøtilsyn. Hovedsædet for udførelsen af de snesevis af opgaver er Amtsgården i Ribe, men amtsrådets talrige institutioner og andre arbejdspladser ligger fordelt over hele amtet.

Amterne lever med en jævnlige oplussende diskussion om, hvorvidt de ikke hellere burde nedlægges. Denne diskussion vil sikkert dukke op nu og da så længe amterne består: den er populær til en hurtig politisk profilering, uagtet at enhver jo ved, at problemet ikke er at nedlægge amterne, men at få andre til at løse deres opgaver bedre og billigere.

Siden kommunalreformen af 1970 har vi haft to slags amter - det andet er statsamtet. Folk blander dem tit sammen. Hvor det amtskommunale amt ledes af en folkevalgt forsamling, er statsamtet et rent administrativt organ, der sorterer di-

rekte under Indenrigsministeriet. Statsamtet ledes af en statsamtmand, der ikke, som amtsborgmesteren, skal vælges, men som udnævnes af dronningen (og som meget praktisk i stiftamter som Ribes hedder stiftamtmand og ikke statsamtmand). Statsamtet beskæftiger sig f.eks. med separationer, skilsmisser, ægtepagter, adoptioner, anerkendelse af faderskab, fastsættelse af børnebidrag og samværsret, godkendelse af fælles forældremyndighed, beskikkelse af værger for umyndige, frigivelse af umyndiges midler, indfødsret, personnavne, ansøgninger om fri proces, stempelsager, strandingsauktioner og mere til.

Et overblik over amterne får man i Harald Jørgensens »*Lokaladministrationen i Danmark, oprindelse og historisk udvikling indtil 1970*«, udgivet i 1985 af Rigsarkivet og G. E. C. Gads Forlag.

Finn Krageskov Vad, Vester Bjergvej 3, 6760 Ribe. F. 1939. Ribe Amtsråds informationschef. Journalist. Har udgivet skønlitterære bøger, samt den lokalhistoriske bog »Her var engang en grænse« (1982) om Ungdomshøjskolen i Vester Vedsted.

»De to engle«; Niels og Jørgen Hansen. (Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

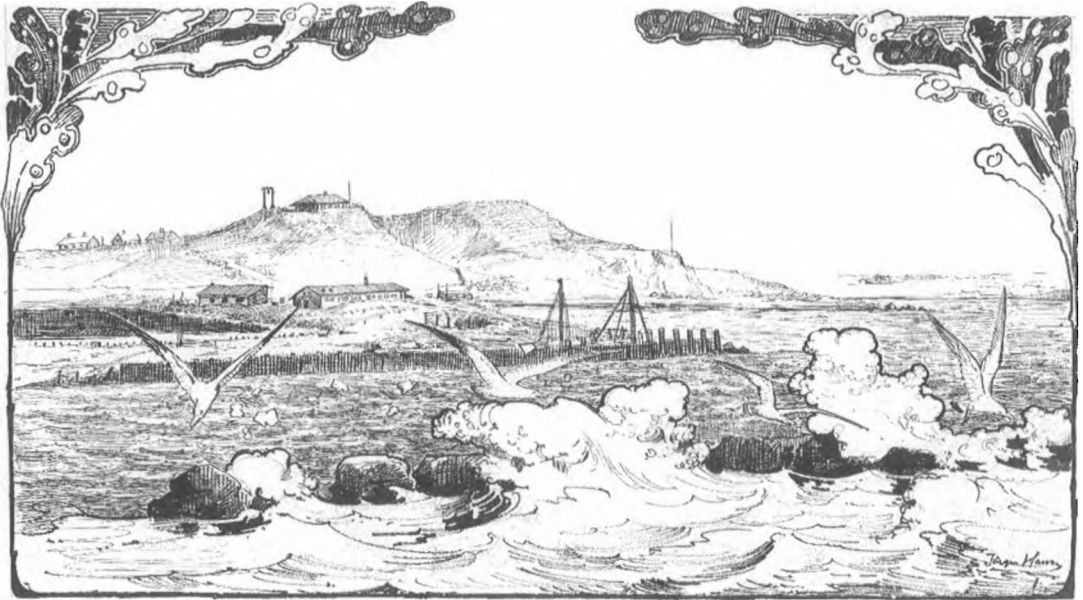
»Den lille maler«, Jørgen Hansen, Esbjerg

Af Inger Marie Jørgensen

For 100 år siden kom to brødre Niels og Jørgen Hansen fra Millinge ved Fåborg til Esbjerg med deres koner - Johanne, født i Falsted, blev gift med Jørgen. Hendes veninde var på Fyn blevet gift med Niels - og først ved dette bryllup lærte Johanne Jørgen at kende, selv om de hele livet kun havde boet få kilometer fra hinanden.

Da de flyttede til Esbjerg i 1891, boede de i samme hus i Skolegade 46 (huset eksisterer endnu) i 23 år. De oprettede deres malerforretning og havde fælles husholdning.

Johanne Hansen blev spurgt i et interview ved hendes 80 års fødselsdag 20.8.1943, om de ikke savnede det frodige sydfyn, hvortil Johanne Hansen på sin milde, søde facon sagde: »Esbjerg var som en ørken at komme til og så meget vand, men jeg savnede aldrig Fyn - jeg var glad engang imellem at komme på besøg, men min gode mand var alt for mig, og vi kom særdelig godt ud af det familiemæssigt - ellers havde vi vel heller ikke boet sammen i 23 år«. Jørgen Hansens flyttede i 1920 til Enghavevej, nu Kirkegade 153 og Niels

Esbjerg havn.

Hansen med familie flyttede også til Kirkegade i en villa nær Skolegade.

Jeg har mødt »Den store maler«, som vi kaldte Niels Hansen, og han har stadig familie i Esbjerg, og han kan jo også fejre sin 100 års jubilæum i år, men da »Den lille maler« flyttede ud til Enghavevej 23 (dengang Boldesager) og selv tegnede sit hyggelige hus, så blev han nabo til min familie, og jeg besøgte ofte familien og derfor glæder det mig at kunne fortælle spredte glimt fra hans liv, suppleret med hans egne breve og notater, som jeg har fundet på Byhistorisk Arkiv.

Lad mig begynde med min barndom ca. 1924-25, hvor gadens børn klædte sig ud til fastelavn med maske og det hele. Vi sang »holler op og holler ned i min mave - ellers laver jeg ballade«.

Vi blev budt ind, og vi måtte ikke gå, før vi havde fået et trakterement og taget maskerne af. De havde gættet, hvem jeg var, men de syntes det var

sjovt, vi kom. Huset var »tapsereret« med malerier. Bagved huset var der en hyggelig hønsegård, hvorfra jeg mindes én af »lille malers« dejligste malerier af en flot hane og høns.

Der var en fest og glæde over alt, hvad Jørgen Hansen foretog sig. Denne varme arbejdsglæde og optagenhed i byens liv, som han udviste, syntes jeg, man kan lære meget af i dag, desuden var han en personlighed, man er taknemmelig for at have kendt.

Men lad mig lige i korte træk ridse hans liv op: Engers Hansens boghandel udgav i 1945 en dejlig bog, skrevet af journalist Svend Rindholt og med et væld af Jørgen Hansens dejlige malerier.

Jørgen Hansen er født 16. sept. 1862 i landsbyen Millinge, få kilometer fra Fåborg. Hans far var arbejdsmand, blev senere bager.

Efter konfirmationen var han en kort tid tjene-

Kysten ved Esbjerg.

stedreng, men blev derefter sat i malerlære fra 1876-81 hos den kendte Syrak Hansen i Fåborg, i hvis hus han blev indkvarteret. Mesterens søn, den navnkundige fynbomaler Peter Hansen, blev hans nære ven, ligeledes Fritz Syberg, Karl Schou og Jens Birkholm.

Malerlærlingene arbejdede på omegnens herregårde med bl.a. dekorationsmaling, så de fik en god grunduddannelse, suppleret med arbejdet på teknisk skoles aftenkursus. Senere fik han arbejde i København hos de Kgl. hofmalere Nielsen, Hansen og Schrøder. Om vinteren gik han på Københavns tekniske skole hos en skattet lærer Holger Grønvold, der forberedte ham til Kunstakademiet.

Jørgen Hansen fik videre uddannelse i én af de frie studieskoler. Som akademieleve oplevede han Christiansborg brand og var med til at redde de nationale skatte, som slottets malerier og andre kunstværddier.

Jørgen Hansen var med ved restaureringen af riddersalen på herregården, »Borreby«, ved Skelshør, og assisterede maleren Overgård ved udførelsen af udsmykningen af lofterne på Frederiksborg Slot og lavede ligeledes loftdekorationen i en sal i industriforeningen i Århus. (Her i byen husker vi det flotte loft i Esbjerg Teater på Hotel Spangsberg).

I 1882 forlod Jørgen Hansen akademiet og »Kunstnernes frie studieskoler« blev dannet.

Lauritz Tuxen blev lærer for første gruppe og P. S. Krøyer for den anden, og her meldte Jørgen Hansen sig. Hans venner Fritz Syberg og Peter Hansen kom på den 3. gruppe, ledet af Kristian Zahrtmann.

Jørgen Hansen satte sin lærer meget højt, og han havde hele livet kun lovord om P. S. Krøyer.

Denne tid var en berigelse for Jørgen Hansen. Det første år som elev fik han et maleri på Charlottenborg. I de efterfølgende år fik han 5 malerier antaget.

I Eshjerg udstillede Jørgen Hansen i 1929 i Bibliotekets ovenlyssal og fik en stor ros for sine malerier. Der var røster fremme om, at Eshjerg burde bygge et museum til hans malerier, ligesom Fåborg har gjort det for sine bysbørn. Det blev aldrig til noget, og det er en stor skam, for alle hans malerier er nu spredt rundt omkring, efter at deres eneste søn, Eilif, nu er død.

Johanne Hansen blev i fødselsdagsinterviewet spurgt, hvorfor Jørgen Hansen ikke som sine kammerater helligede sig kunsten.

Dertil svarede hun. *»På den tid var det et svært liv for kunstnerne, folk havde ikke øje for deres kunst, og Jørgen Hansen ønskede ikke at ligge andre til byrde, hvorfor han - efter sine 2½ års udenlandsfærd - drog med sin bror til Eshjerg, hvor der var nok at gøre for to raske, dygtige malere.*

Al sin fritid brugte han til sine malerier, som blev til ud fra hans oprigtige kunstnersind, der ikke kunne tilbageholde hans kærlighed til naturen og dens former og farver. Han malede aldrig for at sælge, han elskede at omgive sig med sine malerier, men han forærede af og til sine malerier væk. Min far fik ét af vores hus, som Jørgen Hansen så det fra sit atelier, som han kaldte »Glyptoteket«.

Inden han slog sig ned i Eshjerg, foretog han sig to udenlandsrejser, én til Østen - over Berlin, Wien, Budapest via Donau til Varna ved Sortehavet, Konstantinopel, Athen, Rhodos og Cypem,

Beirut, Damaskus, Libanon, Jordanfloden til Jerusalem, Nazareth, Bethlehem og Bethania. Hjemturen gik over Napoli, Pompei, Rom, Firenze, Venedig og Sweitz. Den anden store rejse gik til Sydamerika over Hamburg, Madeira til Buenos Aires og Paraguay.

Om disse rejser skrev han mange rejseskildringer og lavede et utal af skitser, som han senere i livet udviklede. De fleste af hans rejsebrev blev optaget i Fåborg Folketidende. Han havde en trofast læserskare dér på egnen. Senere skrev han til Eshjerg Folkeblad.

Da jeg var journalistelev ved dagbladet »Vestkysten« i Eshjerg, havde jeg disse rejseskildringer i hånden og læste dem med stor interesse.

Under Første Verdenskrig havde Jørgen Hansen været i forbindelse med Gyldendals forlags direktør Peter Nansen og havde fået løfte om udgivelse, men papirsituationen var dårlig, og efter krigen døde Peter Nansen, og bogen blev aldrig udgivet, men den burde have været udgivet, for Jørgen Hansen havde en sjælden evne som skribent. Hans fortælle måde var så malende, så man følte, man kunne se det for sig som et »indre fjernsyn«.

Ét af de første arbejder, de to brødre fik i den nyanlagte by Eshjerg, var indvendig maling og dekoration af Arrest- og Tinghuset (det gamle rådhus) på Torvet.

Her fortæller overdyrlæge L. Hansen: *»I 1892 blev Eshjerg Raadhus bygget, og al Malerarbejdet blev overdraget til de to brødre.*

Bygmesteren, som Raadhusbyggeriet var overdraget til, var mer eller mindre en daarlig Person, som snød de forskellige Haandværkere, flere fik kun Halvdelen af deres Akkorderede Beløb udbetalt og til Brødrene Hansen blev der slet ingen Penge.

De to Malere maatte øjeblikkelig samle deres faa Ting sammen og rejse fra Byen for ikke at blive tilbageholdt for Gældsstiftelse.

Samme Aar i 1892 havde Eshjerg Borgeren

Rytterstatuens afsløring d. 28.6.1900, Esbjerg Torv. (Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

Dünweber købt »Skandinavien« paa Hjørnet af Torvet og Kongensgade, og foretog straks en stor Ombygning. - Og Bygningen fik navn »Central Hotellet«.

Mange Esbjergensere mødtes den Gang ofte om Formiddagen paa Hotellet for at faa en Punsch og et Par halve Stykker Mad.

En af Gæsterne sagde en Dag ved et saadant Møde. - I Dag rejser Brødrene Hansen fra Byen, paa Grund af Pengemangel, da de er bleven snydt - og det er Synd for dem selv - men det er ogsaa Synd for Byen, da der vist ikke i nær Fremtid kommer saa dygtige Malere til Esbjerg.

Dünweber hørte hvad der blev sagt og udbrød - bed dem komme her paa Hotellet, hvor der i lang Tid er Arbejde ved at male hele Bygningen fra Kælder til Kvist.

Skal de to Malere standses - sagde Manden der havde fortalt de rejste - da skal det være nu, for de er gaaet til Toget, og saa rejste han sig og gik ned til Toget, og traf paa Perronen, de to Brødre som havde købt Billet.

Samtalen sluttede med, at Brødrene Hansen gik med til Central Hotellet, hvor der som anført var Arbejde i længere Tid.

Esbjerg By havde beholdt sine to dygtige Malere«.

Da rytterstatuen paa torvet skulle indvies d. 28. juni 1900 (året efter, at Esbjerg var erklæret for købstad) i overværelse af de kongelige og ca. 8000 mennesker, havde »den lille maler« også en finger med i spillet. Her er hans egen beskrivelse af denne afsløring samt et billede, hvor den lille maler sidder bag det hvide klæde.

Da Rytterstatuen blev afsløret

Hvem der først undfangede Ideen med en Statue paa Torvet, er vanskeligt at sige. Maaske er Tanken kommet til Verden i en Festrus, paa den Tid blev der drukket et svimlende Antal af Skaaler. Skaaler for den unge, den livskraftige By, et Hip-hip-Hurra for hver, der var med til at ofre af sin dyre Mandskraft paa Danmarks store Under: Byen bag den høje, hvide Klit, der med et Jættag blev løftet op af det store Øde - og så hændte det sig at man mindedes vor aldersstegne Monark kong Christian og hele det kongelige Hus. Det var under vor gamle Konge, at vi fik Havnen bygget (det var en slem Mand, der var behjælpelig, men han blev sjældent nævnt). Det var ikke så underligt, at Tanken om en Statue af Byens grundlægger kom frem, stærkt støttet af en Klike særlig kongetro Borgere. Der ulmede langt ude i Perspektivet noget i Retning af Hæderstegn. Danmark hædrer sine Sønner for Daad. Maaske gjorde den Tanke sig ogsaa gældende, at til en velkabt By hørte det sig til, at noget skulle der staa midt paa Torvet. Skulle vi maaske være ringere end Varde eller Hillerød! Væk - med den gamle brøstfældige Træpumpe - en Statue skal vi ha' - en Konge højt til Hest - maaske guldbelagt - paa Marmorsokkel, hvidt kararisk - rask maa det gaa! En Kommitté med en Direktør i Spidsen rejste ekspres og fik Foretræde for Majestæten. »Die

Herren wünschen?« - Tilladelse D. M. til at rejse en Statue af D. M. paa Torvet i vor snart fuldendte By. - Det glæder mig overordentligt, meget overordentligt. De har min Tilladelse. Tak. De har min Tak.-

Samtidig gik der en Liste rundt, hvor enhver kunne tegne sig for Bidrag. Borgerne var ikke smaalige, kun Socialdemokraten lyste sine Meningsfæller i den sorte Jord, dersom de ofrede 5 øre til Skræmslet paa Torvet.

Udførelsen af Statuen blev overgivet til Billedhugger Brandstrup, samtidig lagdes Planen til en storstilet Fest, en Afsløringsfest, der skulle spørges saa vide om Land, den skulle forme sig som Reklame for Byen, alle Øjne skulle vendes mod Eshjerg, det store Under: Byen med Taarne og gyldne Fløje paa alle Gadehjørner og Kongestue paa Torvet.

Saa skete der noget, der nær havde udviklet sig til en Tragedie for Byen. Da Statuen var saa vidt færdig til Aflevering, indtraf det store Krak, hvor de fleste af Byens Borgere blev insolvente - ruinede, hele eller halve Millionærer knækkede sammen, kun ganske faa saa sig i stand til at indbetale det Beløb, de havde tegnet sig for. Situationen var kritisk, en ekstra Udskrivning indbragte ikke den manglende Sum. Nogle Hovedstadsblade kom med Skoser til Esbjerg Matadorerne, dem der ikke var saa mange af. En særlig onskabsfuld Bladmand anbefalede at sætte Statuen til Tvangsauktion, det gav stødet til, at nogle behjertede, lidt velhavende Borgere tog sig af Sagen og klarede Finanserne til stor Glæde for hele Borgerskabet.

En skønne Dag arriverede Kunstneren for at konferere med Statuekommitten om Pladsen, hvor Rytteren skulle anbringes. Der var delte Meininger - nogen stemte for at Hesten skulle staa med Siden til Kongensgade og Hovedet vendt mod Sønderjylland, det omstridte Land, andre mente, den skulle staa og se på Raadhuset. Der var også en Del Stemning for at anbringe den lige ud til

Kongensgade, saadan at den var synlig langt nede fra Englandsgade og til Kirkegade.

Direktøren strøg sin Snurbart og sagde: »Den skal jeg nok klare, lad os lave en Prøvestatue i naturlig Størrelse, det giver en glimrende Oversigt, hvor Gangeren skal staldes op«. - »Ideen er ikke daarlig«, sagde Billedhuggeren, »har De en Mand, der kan skabe saadan et Kunstværk til i Morgen Kl. 9?« - »Tja, hvad har Esbjerg ikke«, mælede Direktøren, og saa sendte han Bud efter Byens lille Maler, der var noget af et Geni i Retning af Arrangør ved Bazar, Karneval, Haandværkeroptog o.l. Naa, saa fik Direktøren og Maleren et Par Sjusser og Forhandlingerne kom igang. »Sig mig, Maler, De kan jo lave en Sneemand«. - »Jo, men ikke i Juni«. - »Bevar's, men sadan en Hest paa en Sokkel i Naturlig Størrelse! De kan selv bestemme, hvilket Materiale: Krøllhaar, Gips, Træld, Krydsfiner, Slagteriaffald e.l., men den skal være færdig til i Morgen kl. 9 slet - vel striglet og Hovene sværtet«. - »Hr Ober, nok et Stænk . . .«.

Næste Morgen præcis 9 stod der et Kunstværk paa Torvet - i Forhold til Tiden det har kostet et rent Vidunder. Der var ikke saa faa, der antog den for den egentlige Rytterstatue, hvis ikke Høvlspaanerne stak frem hist og her, der røbede, at Dyret ikke var af saa ædel Race. Ved hjælp af en halv Snes raske Tømrere blev Dyret vendt og drejet i alle mulige Retninger og tilsidst blev det slaaet fast, at Majestæten skulle vende Ansigtet mod Suset - mod Danmarks Port mod Vest.

Denne Placeringsprøve blev ikke just modtaget med Velvillighed af hele Borgerskabet. En Hohen unge Mennesker, dem der møder op, naar der er Sjov i Gaden, forsøgte at vælte Statuen, et forsøg paa at brænde den af blev afslaaet af mandstærkt Politi. Under megen Jubel og Hurraraab blev Kunstværket transporteret til den Tømmerplads, hvor den saa Dagens Lys.

Folk i de Tider elskede at feste. Det var ikke saa underligt, at paa den Dag Kongestaturen blev

afsløret, stod Byen klædt i straalende Festskrud. Det var ikke nok med tusinder af Flag, nej alle Huse var behængt med Guirlander, Skjolde, Hel-lebarder, Graner og Blomster. Der var en Kappe-strid om, hvem der kunde møde op med den fine-ste Husvæg. Dengang var der ingen brolægning, saa enhver kunde plante Flagstænger i det gule Sand. Uden for Centralhotellet var rejst en pragt-fuld Tribune med Kapper med Guldfrýnser, dan-ske Vaabenskjold, blaa springende Løver paa gyl-den Bund, Guld kroner, Teltdug i røde og hvide Striber, Palmer og et Væld af Blomster. Det var Kongetribunen med Plads till Honoratiores med Damer.

Afsløringen forløb programmæssigt. Den lille Maler havde faaet det meget vanskelige Hverv at afsløre. Der blev holdt Generalprøve til den lyse Morgen. Fem gange mislykkedes det grundet paa, at Regnen gennemblødte det store Tæppe, saa det ikke kunne falde. Der blev saa anbragt en halv Snes Dreng, der skulde fare til og rive Tæppet ned. Det ville just ikke se fint ud, men en Skanda-le ville det jo være, naar Stikordet: »Saa lad da dette Tæppe falde«, lød og saa se det limet fast og alle ti Dreng krybe omkring som en Flok Igler for at faa Majestæten frem i Lyset. Heldigvis var Tæppet blevet tørt, og da Maleren trak i Snoren fløj Tæppet som en døende Ballon op i Luften og dalede ned over de to Dreng og en Hoben Bor-gere. Der blev raabt Hurra fra tusinder af Munde - om det var for Kongen, Kronprinsen eller mig ved jeg ikke.

I 25 år var han forstander på Teknisk skole og havde der sin egen klasse i tegning og maling. Han var umådelig afholdt, og da familien i 1920 flyttede ud i villaen på Enghavevej, forærede ele-ver og lærere ham en håndskåren egetræsdør (den kan endnu beundres). Der var udskåret følgende ord. Gid alle ulykker må flyve døren forbi. Johan-ne Hansen - »det holdt stik - de er standset ved vor dør«.

Jørgen Hansen i færd med at restaurere prædikestolen i Ribe Domkirke.

Ved teknisk skoles 50 års jubilæum modtog Jørgen Hansen fortjenstmedaljen i sølv.

Jeg nævnte før hans interesse for livet i Esbjerg - se hans udkast til et bibliotek i Esbjerg. Han skrev mange læserbreve til Avisen og var den første, der foreslog Esbjerg at bygge et museum.

Foruden sit arbejde på Teknisk Skole var han også tegnelærer på Esbjerg Statsskole. Der havde jeg ham til tegning, han gik rolig og mild rundt iblandt os og hjalp hver enkelt. Han var lærer på Statsskolen til 1930.

I årene som lærer på Statsskolen kom Jørgen Hansen i berøring med mange af byens børn, der nu som voksne husker ham med taknemmelighed, ikke blot fordi han var afholdt, men fordi han slet og ret var, som han var, et menneske af usædvanlig støbning.

Siden maleriudstillingen i Esbjerg i 1929 har der været endnu to udstillinger - én i 1972 og sidste år 1990, hvor Esbjerg Museum havde lavet en meget smuk udstilling med lånte malerier fra byens borgere. Her mødte jeg Jørgen Hansens nevø fra Millinge J. Ruben Hansen, der gav mig ovenstående foto fra Jørgen Hansens arbejde med restaureringen af prædikestolen i Ribe Domkirke. Foruden dette arbejde malede han også det pompøse renaissance-orgel i Ribe Domkirke. Her i Esbjerg vidner dekorationerne på de to gamle skoler - Østre og Vestre skole om Jørgen Hansens dekorkunst. I Nordby og Sønderho Kirker på Fanø kan man endnu se hans dekoration, ligesom Darum, Hunderup, Guldager og Vilslev kirker vidner om hans arbejder. Jørgen Hansen døde d. 1. marts 1937 efter 47 års virke i Esbjerg. Hans gode ven, maleren Niels Holbak, Esbjerg, skrev ved Jørgen Hansens død disse mindeord:

*En sikker, smidig, fintformet Haand
føjed sig villigt efter hans Aand,
naar Sjælen fattede Farvens Musik,
og Skaberglæde stod tændt i hans Blik.*

*For os han lindede Døren paa Klem
til Kunstens Rige, der blev hans Hjem.
Og selvforglemmende gav han sig hen
og blev da vor gode Lærer og Ven.*

*Vi husker hans Tale og ildnende Ord
om Rejserne rundt paa den vidtstrakte Jord.
Fra fjerne, eksotiske Egne og Lande
beriget han drog mod de hjemlige Strande.*

*En Kunstner tillige med Pen og med Blæk:
Han skildrede Syden i malende Træk, -
Vildmandsdage i Urskovens Dybder
og Jul i Nazareths Klosterkrypter.*

*Han var sig selv i det nære og fjerne.
Hans Hjem havde Særpræg.*

Vi gæsted ham gerne.

*Her hviled han ud til sidst i sin Stue
og skærmede trofast om Mindernes Lue.*

*Ærbødigt erindrer vi, hvad han var værd,
og rejser et Æresminde ham her. -
Med Tak fra de mange for alt, hvad han gav,
en Blomst vi lægger paa Mesterens Grav.*

Niels Holbak.

Inger Marie Jørgensen, f. 1918, journalist, Søndergårds Allé 7, 6700 Esbjerg. Arbejder på »5 generationers Esbjergensere« til Esbjerg kommunes 100 års jubilæum 1994.

Ribe Amts våben

Af Finn Krageskov Vad

Ribe Amts våben ser så middelalderligt ud, at folk altid bliver forbavsede over at høre, at det stammer fra 1960. Hvis billederne i våbenet havde forestillet en traktor og en fiskekutter, ville enhver have kunnet sige sig selv, at der blev hentydet til landbrug og fiskeri, som er vigtige erhverv i amtet. Men en borg og tre løver? Hvad har de med et moderne amt at gøre?

Vi kan straks afmystificere sagen. Våbenet blev tegnet af statens daværende heraldiske konsulent, P. Warming, som i et brev til Ribe Amtsråd i oktober 1959 gør rede for sine overvejelser om våbenets indhold.

»Da Ribe amt er at betragte som efterfølger af Riberhus amt, der igen er en efterfølger af Riberhus len, har jeg ment, at motivet for våbenet ganske enkelt måtte være Riberhus, og min opgave har da været at søge at finde et heraldisk udtryk herfor. Hvorledes Riberhus har set ud i ældre tid, har man ikke megen viden om, men dette er i og for sig også ligegyldigt, da det i det foreliggende tilfælde ikke drejer sig om at fremstille en naturalistisk gengivelse af bogen. Der skal blot optræde et symbol for en borg, der så ved de ledsagende figurer kan bestemmes som angivende Riberhus. Til dette formål har jeg fundet hovederne af de danske våbendyr velegnede. Dels kan de komme i betragtning, fordi Riberhus var en rigens borg, dels kan det være naturligt at benytte dem i det foreliggende tilfælde, idet Ribe Bys våben er domkirken i forbindelse med de tre løver og hertil vil svare naturligt, at Ribe amts våben indeholder Riberhus angivet ved en borg ledsaget af de samme løvers hoveder«.

Når Warming skriver *»hovederne af de danske våbendyr«*, hentyder han til løverne, som også findes i f.eks. statsvåbenet og andre danske våbener. Nu kan man så spørge sig, hvordan netop løven bliver et dansk våbendyr? Meget må holdes den til gode, men man kan ikke med rette hævde, at den forekommer naturligt hverken i Ribe Amt eller Danmark.

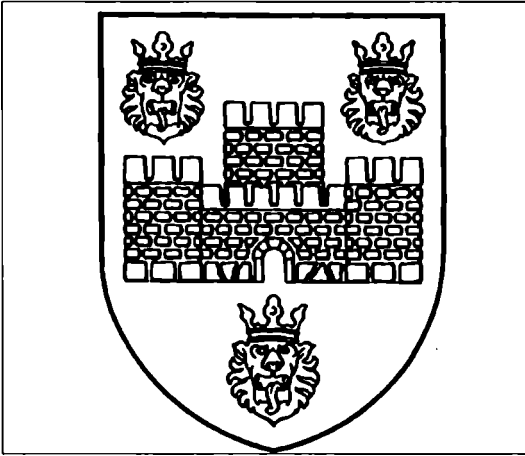
Statens nuværende heraldiske konsulent, Niels G. Bartholdy, siger om løve-spørgsmålet:

»Den sag har der været mange meninger om i tidens løb. På dansk grund kan den heraldiske løve, altså løven i våbener, segl og lignende, følges tilbage til slutningen af 1100-årene. Den kendes da fra et kongesegl. Forskningens nyeste antagelse er, at kongen, Knud den Sjette, valgte løvesymbolet med velberåd hu, idet han, som andre af Europas fyrster, ønskede at lægge afstand til den romersk-tyske kejsermagt - han ville ikke anerkende kejseren som sin lensherre og overmand. Nu var det sådan, at kejseren brugte en ørn som mærke. De fyrster, der ikke ville anerkende nogen afhængighed af kejseren, valgte så løven, som derved blandt tidens fyrster blev det tydeligste udtryk for selvhævdelse i forhold til kejseren. De danske løver var måske derfor tænkt som et symbolsk værn mod den kejserlige ørn«.

Løverne i Ribe Amts våben hentyder altså til kongemagtens tilknytning til Riberhus.

Den heraldiske beskrivelse af våbenet er: *»I sølvfelt en rød borg ledsaget af foroven 2, forenden 1 guldkronet, guldbevæbnet, blå leopardhoved med rød tunge«.*

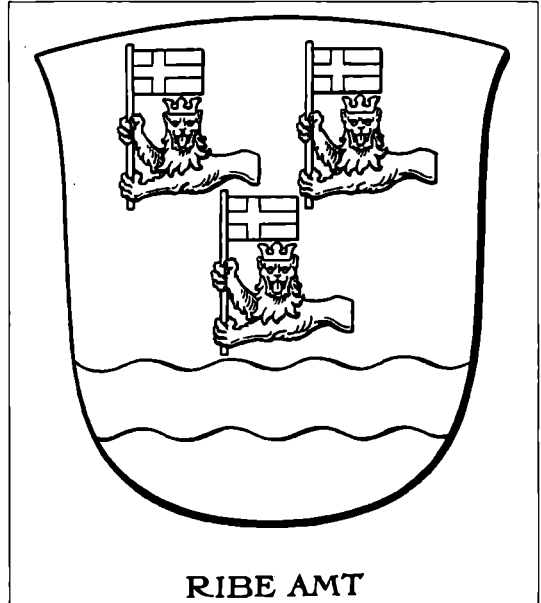
Når der snart tales om leoparder, snart om

Ribe Amts våben.

løver kan det virke forvirrende, da der åbenbart hentydes til det samme. Men blandt heraldikere tales om løver, når dyret ses fra siden, og om leoparder når hovedet ses forfra. Mange siger dog blot løver, hvis det ikke behøver at være så præcist. P. Warming omtalte dem f.eks. i sin korrespondance med amtsrådet både som leoparder og løver, medens de i den officielle beskrivelse af våbenets indhold som nævnt kaldes leopardhoveder. Warming tegnede dem i øvrigt på til sidst, så at han ikke »fordi et løvehoved ikke bliver tilstrækkelig vellykket, skal igennem det rædselsfuldt trælse borgtegneri påny« som han skrev til stiftamtmand Edelberg.

Våbenets komposition er velberegnet. P. Warming anvendte et 7-9-13 princip, dvs. talforhold som, benyttet ved opdeling af linjer og flader, sikrer harmoni og ro. Princippet er brugt ved konstruktionen af borgen, hvis grundlinje ydermere ligger i skjoldets gyldne snit. Selv om det ikke »drejer sig om at fremstille en naturalistisk gengivelse af borgen«, gør P. Warming sig stor umage med at den symbolske gengivelse ikke indeholder elementer, som ikke fandtes i forbindelse

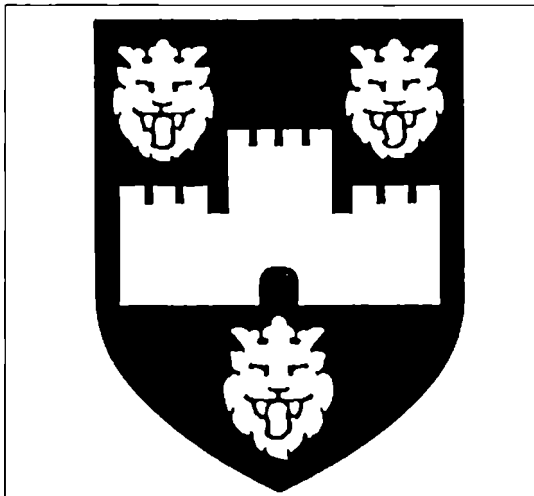
Et forslag til våben for Ribe Amt.

med borge i 1200-årene, han rådspørger endog en borgeskper for at få den så rigtig som muligt.

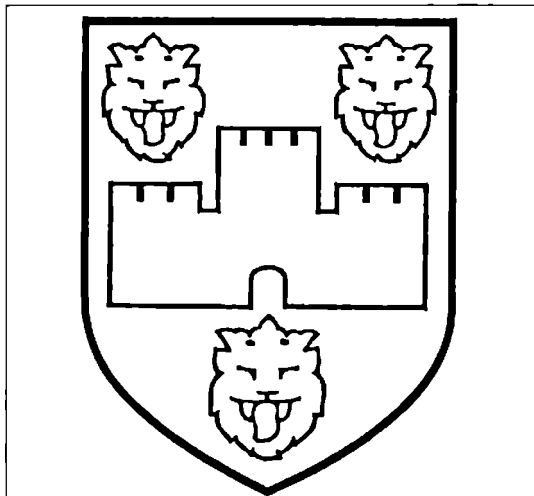
I april 1936 kom en lov, som gav enhver kommune adgang til at få godkendt et våbenmærke eller segl, hvilket ellers kun købstæder og enkelte kommuner med købstadsmæssig bebyggelse havde kunnet få.

Denne nyordning sendte fra slutningen af 30'erne en våbenbølge ud over kommunerne, der jo dengang var talrigere end i dag.

Ribe Amtsråd havde tidligere fået tilsendt forslag til våbener, men sagt nej. Et af disse forslag viser tre halve leoparder, der holder hver sit dannebrog over en vandstrøm. Da P. Warming sendte sit forslag, som svarer til det våben, der faktisk blev fastsat, gik sagen til gengæld hurtigt. Den 16. oktober 1959 blev våbenet vedtaget af amtsrådet, og i foråret 1960 meddeler indenrigsministeriet, at »det under 5. maj 1960 på indenrigsmini-

Variant af Ribe Amts våben.

nisteriets derom nedlagte forestilling har behaget Hans Majestæt kongen at approbere det hertil indsendte våben for Ribe amtskommune.

Siden har våbenet været det billedlige signal om amtet og amtsrådet. Det bruges i forbindelse med alle amtsrådets institutioner, skoler, andre bygninger, biler m.v. og på alle tryksager og breve, overalt kendetegner det amtet, også i annoncer. Her kan det nu være lidt af et problem, for hvis det trykkes for småt på avisPapir, kan det blive noget udtværet at se på. På det seneste har amtsrådet derfor fået tegnet en variant af våbenet specielt tilbrug i aviser og andre steder, hvor den trykte gengivelse af våbenet vil vinde derved.

Som der er samlere af knive, sabler, bøsser og andre af den slags våben, er der det også af våbener. Amtet får en del henvendelser fra både inden- og udenlandske samlere, som ønsker Ribe Amts våben i samlingen. Der bliver sjældent sagt nej. En lollandsk borgmester, der brændende ønskede våbenet som jakkeemblem, kunne dog ikke hjælpes. Våbenet eksisterer ikke i denne form.

Finn Krageskov Vad, Vester Bjergetvej 3, 6760 Ribe. F. 1939. Ribe Amtsråds informationschef. Journalist. Har udgivet skønlitterære bøger, samt den lokalhistoriske bog »Her var engang en grænse« (1982) om Ungdomshøjskolen i Vester Vedsted.

Kommunalreformen i Ribe Amt, 1970

Af Henning Strøm

Indledning

Den 1. april 1970 blev en skelsættende dag for danske kommuner. Den ny kommuneinddeling, der skulle bane vejen for et mere effektivt og uafhængigt lokalstyre, var på plads.

Kommunerne havde gennem årtier mistet indflydelse på administrationen af deres egne anliggender, og deres betydning som partnere i samfundshusholdningen var blevet reduceret kraftigt. Kommunerne var gennemgående for små og uhensigtsmæssigt afgrænsede, og da de fleste kommuner samtidig kæmpede med en dårlig økonomi, havde staten i stigende omfang været nødsaget til at træde til. Med de statslige tilskud fulgte imidlertid øget statslig kontrol og indflydelse.

Før kommunalreformen var landet opdelt i ialt 1388 kommuner, der tog sig af lokale opgaver som skolevæsenet, social forsorg og det lokale vejnet, medens mere overordnede opgaver som sygehusvæsenet og de gennemgående veje blev administreret af 108 enheder - 25 amtskommuner og 83 købstæder. Ved reformen blev antallet af kommuner reduceret fra 1388 til 275 kommuner, og for de større opgavers vedkommende blev de 108 enheder erstattet af 14 nye amter, der omfattede både land og by.

For Ribe amt betød inddelingsreformen en reduktion i antallet af kommuner fra 70 til 14 kommuner, og Ribe amtskommune og de 3 købstæder (Esbjerg, Varde og Ribe) gik nu op i en fælles enhed, det nye Ribe amt. Det var en stor mundfuld, og det kom da heller ikke til at gå helt stille af - hverken i Ribe amt eller i den øvrige del af landet.

Hele processen startede i øvrigt med, at landets bymæssige kommuner, kommuner som Grindsted og Vejen, fandt det urimeligt, at de var slået i hartkorn med de små landkommuner, medens langt mindre købstæder, som f.eks. Nysted, Præstø og St. Heddinge, kunne operere under den friere lovgivning, som af historiske grunde gjaldt for landets købstadkommuner. Der var hos landspolitikerne en udbredt forståelse for at finde frem til en løsning på problemet, men da også forstadskommunerne til købstæderne - kommuner som f.eks. Guldager kommune - meldte sig som interesserede i at få en friere stilling, satte Købstadforeningen sig imod. Hvis også forstadskommunerne fik en selvstændigere stilling, ville man aldrig få skabt en fornuftigere enhedsforvaltning for byerne - en tanke, som købstædernes organisation trods skuffelser undervejs endnu ikke havde opgivet.

Kommunallovskommissionen

Situationen var så fastlåst, at der måtte findes en løsning, og den daværende Trekantregering benyttede så i december 1958 den traditionelle løsning, at nedsætte en kommission. Det blev pålagt kommissionen primært at se på de kommunale styrelsesregler, og så vidt muligt gøre dem ensartede og samle dem i én lov, en ny kommunallov. Den ny kommission, der meget naturligt tog navnet Kommunallovskommissionen, blev dog også bemyndiget til at se på inddelingsproblemet. Det blev den del af opgaven, der gjorde kommissionen kendt.

Kommissionen blev sammensat af repræsen-

Godtfred Knudsen (1893-1977). Lundtofte, Føvling sogn, medlem af Holsted sogneråd 1925-1962, sognerådsformand fra 1933, formand for Ribe Amts Sognerådsforening 1943-1962. 1954 til 1961 formand for De samvirkende Sognerådsforeninger i Danmark. R. af DB. Desuden har han haft mange andre tillidsposter. (Foto fra 1973).

tanter for de kommunale organisationer, folketingets partier og indenrigsministeriet. Et af de mere fremtrædende medlemmer kom fra Ribe amt. Det var sognerådsformand Godtfred Knudsen, Holsted, der ikke alene var formand for Ribe Amts Sognerådsforening, men også formand for De samvirkende Sognerådsforeninger i Danmark. Han repræsenterede landets 1300 sognekommuner i kommissionen. Han var personligt tilhænger af at bevare så meget som muligt af det hidtidige system, som havde fungeret godt gennem generationer, og som udgjorde et betydningsfuldt fundament for landets demokratiske opbygning. Han måtte dog erkende, at der var kommuner, der var

for små, men han så gerne, at en ændring af inddelingen blev gennemført så lempeligt som muligt - ved frivillige ordninger kommunerne imellem. Han var modstander af for store kommuner, som han mente ville svække de folkevalgtes indflydelse og øge bureaukratiet.

Hvis kommissionen skulle bane vejen for en frivillig løsning, forestod der et meget betydeligt udrednings- og oplysningsarbejde, men der var i kommissionen enighed om, at det var den vej, man skulle følge. Der blev i første omgang iværksat en undersøgelse af, hvordan de små sognekommuner løste deres opgaver, og det blev vurderet, om det var muligt at opnå bedre resultater både fagligt og økonomisk, hvis kommunerne var større. Undersøgelserarbejdet indledtes i Præstø amt, som blev valgt som repræsentant for ø-amterne, og resultaterne herfra blev checket af i det gamle Randers amt som et typisk østjysk amt. De to undersøgelser viste, at kommunerne i et vist omfang gennem samarbejde eller ved aftaler allerede arbejdede i større enheder - typisk enheder på 3-4.000 indbyggere - for at sikre en rationel varetagelse af opgaverne. De resultater ønskede Godtfred Knudsen efterprøvet i Ribe amt, hvor kommunerne gennemgående var større, og hvor befolkningstilbagegangen i landdistrikterne endnu ikke var sat ind.

Ribe-undersøgelsen

I sommeren 1961 kunne kommissionens sekretariat offentliggøre den såkaldte »Ribe-undersøgelse«, der på samme måde indeholdt en analyse af, hvordan sognekommunerne administrerede deres opgaver, og hvilke enheder de gennem deres samarbejdsaftaler selv havde stilet mod. Undersøgelsen var ledsaget af et skitseforslag til en ny kommuneinddeling, der tog udgangspunkt i det allerede etablerede samarbejde. De 67 sognekommuner i amtet blev skitseret sammenlagt til 29 nye storkommuner, hvoraf 8 var identiske med hidtidige kommuner. De foreslåede storkommuner fik et

Foreslåede storkommuner i Ribe Amt. Fra »Ribe-undersøgelsen« 1961.

gennemsnitligt indbyggertal på ca. 4.000 indbyggere.

Undersøgelsen blev præsenteret for kommunerne i amtet på et stort møde på Hotel Esbjerg den 22. september 1961. Modtagelsen var langt fra positiv. Det var for store kommuner, mente de fleste, og det forekom urimeligt at »straffe« kommuner, der havde fulgt skolelovens henstilling om at etablere samarbejde, blev det sagt. Stemningen på mødet blev vist ganske rammende karakteriseret af kommissionens sekretær, da han

som afslutningsreplik sagde: »Jeg føler mig som en hund, der har logret med halen uden at blive klappet«.

Men der var steder i landet, hvor stemningen var mere positiv. I det først undersøgte amt, Præstø amt, tog man problemerne op til en indgående vurdering, og flere kommuner erklærede sig interesserede i at gennemføre kommunesammenlægning i overensstemmelse med budskabet i undersøgelsen. Der indledtes også forhandlinger mellem kommuner i Randers amt. Den megen

omtale af disse forhandlinger førte til, at der var kommuner og kommuneforeninger i andre amter, der ønskede at få kommissionens assistance til at få undersøgelsesprocessen udstrakt til deres amt, så kommunerne også her havde et grundlag for forhandlinger og drøftelser.

Sideløbende med disse amtsundersøgelser, der efterhånden bredte sig til hele landet, foretog kommissionen - med udgangspunkt i Vejle byområde - en undersøgelse af, hvordan et bysamfund, der havde bredt sig ud over flere kommuner, fungerede i praksis. Kommissionen gjorde endvidere amternes forhold til genstand for en indgående analyse, og på grundlag af forholdene på Fyn, der var opdelt i 3 amtskommuner og 10 købstæder, kunne kommissionens sekretariat konkludere, at en rationel varetagelse af større lokale opgaver måtte forudsætte etablering af nye amtskommuner, der var fælles for by og land, og flere steder forudsætte en sammenlægning eller deling af hidtidige amter.

De frivillige sammenlægninger

De foretagne undersøgelser og drøftelserne i kommissionen tegnede efterhånden principperne for tilrettelæggelsen af en ny kommuneinddeling. Medens sekretariatet med den ene hånd forsynede kommissionen med et materiale, der kunne danne grundlaget for opstilling af generelle principper for en ny kommuneinddeling og for udarbejdelsen af den ny fælles styrelseslov, søgte man med den anden hånd at bistå de kommuner, der var positive over for at drøfte sammenlægning. Kommunesammenlægninger, der fulgte principperne for en ny inddeling, ville ikke alene skabe et håndgribeligt bevis på, at principperne var anvendelige i praksis, men de frivillige løsninger ville også være i tråd med Godtfred Knudsens ønsker - og i øvrigt også med ønskerne hos de øvrige kommissionsmedlemmer - om at nå så langt som muligt ad frivillighedens vej.

I årene op til 1966 blev i alt 398 kommuner ef-

ter frivillige forhandlinger sammenlagt til 118 nye kommuner. Der var tale om sammenlægninger, der hver på deres måde repræsenterede et skridt på vejen til gennemførelse af de hovedprincipper, som kommissionen var ved at samles om. Størsteparten var sammenlægninger af sognekommuner til nye og større kommuner, men der var også sognekommuner, der ønskede sig indlemmet i den tilgrænsende købstad, og som på den måde bidrog til en administrativ samling af byen og sikring af dens udviklingsmuligheder. Der var endda købstæder, i alt 10 købstæder, der frivilligt opgav deres særlige status, og - i overensstemmelse med principperne i Fyns-undersøgelsen - indgik i amtskommunen.

Hovedparten af de frivillige sammenlægninger kunne registreres på øerne, men også i Jylland kunne man præsentere resultater. Selv i Ribe amt, hvor stemningen i efteråret 1961 ikke var særlig god, var man kommet ganske godt med. Den første frivillige sammenlægning i Ribe amt blev gennemført allerede 1. april 1963. Varde landsogn var i »Ribe-undersøgelsen« foreslået delt mellem 3 skitserede storkommuner, men det var for meget for sognerådet. På et møde på Varde rådhus den 1. oktober 1962 blev der opnået enighed mellem byrådet og sognerådet om en indlemelse af landsognet i købstaden, og amtsrådet, der også deltog i mødet, tiltrådte vilkårene.

Den 1. april 1966 blev Læborg kommune med knap 800 indbyggere lagt sammen med Vejen kommune, der havde 6.300 indbyggere, og samtidig blev Folding kommune sammenlagt med Brørup kommune. Denne sammenlægning medførte i øvrigt, at Brørup stationsby blev samlet i én kommune. De to små kommuner, Darum og V. Nykirke, blev sammenlagt med Bramminge kommune, og Strellev kommune blev sammenlagt med Ølgod kommune. Den sidste sammenlægning var i øvrigt særegen ved, at Strellev kommune lå i Ringkøbing amt, men det lykkedes de to amtsråd at enes om en regulering af amtsgrænsen.

Det var ellers ikke alle steder i landet, at det var muligt for amtsrådene at blive enige. Kommissionen havde således til sin store ærgrelse være vidne til, at flere ellers helt naturlige kommunesammenlægninger var strandet på uenighed mellem amtsrådene.

De nævnte sammenlægninger i Ribe amt bar præg af, at det var mindre kommuner, der søgte optagelse i nærmeste større by eller stationsby. En mere særpræget sammenlægning blev gennemført i trekant-området mellem Varde, Grindsted og Bramminge. Her blev 6 landkommuner med tilsammen knap 8.000 indbyggere enige om at lægge sig sammen til én stor ny landkommune, Helle kommune. Sammenlægningen var netop dikteret af et ønske om at undgå, at området blev opdelt mellem de 3 byer, *»for dem inde i byerne skal vi ikke have noget med at gøre, for de har aldrig villet os noget godt«*, blev det anført over for kommissionen. En frivillig sammenlægning af 6 kommuner med 8.000 indbyggere var på det tidspunkt ikke daglig kost for kommissionen, men den blev modtaget meget positivt. Kommunesammenlægningen kunne bruges i argumentationen for, at sammenlægningerne ikke nødvendigvis skulle stræbe efter kommuner af en bestemt størrelse.

Kommunalreformkommissionen

Kommunallovskommissionen afsluttede sit arbejde i foråret 1966 og på grundlag af kommissionens betænkning og de deri optagne lovforslag blev principperne for tilrettelæggelsen af den ny kommuneinddeling drøftet og fastlagt i folketinget.

Ved lov nr. 225 af 3. juni 1967 om revision af den kommunale inddeling blev det slået fast, at den ny kommuneinddeling i landet skulle fastlægges på grundlag af 3 hovedprincipper:

- der skulle etableres en ny kommuneinddeling omkring byerne, der fulgte princippet *»ét bysamfund normalt én kommune«*

- der skulle etableres nye amtskommuner, der var fælles for land og by, og som havde en størrelse og en afgrænsning, der passede til de lokale opgaver og til befolknings- og erhvervsforholdene, og endelig
- skulle kommunerne være større og mere hensigtsmæssigt afgrænsede og i almindelighed ikke have under 5-6.000 indbyggere.

De to første hovedprincipper skulle gennemføres af en ny kommission, Kommunalreformkommissionen, der skulle rejse riget igennem, forhandle med kommunerne og søge tilslutning til den ny inddeling. Kunne en sådan tilslutning ikke opnås, var kommissionen udstyret med særlige beføjelser. Det 3. hovedprincip skulle derimod gennemføres ved en fortsættelse af den frivillige linie. Her skulle kommissionen alene *»virke for«*, at inddelingen blev tilrettelagt efter de angivne principper, men kommissionen var ikke udstyret med særlige beføjelser at *»virke med«*. Det var de mange frivillige sammenlægninger i årene op til 1966, der havde givet såvel Kommunallovskommissionen som folketinget tillid til, at man kunne nå et stykke videre ad frivillighedens vej.

Den ny kommission, Kommunalreformkommissionen, blev sammensat efter samme principper som Kommunallovskommissionen. Den kom også til at bestå af repræsentanter for de kommunale organisationer, folketinget og indenrigsministeriet. Der var i alt 12 medlemmer i kommissionen, og de udstrakte beføjelser gjorde den hurtigt upopulær. *»De 12 vrede mænd«* og *»Mordkommissionen«* var nogle af de betegnelser, der blev hæftet på kommissionen. Også denne kommission havde prominente medlemmer fra Ribe amt. Borgmester Henning Rasmussen, Esbjerg, repræsenterede Den danske Købstadforening, medens sognerådsformand Jacob Sørensen, Guldamager, var valgt som repræsentant for foreningen *»Bymæssige Kommuner«*. De to var inhabile, da kommissionen nåede Ribe amt, men de deltog i

Henning Rasmussen, Esbjergs borgmester.

Jacob Sørensen, sogneradsformand i Guldager.

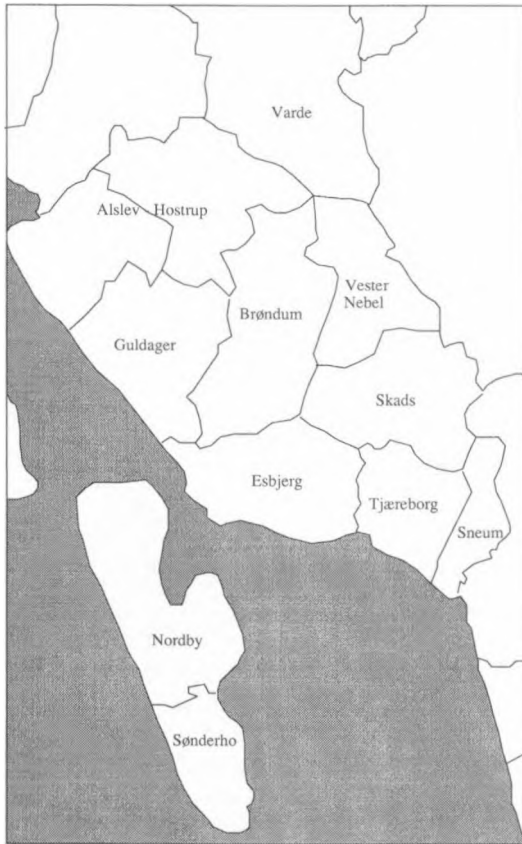
det meget omfattende og meget belastende arbejde i den øvrige del af landet.

Kommissionen indledte sit arbejde med byernes problemer og startede på øerne. De første afgørelser fra Nykøbing F, Køge, Svendborg og Middelfart indicerede, at kommissionens flertal tilsyneladende ville indtage en kompromisløs holdning og ikke benytte sig af den undtagelsesmulighed, der lå i ordet »normalt«. Det satte gang i forhandlingerne andre steder i landet, og det lykkedes bl.a. for Ribe købstad at blive enige med de omkringliggende 9 kommuner om en sammenlægning på frivillig basis. Da Varde og Brørup byer i forvejen havde fået løst deres afgrænsningsproblemer, resterede der for byerne i Ribe amt kun inddelingsproblemer omkring Esbjerg by.

Esbjerg by

Esbjerg bys folketal var ved folketællingen i 1965 registreret til i alt 63.906 indbyggere - heraf boede 55.882 i Esbjerg kommune, 1.892 indbyggere i bebyggelseme Spangsbjerg og Gjesing i Bryndum kommune og 6.132 i Sædding by og Hjerting i Guldager kommune. Da de to sognekommuner også rummede en betydelig landbefolkning, var det relativt store kommuner, der var tale om.

Esbjerg kommune havde ved en frivillig ordning fået indlemmet Skads kommune den 1. april 1967, og byrådet havde indgået en aftale med Bryndum kommune om en sammenlægning pr. 1. april 1969. Yderligere 3 kommuner - Vester Nebel, Tjæreborg og Sneum - havde erklæret, at de ville tilslutte sig sammenlægningen pr. 1. april 1970. Alslev-Hostrup kommune nord for byen var også indstillet på en frivillig løsning og havde erklæret sig indforstået med, at kommunen blev delt, så Alslev sogn gik til Varde og Hostrup sogn til Esbjerg. Esbjerg byråd så egentlig gerne, at også de to kommuner på Fanø - Nordby og Sønderho - blev sammensluttet med Esbjerg. Det var re-kreative områder for byens befolkning, men det

Esbjerg byområde.

kriterium kunne ikke bære en sammenlægning igennem, hvis kommunerne ikke selv ønskede det. Henning Rasmussen og Jacob Sørensen kunne som nævnt ikke deltage i kommissionens behandling af inddelingsproblemerne omkring Esbjerg, da kommissionen i april 1968 kom til byen. De sad på den anden side af bordet og talte deres respektive kommuners sag.

Henning Rasmussen gjorde gældende, at Esbjerg by havde været genstand for en kraftig udvikling, men den var foregået på den måde, at erhvervsudviklingen fortrinsvis var sket inden for

købstaden, medens boligområderne og dermed skatneyderne hovedsagelig blev koncentreret i Guldager og Bryndum kommuner. Der var ingen naturlig geografisk adskillelse mellem Esbjerg og Guldager, og Guldager kommune hørte klart med til Esbjerg by.

Jacob Sørensen erkendte overfor kommissionen, at Guldager kommune var en del af Esbjerg by, men mente, at det ville være naturligt at benytte lovens undtagelsesregel, hvis den overhovedet skulle benyttes. Guldager kommune var en bæredygtig kommune, som i stort set alle anliggender havde optrådt som en selvstændig enhed. Kun 57% af borgernes lønindtægter var indtjent i Esbjerg, men heraf stammede en betydelig del fra statshavnen, som købstaden jo ikke havde udgifter til. Ved en sammenlægning med Esbjerg kunne det forudses, at administrationsudgifterne ville stige, og at borgere ville få længere til de folkevalgte repræsentanter.

Efter en besigtigelsestur i byområdet var der i kommissionen flertal for at foreslå Guldager kommune lagt til Esbjerg. Kommunerne fik 3 måneders tænkepause til at overveje situationen påny, men det ændrede ikke billedet. Guldager sogneråd appellerede til, at afgørelsen blev udsat, indtil folketinget havde taget stilling til inddelingsproblemerne omkring Århus, Odense og Aalborg. Hvis man også her ville gå ind for en totalsammenlægning af byområderne, »er vi i Guldager sogneråd naturligvis også indstillet på en sammenlægning«, hed det i erklæringen.

Den 10. september 1968 afgav kommissionen sin indstilling til indenrigsministeren. 8 af kommissionens 12 medlemmer fandt, »at bebyggelsen i Guldager kommune er en naturlig og integrerende del af bebyggelsen i Esbjerg by, og at planlægningen af byens fremtidige udvikling - der for en væsentlig dels vedkommende påregnes at ville foregå på arealer i Guldager kommune - gør det rimeligt at sikre, at byområdet i kommunal henseende udgør en enhed«.

Et mindretal på 4 medlemmer mente, at Guldager kommune burde opretholdes som selvstændig kommune. Der var lidt variationer i begrundelsen, men borgmester Fenneberg, Lyngby, der var formand for foreningen »Bymæssige Kommuner«, støttede sognerådets forslag om, at sagen blev koblet sammen med folketingets behandling af forholdene i de 3 storbyer.

For foreningen »Bymæssige Kommuner« var Guldagers situation meget afgørende. Foreningen havde i sin tid tilsluttet sig inddelingslovens kriterier netop med henvisning til, at det lille ord »normalt« åbnede mulighed for at gøre undtagelser, og hvis undtagelsesadgangen ikke blev benyttet i Esbjerg-Guldager situationen, måtte det forudses, at den slet ikke ville blive benyttet. Fenneberg opsøgte indenrigsminister Poul Sørensen og forsøgte at overtale ham til at udsætte sagen, men det kom der ikke noget ud af. Poul Sørensen tiltrådte kommissionsflertallets indstilling, og dermed var Guldager kommunes skæbne beseglet. Pr. 1. april 1970 skulle den sammen med de andre kommuner indgå i den ny Esbjerg-storkommune.

De sidste sammenlægninger

Uden for de delte bysamfund var det fortsat overladt til kommunerne selv ved frivillige aftaler at søge frem mod en ny kommuneinddeling, så kommunerne fik en størrelse og en afgrænsning, der gjorde dem velegnede til at administrere de opgaver, som var eller skulle være kommunale. Det lykkedes et langt stykke ad vejen, men frivilligheden klarede ikke det sidste skår.

Den 1. april 1967 blev de 5 kommuner omkring Nr. Nebel enige om at lægge sig sammen til en ny kommune med 6.800 indbyggere. Kommunen fik i første omgang navnet Nr. Nebel kommune, men tog senere navneforandring til Blåbjerg kommune. Tistrup og Ølgod kommuner blev enige om sammenlægning pr. 1. april 1969, og omkring Vejen opnåedes der enighed mellem 5 kom-

muner om sammenlægning. Omkring Ribe by blev som nævnt 9 kommuner enige om en sammenlægning, og denne sammenlægning løste andre og videregående problemer end Ribe bys udviklingsproblemer.

Der var forhandlinger i gang flere steder i amtet, men det var svært at få puslespillet til at gå op. Det tilsvarende problem kunne registreres i andre dele af landet, og i august 1968 opgav De samvirkende Sognerådsforeninger den frivillige linie. Der var på det tidspunkt en udbredt tendens til, at flere og flere sognekommuner søgte mod de større byer, hvor økonomien og beskæftigelsesmulighederne var bedre. Da foreningen mente, at der fortsat burde være mulighed for at danne kommuner i områderne mellem de store bysamfund, rettede foreningen henvendelse til regeringen og bad om at få loven ændret. Den frivillige linie måtte opgives, og det måtte overlades til Kommunalreformkommissionen at stå med ansvaret for den samlede inddelingsreform.

Ved lov nr. 85 af 24. marts 1969 om ændring af lov om revision af den kommunale inddeling blev kommissionen bemyndiget til at klare de resterende inddelingsproblemer. Denne del af reformen skulle strengt taget først være afsluttet pr. 1. april 1972, men da kommissionens sekretariat var »*tyvstartet*« under lovforslagets behandling i folketinget, lykkedes det meget hurtigt at præsentere kommissionen for et oplæg til en løsning af restproblemerne.

På det tidspunkt manglede endnu 18 sognekommuner i Ribe amt at finde deres plads i systemet. På grundlag af en skitse, som Ribe amtsråd og Ribe amts sognerådsforening - efter opfordring fra kommissionens sekretariat - havde udarbejdet, tog Kommunalreformkommissionen de resterende inddelingsproblemer op til behandling, og allerede den 23. maj 1969 kunne kommissionen fremsætte sit forslag til den endelige kommuneinddeling i Ribe amt.

Det var ret så vanskelige forhold, der var tilba-

ge, og det var nødvendigt at foretage drastiske indgreb overfor flere kommuner. Store kommuner som Ansager og Lindknud blev delt for at tilvejebringe rimelige grænser og et fornuftigt befolkningsgrundlag for de nye kommuner i området, og enkelte kommuner blev inddraget i sammenlægningskonstellationer, som de ikke ønskede.

Et af de vanskeligere problemer i amtet var knyttet til kommunerne på strækningen Esbjerg-Vejen, de såkaldte »jernbanekommuner«. Der var i området 4 stationsbyer, Bramminge, Gørding, Holsted og Brørup, der igennem årene havde konkurreret indbyrdes, og de 9 kommuner i området var filtret ind i hinanden ved diverse samarbejdsaftaler. Det var ikke muligt at skitsere en ny kommuneinddeling uden på en eller anden måde at bryde ind i det eksisterende samarbejds-mønster. Der var ikke enighed i amtsrådet om den rigtige kommuneinddeling, og der var heller ikke enighed mellem amtsrådet og sognerådsforeningen. Amtsrådets flertal havde foreslået oprettet 4 kommuner centreret om hver sin stationsby, men kommunerne syntes selv, at de blev lovligt små. Kommissionen foreslog, at der blev dannet 3 kommuner i området. Det harmonerede bedst med de etablerede kontakter mellem kommunerne, men det havde den ulempe, at Gørding stationsby blev anbragt i samme kommune som den større Bramminge by.

Gørding kommune protesterede og fremhævede, at det ville være ødelæggende for »Gørding kommune, hvis udviklingen i Gørding by og erhvervslivet kan forventes at ville stagnere eller vise tilbagegang«. Heller ikke Bramminge sogneråd var særlig begejstret, men det skyldtes, at Gørding kommune - efter Bramminges opfattelse - havde sat lovlig meget igang i de senere år og påtaget sig økonomiske forpligtelser, som Bramminge kommune ikke var meget for nu at skulle overtage. Det lykkedes at få sognerådene til at tage sagen op til fornyet behandling, og det hele

endte i fryd og gammen. I alle 9 sogneråd blev der givet principiel tilslutning til kommissionens forslag. Det gjaldt endog Lindknud sogneråd, der accepterede en deling af kommunen, så Hovborgområdet kom til Holsted og den resterende del til Brørup. »Det var med vemod, vi traf den beslutning, men vi forstod, det måtte ske«, sagde sognerådsformand Aksel Thomsen.

Et lidt særegent problem opstod i forbindelse med placering af Mandø kommune. Mandø havde kun 150 indbyggere, og en tilknytning til den ny Ribe kommune forekom som den naturligste løsning. Men hverken Mandø eller Ribe var interesserede i en egentlig kommunesammenlægning.

Mandø kommune havde gennem mange år haft problemer med at yde borgerne en tidssvarende service, og amtet havde måttet træde hjælpende til og yde kommunen såvel økonomisk som praktisk bistand. Disse gratis goder var hverken Mandø sogneråd eller Ribe byråd interesseret i at give afkald på. Fra Ribe amts side blev der foreslået en særordning for Mandø kommune, der gik ud på, at Mandø skulle opretholdes som en selvstændig kommune men have assistance såvel af amtskommunen som af Ribe kommune. Den ny Ribe kommune skulle - mod et vist vederlag - yde Mandø bistand med regnskabsføring og ligningsarbejde og i øvrigt stille sociale og undervisningsmæssige faciliteter til rådighed for borgerne, medens amtsrådet skulle bistå med øens planlægning og yde økonomisk støtte til forskellige formål. Særordningen skulle tages op til revision, »når en færdselsdæmning til øen er etableret«, hed det i oplægget.

Sådanne særordninger var ikke Kommunalreformkommissionens livret. Kommissionen skar igennem det uklare net af samarbejdsordninger, og foreslog kort og godt Mandø kommune sammenlagt med den ny Ribe kommune. Der blev iværksat en beboerafstemning på øen, der ret overraskende for sognerådet viste, at 45 beboere var stemt for, at øen straks skulle indgå i den ny

Ribe kommune, medens kun 13 beboere kunne tilslutte sig sognerådets forslag om, at spørgsmålet om Mandø's kommunale fremtid skulle udsættes. Trods beboernes tilkendegivelse fastholdt sognerådet - med 4 stemmer for, 2 imod og 1 blank - ønsket om, at sagen blev udsat. Kommissionen fastholdt imidlertid sin indstilling, og den blev tiltrådt af indenrigsministeren. Dermed var det afgjort. Mandø skulle fra 1. april 1970 være en del af den nye Ribe kommune, men indenrigsministeren lovede, at regeringen ville være opmærksom på Mandø's og andre små øers særlige problemer.

Det ny Ribe amt

I inddelingsloven af 3. juni 1967 havde folketinget fastlagt, at de nye amtskommuner også skulle omfatte købstæderne, men man havde ikke lagt sig fast på, hvor mange amtskommuner, der skulle være. Det var overladt til Kommunalreformkommissionen. Kommissionen indledte en undersøgelse af, hvilke krav de større lokale opgaver stillede til de nye amter. Undersøgelsen omfattede ikke alene de hidtidige amtskommunale opgaver, men også andre opgaver, som med rimelighed kunne overlades til nye amtskommuner.

Konklusionen på den ret omfattende undersøgelse blev, at de nye amtskommuner helst ikke skulle have under 200-250.000 indbyggere. Undersøgelsen pegede tillige på, at det ville være nødvendigt at indføre et nyt udligningssystem mellem staten og kommunerne og mellem kommunerne indbyrdes, som i højere grad tog hensyn til forskelle i landsdelenes økonomiske forhold.

På grundlag af materialet udarbejdede kommissionen forskellige skitser til en ny amtsinddeling i landet. I skitserne, der blev sendt ud til offentlig debat i begyndelsen af juli 1968, blev landet uden for Københavns amt foreslået opdelt i henholdsvis 16, 13 og 12 nye amter. Det blev en debat, der kunne høres i hver afkrog af landet. I to af skitserne var Ribe amt foreslået bevaret med

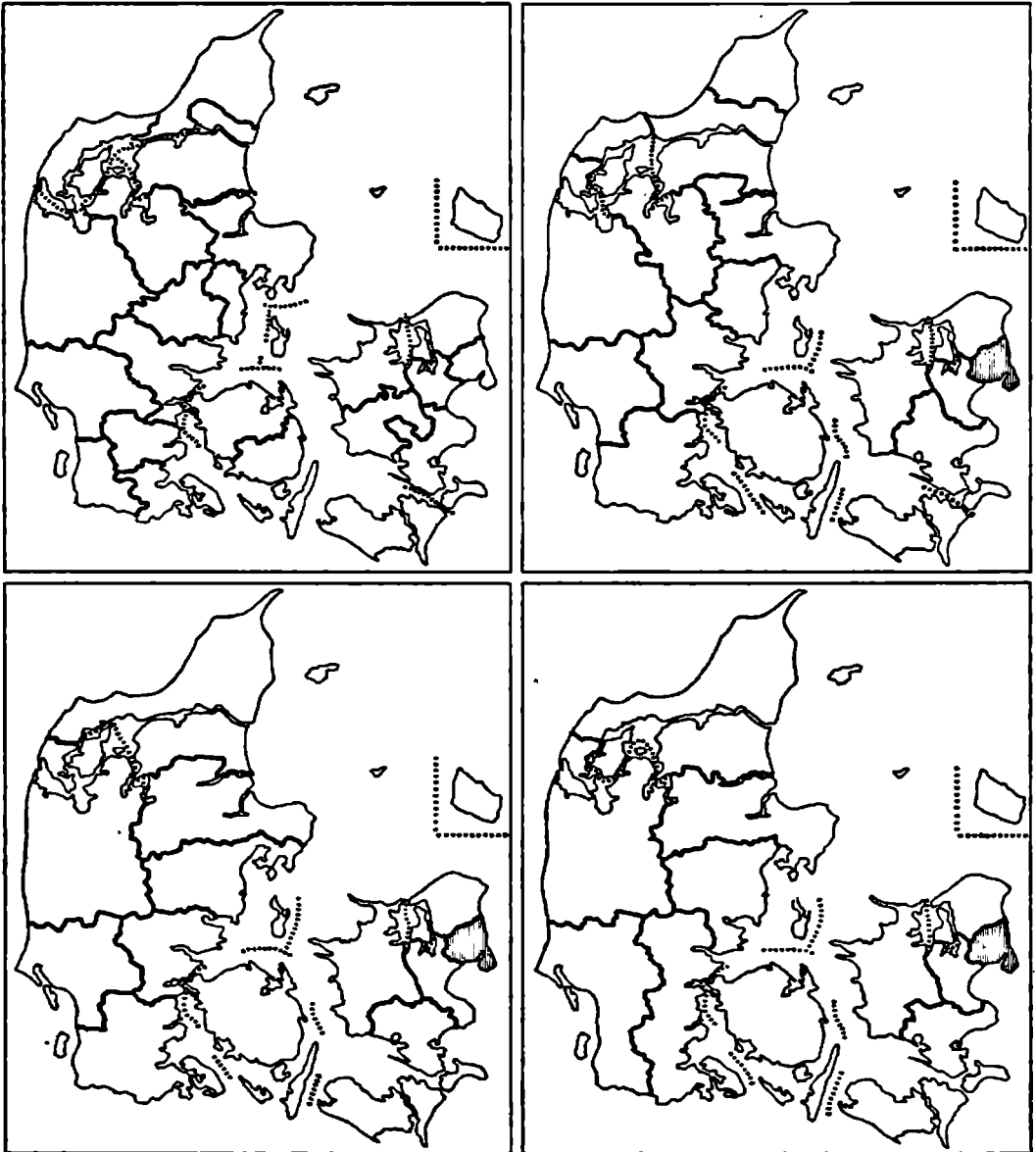
visse reguleringer af amtsgrænsen, men i den tredje skitse var der foreslået en nord-sydgående opdeling af Syddjylland, så Tønder amt var lagt til Ribe amt. De 3 skitser var i øvrigt ledsaget af endnu en skitse, hvor landet var opdelt i kun 8 amter. I denne skitse var hele Syddjylland sammenlagt til ét amt, men skitsen var ledsaget af en bemærkning om, at kommissionen ikke kunne gå ind for en så drastisk nedskæring i antallet af amter.

Såvel Ribe amtsråd som Esbjerg byråd tilkendegav, at de gik ind for, at Ribe amt skulle bevares som et selvstændigt amt, og de understregede, at der var grund til at vente, at amtet, der havde i underkanten af de 200.000 indbyggere, ville få en betydelig befolkningstilvækst. Flere andre kommuner i amtet støttede denne holdning. Selv Vejens sogneråd, der var indgået i sammenlægninger med kommuner betænkeligt nær grænsen til Vejle amt, markerede sin interesse i at blive i Ribe amt.

Syd for amtet kæmpede Tønder amt en heroisk kamp for at få lov til at bestå som et selvstændigt amt. Der blev slået såvel på nationale som på egnsudviklingsmæssige strenge, men lige meget hjalp det. Tønder amt var med sin 43.000 indbyggere for lille en enhed.

I den allersidste fase af kampen, hvor amtsinddelingsproblemerne var overladt til løsning i folketinget, blev der gjort et forsøg på at få Tønder amt sammenlagt med Ribe amt. På et møde i Brøns den 11. februar 1969, hvori deltog over 100 sognerådsmedlemmer fra 18 kommuner, blev der holdt en afstemning, der viste, at 70 medlemmer gik ind for en sammenslutning med Ribe amt, medens kun 24 ønskede tilslutning til det sønderjyske amt. Mødet resulterede i en henvendelse til folketingsudvalget, en henvendelse, der i øvrigt fik støtte fra Ribe amts regionsudvalg. Men det var for sent. Folketinget havde i realiteten truffet beslutning om den ny amtsinddeling, og ved loven af 24. marts 1969 blev landet - uden for Københavns amt - opdelt i 13 nye amter.

Kommunalreformkommissionen 1968

Øverst tv.: Den daværende amtsinddeling, de øvrige kort angiver de 3 skitser til en amtsinddeling (Kommunalreformkommissionen 1968).

Det ny Ribe amt blev dannet med basis i det gamle amt omfattende Ribe amtskommune og de 3 købstæder, Esbjerg, Varde og Ribe. Der blev gennemført betydelige reguleringer af amtsgrænsen såvel mod nord, øst som syd. Mod nord blev Sdr. Omme og Filskov kommuner, der havde vedtaget sammenlægning med Grindsted kommune, overført fra Ringkøbing amt, der i forvejen havde afgivet Strellev kommune. Mod syd blev de 3 kommuner Hvidding, Roager og Spandet kommuner, der havde vedtaget en sammenlægning med Ribe kommune, overført fra Tønder amt. Mod øst måtte Ribe amt aflevere en del kommuner til det ny Vejle amt. Det gjaldt for det første Seest kommune, der var en forstadskommune til Kolding, men derudover blev også Vamdrup kommune samt Skanderup og Lejrskov-Jordrup kommune afgivet til Vejle amt. Til gengæld blev der gennemført en mindre regulering af grænsen ved Billund, idet en del af Randbøl kommune blev lagt til den ny Billund kommune og dermed overført til Ribe amt.

Status

Det ny Ribe amt fik i alt 195.600 indbyggere og omfattede 14 kommuner. Ingen af de oprindelige kommuner blev opretholdt som selvstændige kommuner. De nye kommuner var alle dannet ved sammenlægning af to eller flere af de oprindelige kommuner. Den største kommune var Esbjerg kommune med 75.000 indbyggere, og Esbjerg var fortsat Provinsens 4. største kommune. De mindste kommuner var Fanø og Blåvandshuk kommuner med henholdsvis 2.700 og 3.200 indbyggere. Det var kommuner, der lå under det tilsigtede minimum for nye kommuner, men af geografiske grunde blev det fundet rimeligt at opere med disse enheder. Alternativet havde været en sammenlægning med henholdsvis Esbjerg og Varde, og det syntes man ville være for stor en mundfuld. Heller ikke Billund kommune nåede op på den ønskede kommunestørrelse. Den havde

kun 4.500 indbyggere, men var i rivende udvikling. De øvrige kommuner i amtet fik alle over 5.000 indbyggere.

Det ny Ribe amt fik et befolkningsunderlag, der var i underkanten af det tilsigtede, men der var grund til at tro, at amtet fortsat kunne præstere en befolkningstilvækst.

I tiden siden Kommunalreformen er der ikke gennemført afgørende ændringer i den kommunale inddeling. Ribe amt er fortsat bevaret som et selvstændigt amt, og de 14 kommuner er opretholdt uændrede. Amtets samlede indbyggertal er steget, så det nu nærmer sig 220.000 indbyggere, og det skyldes en udvikling i stort set alle kommuner i amtet. Selv de små kommuner Fanø og Blåvandshuk har haft en pæn befolkningstilvækst, og Billund kommune har næsten fordoblet sit indbyggertal.

Den største udvikling er sket i Esbjerg, der har haft en befolkningstilvækst på 6.500 indbyggere, men også andre kommuner har haft fremgang. Udover Billund har kommuner som Bramming, Varde, Vejen, Ølgod og Grindsted kunnet notere en betydelig befolkningstilvækst.

Efter Kommunalreformens gennemførelse er udligningssystemet blevet omstruktureret, og der er sket afgørende ændringer i fordelingen af opgaver og ansvar mellem staten og kommunerne. Den ændrede kommuneinddeling skabte grundlaget for en ny æra for kommunestyret, og man kan uden overdrivelse sige, at de ny kommuner har formået at udnytte de bedre arbejdsvilkår.

Henning Strøm, f. 1925, Abildgårdsvej 117, 2830 Virum, stiftamtmand. Har skrevet en lang række publikationer om kommuner og kommunale forhold. Medarbejder på et 6-binds værk om »Kommunalreformen i Danmark«.

Aal-deggen for provsteretten

En udstrakt hånd, som deggen ikke tog imod

Af Erik Christensen

I den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791 er der protokolleret to sager, anlagt mod Aal-deggen, Niels Nielsen Herløv, henholdsvis i 1729 og 1739. Protokollaterne beskriver indgående sagernes behandling med gen-givelse af bl.a. stævninger, anklager, forsvar, vid-neudsagn og rettens kendelser. I alt 50 tætskrevne sider ofres der på de to sager.

Hvem var så Niels Nielsen Herløv? Det vides ikke, hvor og hvornår han er født. Men i hans degne-kaldsbrev¹ udstedt af Ribe bispen, Johannes Ocksen² den 12.11.1713, anføres: »... at som dend gamle Degn udi Aael Sogn Niels Nielsen Herlöw haver for Svaghed og Alderdoms Skyld afstået sit Degne Embede til sin Søn Niels Nielsen med skriftlig Opladelse af Dato d. 8de Nov. 1713...«.

Sønnen nævner i sit indlæg i provsteretten den 16.11.1729, at faderen »... som var Degn næst for mig i 39 Aar...«. Endelig siger Hostrup-Schultz i sin oversigt over degne i Ribe stift³ at Niels Nielsen Herloff tiltrådte den 29.10.1685, og der henvises samtidig til Assels, Aalborg stift. Sønnen er ikke fundet døbt i Assels, hvor forældrene formentlig er viet den 16.12.1681.

Er det således ikke klargjort, hvor provsteret- tens hovedperson er født eller døbt, fremgår det af kirkebogen for Aal sogn, at Niels Nielsen Herløv blev trolovet 11.6.1716 med Kirstine Øster- gaard, og de blev copuleret den 8.11.1716. Niels Nielsen Herløv blev begravet i Aal den 30.1. 1747, men i mellemtiden skete der mangt og me- get efter den gejstlige justitsprotokol at dømme.

Allerede i 1719 har der været problemer med

deggen. I en erklæring, dateret Aal præstegård den 12.10.1719⁴ til sognepræsten for Aal sogn, Rasmus Lassen⁵, angrer han »... at have forseet mig udi mit Degneembede og forarget mine Med- christne, idet jeg udi min Vane og Hastighed ha- ver med Hug og Slag overfaldet en Quinde her i Menigheden«. Han tilføjer senere i erklæringen: »... jeg skal vogte mig for slige og andre Forse- elser, Forargelser og Enormiteter at begaae, som mit Kald og Embede kand vanære, Guds Menig- hed forarge og min Sogne Præst kand være til Fortørnelse. Jeg lover og forsichrer ogsaa her effter at afsondre mig fra mine Forældres Samta- le og Omgivelser, at icke nogen Uenighed derved mellem mig og min Hustrue skal foraarsages. Og skulle jeg i nogen Maade forbyrde eller forse- e mig imod denne min Forskrifning og Forpligt, da underkaster jeg mig gerne ald den Straf, som den gejstlige Jurisdiction mig vil paalægge...«.

I 1722 er det galt igen, idet deggen inddrages i en tyverisag for Vester herredsting⁶ i Varde, men han bliver dog frifundet.

Den første sag i provsteretten

Såvel forsikringen fra 1719 som tyverisagen fra 1722 indgik senere i den sag, som hans sogne- præst, Urban Jensen Bloch⁷, i 1729 anlagde for provsteretten i Vester herred. Provsteretten bestod af provsten, Rasmus Eriksen Svitzer,⁸ sognepræst for St. Nicolai menighed i Varde, der som asses- sorer havde Lunde-præsten, Christoffer Pedersen Ballum⁹ og Marcus Pedersen Wöldike¹⁰ fra St. Jacobi menighed i Varde.

Provsteretten holdt sit første møde i Billum kir-

jeg staaer sig for sig og andre for sig, for sig og
enormterder at de gaer som med fuld og endel end. Kunsten Guds Vær-
nighd for sig og min som sig end den de for sig. Jeg kender og for
af sig og saa for sig at ender mig fra min endes ender og ender
og sig; at end sig. ender ender ender mig og ender sig ender sig
for sig. Og sig sig ender sig ender sig ender sig ender sig
ender min for sig ender sig ender sig ender sig ender sig
at end sig, som end sig ender sig ender sig ender sig

Uddrag af Justitsprotokollen med Niels Nielsen Herløvs erklæring af 12. oktober 1719, se side 265. Erklæringen er med som bilag i sagen. Håndskriften er Marcus Wüldikes^m.

ke den 21.9.1729, efter at Niels Nielsen Herløv var blevet stævnet den 9.9.1729 af provst Svitzer. Fra sagsøgerens side førtes sagen af Hans Krag, ejer til Jepmarkgaard, medens sagsøgte, Niels Nielsen Herløv, selv førte sagen, formentlig fordi han ikke havde råd til at engagere lovkyndig bistand.

Anklagen gik ud på:

1. at degnen var blevet borte fra gudstjenesten 8. søndag efter Trinitatis uden præstens vidende og samtykke,
2. at degnen ikke havde ringet med bede- og fredsklokken i tre fjerdingår,
3. at degnen havde forsømt undervisningen af børn og unge, og
4. at degnen havde ført »et liderligt og højstrafværdigt liv og levned«.

Efter at retten havde registreret de dokumenter, Hans Krag fremlagde, bl.a. degnens kaldsbrev og erklæringen fra 1719, og degnen mundtlig havde givet sine kommentarer, udsattes sagen til den 19.10.1729. Denne dag samledes de implicerede igen i Billum kirke, hvor provsteretten begyndte med en afhøring af Bunde Sørensen af Skjødstrup og hans datter, Maren Bundesdatter, om en episode, der havde fundet sted 3. onsdag efter fasten i

1729. Ved midnatstide havde degnen banket på døren hos Hans Nielsen i Skjødstrup, hvor Maren Bundesdatter tjente. Hun lukkede op og bemærkede, at degnen havde et blåt øje. Han bad hende hente for 2 skilling brændevin i byen. Det gjorde hun, og samtidig medbragte hun sin fader, Bunde Sørensen. Bunde og degnen drak nu brændevinen, hvorefter Bunde brød op. Men degnen ville have mere brændevin, hvilket Maren Bundesdatter nægtede. Degnen svarede ifølge Maren Bundesdatter og protokollen: »Saasom hun icke vilde hente ham noget mere, skulle hand slette hende ud af Seddelen, hun ej skulle komme til Skrifte. Da spurgte Vidnet ham, hvor for vil i det? Jo, svarede Degnen. Da spurgte Vidnet Degnen, det var liige got, saa vilde hun gaae til Præsten alligevel. Da sagde Degnen: Du skal tale med mig først og talte saa ej viidere til hende, men Degnen blev siddende på en Stoel og gick saa hort lidt før Dag, men drak dog ej mere Brændeviin«. Degnen replicerede, at »ordene om skrifte var fremsat for lystighed, og at han aldrig havde forhindret nogen i at lade sig indskrive til skrifte«.

Ved samme retsmøde fremkom Hans Krag på præstens vegne med en såkaldt irettesættelse, der omtalte følgende anklagepunkter for det »forar-

gelige og højstrafværdige levned, degnen havde ført: 1. fylderi og drukkenskab, 2. klammeri og slagsmål, 3. at have haft mordiske forsæt og udgået med grovhed, 4. skabt Guds fortørnelse med blodige ord og banden, 5. sabattens overtrædelse og foragtelse bl.a. ved druk og slagsmål, 6. et uforligeligt og forargeligt ægteskab, 7. forsømt sit embede bl.a. ved ikke at undervise børn og unge, 8. ej at have ringet med bede- og fredsklokken, 9. ganske forsømt kirketjenesten 8. søndag efter Trinitatis».

Efter præstens mening »er degnen ikke længere værdig til at være degn. Han bør ej heller antages i den kristne kirkes samfund og heller ikke komme til alters, før han offentlig for menigheden har bekendt sin synd og angret. Desuden bør han betale 10 rigsdaler i sagens omkostninger«. (Det svarede til værdien af ca. 20 får eller 10 tdr. rug).

Sagen blev påny udsat, således at degnen kunne få lejlighed til at besvare anklagerne og til at skaffe bevis på sit levnedes embedes forhold.

Den 16.11.1729 blev provsteretten sat i Billum kirke. Degnen bad retten søge sagen forlig, men Hans Krag gjorde opmærksom på, at provst og præst og andre gode mænd har arbejdet for en mindelig løsning, men degnen har ikke villet tilstå noget strafværdigt eller gøre afbigt. Så sagen måtte gå sin gang.

Herefter gik degnen i gang med sit forsvarsskrift på den »irettesættelse«, præsten i Aal var fremkommet med i sine 9 punkter. Degnen bad retten om at tage hensyn til, at han var en fattig ulovkyndig mand, der ingen forsvar havde, fordi han ikke havde råd til det. Og endelig, at han var helt udmattet af processer, siden hans stakkels svangre kone, Kirstine Nielsdatter, Mariæ bebudelsesdag blev slået og mishandlet af en Oksbølborger, Hans Væring. Det er degnens opfattelse, at sagen i provsteretten er startet straks efter, at degnen sagsøgte Hans Væring for overfaldet på konen. Sagen mellem degnen og Hans Væring søgte præsten forgæves at forlige, men degnen

mente, at præsten stod for meget på Værings side, og derfor blev der ikke noget forlig. Hans Væring blev senere dømt for overfaldet.

Til de 9 anklagepunkter i irettesættelsen havde degnen disse bemærkninger: »1. undertiden, dog ej daglig, drikker han for en skilling brændevin, men ikke mere end andre mennesker i sognet. Han har aldrig soldet idelig fra dag til dag eller lagt sig på vejen og skulle bringes hjem. 2. og 3. han har aldrig gjort nogen voldsom overlast eller ulykkelige gerninger. 4. og 5. Hvis han har begået noget overilet i ubesindig hastighed, beder han om undskyldning herfor. 6. Hverken præsten eller noget andet menneske kan bevise, at degnen og hans kone har levet et uforligeligt og forargeligt ægteskab. De har aldrig brugt slagsmål eller draget våben mod hinanden, og han har god samvittighed over for Gud og alverden om sit ægteskab. Iøvrigt kan man bare spørge hende. 7. To beskikkelsesvidner har været rundt i sognet for at forhøre sig hos sognebeboerne, om degnen har forrettet degneembedet forsvarligt, og man har haft noget at klage over. Det er desuden almindelig kendt, at ungdommen i Aal sogn er berømmet for deres lærdom og bedre end en del andre sognes ungdom. Præsten har også været tilfreds med undervisningen, indtil Hans Væring sagen fremkom. 8. Bede- og fredsklokken er der ikke blevet ringet med i de forrige to præster tid, idet klokken ikke har kunnet høres af størsteparten af sognets beboere som følge af de store afstande i sognet fra kirken. Iøvrigt er klokken ikke i orden, men når det sker, og han får lidt godtgørelse herfor, skal han gerne ringe. 9. Det er korrekt, at han ikke var til stede ved gudstjenesten 8. søndag efter Trinitatis; men han havde fået præstens tilladelse til at køre ægt til Fredericia for sin husbond, den foregående provst, mag. Hoes¹¹⁾ enke, og lovet at være tilbage til gudstjenesten. Imidlertid var den ene hest blevet udmattet og et af hjulene gået i stykker. Mod sin vilje var han blevet forhindret, men hans kone havde søgt at finde en passende sted-

fortræder. Først efter nogen vanskelighed lykkes det hende at få en bonde til at forrette tjenesten«. Degnen slutter sit skriftlige indlæg med at love at forbedre sig, og »at være sognepræsten lydige og hørig«. Det fremlagte beviste efter degnens opfattelse »ingenlunde at måtte medføre, at han mistede sit embede, og at han burde betale 10 rigsdaler til omkostning, idet sagen var rejst unødigt af sognepræsten«.

Sognets beboere spørges

På forrige møde i provsteretten var det besluttet at lade de to parter indhente svar fra sognets beboere på spørgsmål, de måtte ønske undersøgt. Hver part fik udpeget to beskikkelsesmænd hertil. Dette må ses i lyset af, at ikke alle i sognet var i stand til at skrive selv. Degnen stillede bl.a. spørgsmål, »om nogen havde noget at klage over forsømmelser i embedet, om nogen har set degnen beskænket i forbindelse med gudstjenesten, og om nogen har haft indtryk af, at sognepræsten havde været misfornøjet med degnen, før Hans Væring slog degnens kone så ukristeligt«.

Tilsvarende spurgte præsten sognets beboere, »om ikke degnen har ført et ukristeligt og forargeligt levned med drukkenskab og slagsmål, om ikke degnen har forsømt at undervise ungdommen og om ikke degnen har undladt at ringe med bede- og fredsklokken«. Præsten tilføjede, at »enhver, der elsker Guds frygt, skulle give sandfærdige vidnesbyrd, og man skal til sin tid møde Guds dom, hvor intet skal eller kan dølges, men alle ting vorde åbenbares«. Altså en trussel fra præstens side for ikke at svare sandt.

Resultatet af beskikkelsesmændenes besøg hos sognefolkene blev, at 88 gav degnen medhold, 3 var imod, medens 36 svarede bekræftende på præstens spørgsmål, 20 gav dem begge medhold.

Derefter udsattes provsteretten behandling af sagen til den 14.12.1729, hvor der ville falde dom.

Kendelsen i 1729

Rettens kendelse gav følgende resultat: 1. degnen skal ugentlig undervise ungdommen i deres Catekismus og bømelærdom. 2. Han skal ringe med klokken, når den er bragt i orden. Som compensation skal han have fri bolig (hidtil har han været i fæste hos nabopræsten i Ho) og andet, som loven tilholder. 3. For Aal menighed skal han på en søndag gøre afbigt for sit uskikkelige levned, og 4. skal han betale 2 rigsdaler til fattige præsteener samt 3 rigsdaler i sagsomkostninger. Den forholdsvis milde dom skal ses i lyset af, at det er første gang, provsteretten er involveret, men hvis han efterdags findes forsømmelig, da skal han straffes tilbørligt.

Begge parter var tilfreds med dommen og ønskede således ikke at appellere.

Påny i provsteretten

Men i 1739 var det galt igen. Den 16.3.1739 blev retten sat i Janderup kirke¹²⁾ og påny med provst Rasmus Svitzer som foresiddende, men nu med Paul Mortensen Borrebye¹³⁾, præst i Varde, og sognepræsten i Janderup, Niels Jensen Hammer¹⁴⁾ som assessorer.

Det var den gamle bekendt, Hans Væring, og hans hustru, Ellen Kieldsdatter, nu bosiddende i Borre, samt Peder Jensen fra Vrøgum, der havde stævnet degnen, Niels Nielsen Herløv, og dennes hustru, Kirstine Nielsdatter. De skulle begge »ublu, ubevist og usandfærdigt have udsprede løgnagtige rygter« om Ellen Kieldsdatter og om Peder Jensen. Niels Knudsen fra St. Heboe førte sagen på sagsøgemes vegne.

Den nye sognepræst i Aal, Niels Andersen Eilskov¹⁵⁾, havde forgæves søgt at forlige parterne, men det var blevet afslået af degnen.

Parterne motiverede deres synspunkter, og retten henstillede kraftigt til degnen om at gå med til et forlig. Hvis han ikke kunne gå ind herfor, »måtte han til næste retsmøde medtage, hvad han ville bruge sig af i denne sag«.

Foto af interiør i Aal kirke, hvor dommen over Aal-deggen blev afsagt. (Foto stillet til rådighed af Lokalhitorisk arkiv i Okshøl).

Det næste møde afholdtes den 20.4.1739, på ny i Janderup kirke. Her kom det meget overraskende frem, at degn Herløv skriftligt tilstod at være fader til et uægte barn, som Hans Værings hustru, Ellen Kielsdatter, havde født. Iøvrigt var såvel degnens hustru som sognepræsten vidende om, at degnen ofte besøgte Ellen Kielsdatter i husbønden, Hans Værings hus.

Nu skulle Ribe-bispen involveres, og den 6.5.1739 suspenderede biskop Anchersen¹⁶¹ degnen i Aal.

Degnen mister sit embede

Den 25.5.1739 blev retten påny sat, denne gang i Aal kirke. Selvom degnen søgte at forsvare sig

bedst muligt og skabe medynk for sig og sin familie, blev der afsagt følgende kendelse:

»At som Niels Herlov icke allene self med indstæfnede Vidner til Vester Herreds Ting den 20de Marts sidstleden har søgt at bekendtgjøre sit onde og ublu Lefned med Ellen Kielsdatter. Men endog med et Indlæg under hans egen Haand og Segl indleferet af ham self i Provste Retten som blef forleden d. 20 April holden i Janderup Kirke bekender aabenbar og tilkende gifver sit forargelige og skændige Lif og Lefneds Forhold med Horeri, Druchenskab, uforligeligt med sin Hustru. Og endnu flere af de her i Retten fremlagde Tings Vidner, det Ene af 4de April Ao 1732. Det Andet af 7de Novemb. Ao 1738, begge ud-

stædde til Vester Herreds Ting, hvor udi hand over bestandig med mangen lovfaste Vidner hans ugudelig, uchristelig og en Degn aldeeles uanstændige Omgang med skrækkelige Quinder og baade Guds hellige Nafn til Beskæmmelse og sin Jesus Christus til Forargelse og sig selv til Samvittighedsanstöd. Alt saa bliver Niels Herlov hermed sit Degne Embede aldeeles frakendt saavel efter Loven som Hans Majst. Udgang og Forordning om Degne og Skoleholdere indeværende Aar 23de Jan. 2den Art's Indhold og skal desforuden efter Lovens lydende pag. 237 staae aabenbar Skrifte her i Aal Kirche. . . . og betaler Niels Herlov Processens Omkostning med 6 RD og det inden 15 Dage under Straf og Tvang efter Loven«.

Således sluttede Niels Nielsen Herløvs virke som degn for Aal menighed efter at have været i embedet i mere end 25 år. Der er ingen tvivl om, at han har levet et liv og levned, der var uforeneligt med degneembedet. At han tilmed har været en stridig og stejl person, der ikke ville indrømme fejltagelser og fejltrin, har ikke gjort sagen bedre. Nok var han ikke nogen studeret person, men hans mundtlige og skriftlige indlæg i provsteretten vidner om, at han ikke har været ubegavet. Imidlertid forstod han ikke at udnytte de mange chancer for forlig, der blev gjort af provst og sognepræst, og det var derfor alene hans egen adfærd, der medførte, at han mistede sit embede.

Som nævnt i indledningen døde han i 1747 og blev begravet på Aal kirkegård den 30.1.1747. Hustruen, Kirstine Nielsdatter Østergaard, overlevede ham og blev begravet på Aal kirkegård 3. juledag 1752.

Noter og henvisninger

1. Den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791 (GJ), side 28 (LAV).
2. Johannes Ocksen, biskop i Ribe 1712-1713, død 1738.
3. Hostrup-Schultz: Oversigt over Degne i Ribe Stift (LAV).
4. GJ, side 28.
5. Rasmus Jensen Lassen (1678-1725), præst i Aal 1709-1725.
6. GJ, side 31.
7. Urban Jensen Bloch (1697-1761), præst i Aal 1725-1734.
8. Rasmus Eriksen Svitzer (1691(?)-1747).
9. Christoffer Pedersen Ballum (1691-1736).
10. Marcus Pedersen Wöldike (1699-1750).
11. Jens Nielsen Hoe (1670-1729) præst i Ho 1692-1729.
12. GJ, side 70.
13. Paul Mortensen Borrebye (1691-1748).
14. Niels Jensen Hammer (1683-1758).
15. Niels Andersen Eilskov (1705 (?)-1763), præst i Aal 1734-1763.
16. Mathias Anchersen, biskop i Ribe 1731-1741.

Litteratur

Den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791, Landsarkivet i Viborg.

S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig danske præstehistorie, 1870-1873.

Kirkebøger for Aal sogn, Ribe stift.

Kirkebøger for Assels sogn, Aalborg stift.

G. Lind: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko, 1956.

Erik Christensen, f. 1927, direktør, Margrethevej 37, 6500 Vojens.

A. Christian Andersen 1912-1990

Den 5. oktober modtog vi det triste budskab, at Anders Chr. Andersen i Morsbøl var død 78 år gammel.

Anders Chr. Andersen blev valgt ind i Historisk Samfunds bestyrelse i 1977 og blev straks valgt som næstformand, en position han naturligt beholdt, til han på grund af svigtende helbred i 1985 ønskede at træde ud af bestyrelsen.

A. Chr. Andersen blev en kendt skikkelse ikke blot i Vestjylland, men ud over hele landet. Han beklædte en lang række tillidsposter: borgmester i Grindsted, amtspolitiker og folketingsmedlem for blot at nævne nogle få.

A. Chr. Andersen var ægte vestjyde - og han elskede sin fødeegn Grindsted. Hans historiske interesse havde han fået i vuggegave, ikke blot interessen for fødeegnen men hele det vestjyske område, som han kom til at betyde så meget for. Lokalhistorien var en naturlig del af hans hverdag. Hans rod var blandt hedeopdyrkere, foregangsmænd, som gav ham en ballast og styrke, som parret med hans store samfundsmæssige viden, gjorde årene i Historisk Samfund så frugtbare for vort foreningsarbejde.

Hans rolige, velovervejede og lune væsen gjorde det hyggeligt og trygt at være i hans selskab. Hans ord havde tyngde, og der blev lyttet opmærksom til dem. Det er blandt andet også hans fortjeneste, at Historisk Samfund i disse år fik mulighed for at kunne udgive flere historiske publikationer fra amtets nordøstligste del. Hans store berøringsflade gjorde det også muligt økonomisk at løfte opgaverne.

A. Christian Andersen

Vi vil savne ham og hans trofasthed mod Historisk Samfund, altid en trofast deltager ved vore arrangementer, altid en positiv indstilling og en lun bemærkning.

Vestjylland har mistet en personlighed, og Historisk Samfund en varm fortæller for lokalhistorien.

Æret være hans minde.

Søren Manøe

John K. Kvist 1891-1990

I 1959 blev Dansk Historisk Fællesforenings ærespris for den bedste årbogsartikel tildelt John Kvist fra Egtved for artiklen »Professoren og hans slægt«, en artikel som er trykt her i årbogen »Fra Ribe Amt« 1957 - en artikel om en slægt fra samfundets nederste trin.

I sin tale fremhævede landsarkivar Johan Hvidtfeldt bl.a.: *»trods det rent lokale udgangspunkt giver afhandlingen et både psykologisk og kulturhistorisk tidsbillede, som har gyldighed for hele datidens Danmark. Fremstillingen er klar og sober og tillige velskrevet og fængslende. Artiklen kan både for formens og indholdets vedkommende tjene til eksempel, den ligger på linie med John Kvist's øvrige forfatterskab«* og fortsætter Hvidtfeldt *»der er intet hensyn taget til Deres specielle vanskelighed, men menneskeligt har vi lov til at fylde af beundring over en ufattelig viljestyrke. Det er faldet i min lod at uddele denne pris adskillige gange, men jeg har aldrig uddelt den med så stor glæde som i år«* - og føjede H. K. Kristensen til: *»Mens vi ønsker hjertelig tillykke med den fortjente udmærkelse, bøjer vi os i ærbødighed for det sikkert enestående forfatter-skab, udført af en blind - men klart seende i sit historiske syn«*.

John Kvist var læreruddannet og igennem 35 år førstelærer ved Kragelund skole ved Bække. Som det fremgår af ovenstående, blev J. Kvist ramt af blindhed. Allerede i 1924 begyndte synet at svigte, men trods dette fortsatte han lærergemingen til pensionsalderen i 1954, hvor han og hustruen Christa Heltberg flyttede til Egtved. Christa Heltberg fulgte hans undervisning og støttede ham i

John K. Kvist.

timerne, og sammen udførte de historiske studier, som gjorde John Kvist til en flittig og anerkendt historiker. Hun fulgte ham i Rigsarkivet og Landsarkiverne, læste de historiske kilder, hvorefter Kvist udarbejdede et stort historisk kartotek, bearbejdede materialet og skrev manuskriptet på maskine, en helt utrolig indsats og vilje prægede disse to mennesker.

Kvist's historiske viden var legendarisk - lyttende som han altid var, når han opsøgte gamle

fortællere, - og nedfældede sine iagttagelser. Mangen historiker er blevet hjulpet i historiske spørgsmål ved at opsøge ham.

Her i vores årbog findes en lang række artikler fra Kvist's hånd, men han huskes især for sine store sognebøger: »Bække Sogn« 439 sider, 1936, »Veerst Sogn« 395 sider, 1958 og »Egtved Sogn« 847 sider, 1978-79.

I 1952 indtrådte John Kvist i Historisk Samfunds bestyrelse og overtog sammen med sin kone kassererposten fra 1959-1967, men også hele arbejdet med årbogens udsendelse og bogsalg. Historisk Samfund blev hans hjertebar, og han var en varm fortaler for det arbejde, der blev udført i foreningen.

John Kvist var et livsbekræftende menneske, der aldrig lod sig mærke med, at han var blind. Hans positive, åbne, glade sind, hans utømmelige historiske viden gjorde det til en rig oplevelse at være i hans selskab.

Det var en stor glæde for Kvist, da han i 1979 fik H. K. Kristensen-prisen den pris som bar hans nære vens navn, og som han skattede højt. Et livslangt venskab var der mellem de to personligheder.

Historisk Samfund vil mindes dette enestående menneske med dyb respekt og taknemmelighed, for hvad han kom til at betyde for lokalhistorien og Historisk Samfund.

Æret være John Kvist's minde.

Søren Manøe

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt

»Fra Ribe Amt« bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amts historie. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Redaktionen vil være taknemmelig for oplysninger, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som mulig.

Til orientering skal anføres, at når der i litteraturlisten henvises til: 1/ Egnsbogen 1990, så er det Grindsted-Billund egnen, der tænkes på, 2/ Lokalårbogen 1990, så er det Bramming kommune, der dækkes og 3/ Museumsavisen 1990, så er det Vejen-Brørup-Holsted Området, der dækkes af denne avis.

Historieformidling

Tidsskrifter

Egnsbogen 1990, Grindsted/Billund (med årets begivenheder) 75 s., ill.

Fra Ribe Amt XXV-1, 1990. (Red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk, udg. af Hist. Samf. for Ribe Amt) 156 s., ill.

Lokalårbogen 1990 (med glimt fra året 1990, red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen, K. Frøsig og T. Nielsen, udg. af Lokalhistorisk Forening for Bramming kommune) 110 s., ill.

Mark og Montre 1990. (Red. af P. Dragsbo, S. A. Knudsen og J. Selmer, udg. af Ribe Amts Museumsråd) 80 s., ill.

Museumsavisen nr. 20, 1990. (Red. af A. Frandsen, H. J. Larsen, S. Moses og E. M. Nielsen, udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening) 20 s., ill.

Sjæk'len 1989. (Red. af M. Hahn-Pedersen, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg) 120 s., ill.

Ølgod Museum 1989 (med årets begivenheder, red. af S. Manøe) 120 s., ill.

Museer

Hahn-Pedersen, M.: På tærsklen til 90'erne. Fiskeri- og Søfartsmuseets status og fremtid (Sjæk'len 1989, s. 78-88).

Holm, P.: Frilandsmuseet ved Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg (Mark og Montre 1990, s. 32-35).

Kaae, B. og Moses, S.: Grundahls samling på Sønderkov (Museumsavisen 1990, s. 8-11).

Knudsen, S. A.: Sønderkov og fremtiden (Museumsavisen 1990, s. 2-3).

Kruise, A.: Museumspædagog - hvad er det? (Mark og Montre 1990, s. 74-78).

Mortensen, M.: En kanonfoto graf i arbejde (Mark og Montre 1990, s. 40-41).

Museologiske undersøgelser, bd. 1 På den Antikvariske Samling, Ribe (Kbhv. 1988) 109 s.

Schmidt, P.: Beretning 1990: Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945 (Esbjerg 1990), 7 s., ill.

Tonn-Pedersen, A.: »Historien på hovedet« (Mark og Montre 1990, s. 36-39).

Sørensen, C.: På hat med politiet i Grindsted (Egnsbogen 1990, s. 42-45).

Årsberetning 1990. Esbjerg Museum (Esbjerg 1990) 23 s., ill.

De lokalhistoriske arkiver

Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1989 (Fra Ribe Amt 1990, s. 139-156).

Eriksen, H. E.: Lokalhistorisk Arkiv. Grindsted bibliotek (Egnsbogen 1990, s. 30-35).

Arkæologi

Asingh, P.: Et hus af rav (Skalk 1990, 3, s. 12-15).

Gam, T.: Perlemager af fag (Skalk 1990, 1, s. 12-15).

Jensen, S.: Ribes befæstning i vikingetiden (Mark og Montre 1990, s. 69-73).

Jensen, S. og Kaul, F.: Som hånd i handske (Skalk 1990, 6, s. 28-29).

Lønborg, B.: Oldtidens drejebænk (Skalk 1990, 3, s. 4-6).

Siemen, P.: Bebyggelsehistorie øst for Esbjerg - 3000 års landsbyer og enkeltgårde i Novrupområdet (Mark og Montre 1990, s. 56-67).

Thuesen, K.: Malt-stenen (Kbhv. 1990) 52 s., ill.

Besættelsestiden

Hansen, E.: Besættelsestidens hverdag i Skads (Fra Ribe Amt 1990, s. 116-122).

Ipsen, L. G.: Flygtningekunst (Fra Ribe Amt 1990, s. 22-31).

Jens Thue Jensens og Helge Brock Iversens legat (Ripenser-bladet, 10, 1990, s. 396-399).

Jensen, C. P.: De baltiske flygtninges tilværelse og barske oplevelser under 2. verdenskrig (Fra Ribe Amt 1990, s. 3-13).

Rambusch, H. H.: Esbjerg-Neuengamme og retur (Esbjerg 1990) 68 s. ill.

Rasmussen, J. D.: Besættelsestiden i erindring (Fra Ribe Amt 1990, s. 115).

Landbrug, fiskeri og skovbrug

Landbrug

Børgesen, I. M. og Due, K.: Vi startede med en ko og en kat! - nybyggere på heden i 1900-årene (1990) 144 s., ill.

Fabricius, N.: Tre små byer - tre »personligheder« - Ølgod Museums undersøgelser af Skovlund, Gårde og Strellev (Mark og Montre 1990, s. 42-47).

Hansen, A.: Tørveproduktionen i Alsbro-Hunderup moser 1940-45 (Lokalårbogen 1990, s. 94-97).

Pedersen, K. m.fl.: Ribe Amts Husmandsforeninger 1915-1990. 127 s., ill.

Pedersen, O.: Aastrup sogn fra udskiftning til andelsbevægelse (Glejbjerg 1990) 251 s., ill.

Siemen, P.: Toftgrænser i det middelalderlige Allerup (Mark og Montre 1990, s. 68).

Tygesen, S.: Bymændene i Vorbasse (Vorbasse 1989) 174 s., ill.

Forædlingsindustri

Nielsen, E. M.: Grindsted Mejeri (Egnsbogen 1990, s. 24-29).

Pedersen, T.: Andels-Svineslagteriet »Midtjylland« - fra start til fusion (Egnsbogen 1990, s. 13-18).

Andet

Tygesen, S.: Vorbasse Marked (Egnsbogen 1990, s. 46-51).

Fiskeri

Holm, P.: Moderniseringen af fiskeriet. Den skandinaviske og den britiske model (Sjæk'len, s. 53-65).

Rønn, E. M.: Den daglige fisk (Sjæk'len 1989, s. 38-52).

Skovbrug

Selmer, J.: Københavnerplantagerne ved Vorbasse (Bygd 1990, 1, s. 22-31).

Industri og håndværk

Industri

Hansgaard, L.: Dampcentralen 1940-1990 (Esbjerg 1990) 52 s., ill.

Jensen, E. C.: Andelselskabet Ansager Mølle og Elektricitetsværk (Ølgod Museum 1989, s. 67-77).

Arbejderbevægelse

Clausen, T.: Uvidenhed er trældom, kundskab er magt. Udgivet af SiD i Varde i anledning af 100 års jubilæet 12. april 1990: 1890-1990 (Varde 1990) 64 s., ill.

Federspiel, S.: FO - Arbejdernes Fællesorganisation Esbjerg 1890-1990 (Esbjerg 1990) 24 s., ill.

Federspiel, S.: Smedene i Esbjerg: en by i støbeskeen 1890-1990 (Esbjerg 1990) 56 s. ill.

Frisberg, C.: Metal i Varde (Fra Ribe Amt 1990, s. 78-93).

Rasmussen, J. D.: Med HK Esbjerg i 90 år (Esbjerg 1990) 147 s., ill.

Håndværk

Kusk, J.: Af en landsbyhåndværkers optegnelser (Fra Ribe Amt 1990), s. 109-114).

Rohde-Johansen, E.: Små træk fra skomageriets historie (Lokalårbogen 1990, s. 49-56).

Schmidt, A. H.: Guldsmeden fortæller (Vejen 1990) 52 s., ill.

Willadsen, P.: Over 100 år i træ (Lokalårbogen 1990, s. 46-48).

Handel, service, off. institutioner

Kjærgaard, O.: Grindsted posthistorie (Egnsbogen 1990, s. 5-8).

Outrup Andelskasse 1915-1990; historien om et pengeinstitut (Outrup 1990) 32 s., ill.

Ribe Kommunale Brandvæsen 1890-1990; 100 år 1. april 1990 (Ribe 1990) 43 s., ill.

Trafik og kommunikation

Bertelsen, S.: Air Express i spidsen for dansk luftfart (Vestkysten 5.5.1990).

Bruhn, V.: Den sydjyske tværbane - et stykke lokalt rigshistorie (Slægter, Skjolde, Steder. Festskrift til Knud Prange, s. 247-260).

Faber, O.: Poul Johnsen Høy - en skipper fra Lønne (Mark og Montre 1990, s. 26-29).

Retsvæsen

Jensen, H.: Et ærresskud og dets følger (Fra Ribe Amt 1990, s. 32-36).

Skast herreds tingbøger ved G. R. Nørsgaard (Oksbøl 1990) bind 1.1, 154 s.

Socialhistorie

Sundhedsvæsen

Karnøe, K.: Lægerne og Mandø (Ribe 1990) 42 s., ill.

Nyland, N.: Sygdom og sundhed gennem 2000 år i Ribe amt (Esbjerg 1990) 52 s., ill.

Ovnbøl, A.: De første ti Aars børn på Aandsvageanstalten i Ribe (Fra Ribe Amt 1990, s. 68-77).

Kulturelle forhold

Kunst

Christiansen, A.: Grafiker Finn Severin Bolther (Mark og Montre 1990, s. 9-17).

Dragsbo, P.: »Den lille maler« - mellem kunst og håndværk (Mark og Montre 1990, s. 18-25).

Gelius, W.: Lis Andersen. En vestjysk kunstner på vej (Mark og Montre 1990, s. 3-8).

Hahn-Petersen, M.: Det går ufatteligt godt - omkring et portræt fra 1806 (Mark og Montre 1990, s. 30-31).

Lauridsen, J. G.: Eckhardt Johnsen - maleren med rod i Gørding (Lokalårbogen 1990, s. 90-93).

Nyborg, E.: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og dets

»marked« i 1600ernes Vestjylland (Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norm, 1990, s. 143-172).

Kirkehistorie

Kirkebygningen

Gøtz, P.: Vestermarkskirken (Egnsbogen 1990, s. 9-12).

Havsteen-Mikkelsen, A.: Ny kirke i Hjerting, Ribe Stift (Ribe Stiftsbog 1990, s. 29-42).

Haahr, P.: Historien om Sct. Ansgar kirkes tilblivelse (Lokalårbogen 1990, s. 74-89).

Hård kamp for at få en ny kirke (Sct. Ansgar, Brumminge) (Vestkysten 12.12.1990).

Lange, J.: Vægtergangen på Ribe Domkirke (Ripenser-bladet 1988, 3, s. 99-101).

Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Brøndum, Vester Nebel, Alslev og Hostrup (Danmarks Kirker, Ribe amt, 1990) 130 s., ill.

Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Årre, Sneum, Tjæreborg og Skast (Danmarks Kirker, Ribe amt, 1990) 130 s., ill.

Nørregård-Nielsen, H. E.: Gamle guder og moderne kunst (Ripenser-bladet, 1987, 2, s. 63-66).

Kirkelige bevægelser

Jensen, B. R.: Da Grundtvigianismen kom til Brørup-Lindknud sogne (Ribe Stiftsbog 1990, s. 83-95).

Træk af Indre Missions historie i Nr. Nebel og omegn: 1861-1990 (Nr. Nebel 1990) 51 s.

Andet

Treenighedskirkens drengekor 1964-1989 (Esbjerg 1989) 58 s., ill.

Uddannelse og skole

Frederiksen, N.: Velkommen i skolestuen: Østre skole (Esbjerg 1990).

Gammelby Skole 1905-1990 (Gammelby 1990) 19 s., ill.

Henningsen, H.: Højskolens fronter (Askov 1990).

Husted, V. M. og Christensen, K.: Stridigheder om skolevæsenet i Gørding Sogn i tidligere tid (Lokalårbogen 1990, s. 57-63).

Juhl, M. og Lange, J.: Ribe Katedralskoles skolegård gennem tiderne (Fra kvangård til humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab, 1990, s. 33-38).

Karkov, A.: Ripenser samfundets stiftelse og første år (Ripenser-bladet 1987, 1, s. 3-14).

Poulsen, I.: Træk fra Sdr. Omme skoles historie (Egnsbogen 1990, s. 19-23).

Schmidt, I. og K.: Skolebyggeri i det tidligere Grene sogn i de sidste 100 år i Billund (Egnsbogen 1990 s. 57-61).

Vejen Gymnasium 1980-1990. Jubilæumsskrift (Vejen 1990) 70 s., ill.

Folkekultur

Foreningsliv

Badminton sportens historie på Fanø: 1939-1989 (Fanø 1989) 27 s., ill.

50 år - Blåvand Grundejerforening 1938-1988 (Blåvand 1988) 33 s., ill.

Jubilæumsskrift O. K. West, 1962-1987 (Varde 1987) 33 s., ill.

Festskrift Numismatisk Forening for Ribe Stift 1968-1988 (Esbjerg 1989) 47 s., ill.

Jensen, P.: Billund Idrætsforening før og nu (Egnsbogen 1990, s. 36-41).

Kusk, J.: Historie på lydband (Fra Ribe Amt 1990, s. 94-99).

Lundorf, E. B.: Varde Civilforsvar: Historisk oversigt over civilforsvarsforbundet og Danske Kvinders Beredskab 1940 50 år 1990, lands- og lokalplan (Varde 1990) 43 s., ill.

Lyngboparken 1965-1990: naturistområdet i eventyrets land (Henne 1990) 34 s., ill.

Nielsen, G.: Med FDF i en menneskealder (Egnsbogen 1990, s. 52-56).

SIF Esbjerg Gymnastik 1964-1989 (Esbjerg 1989) 38 s., ill.

Svendsen, T.: Tistrup m.fl. sognes brandforsikring 1860-1990 (Tistrup 1990) 32 s., ill.

Vejen Pensionistforening, 50 års jubilæum; 1940-1990 (Vejen 1990) 32 s., ill.

Andet

Benmouyal, H.: Brumminge-sange (Lokalårbogen 1990, s. 64-73).

Møller, H. H. B.: Juleskikke i Sydjylland (Museumsavisen 1990, s. 4-7).

Østergård, K. H.: De hellige kilder (Fra Ribe Amt 1990, s. 58-67).

Politisk historie

Bruhn, V.: Her gik træk af vilde svaner: Socialdemokratiet i Esbjerg 1890-1990 (Esbjerg 1990) 127 s., ill.

Friisberg, C.: Socialdemokratisk vælgerforening i Varde 1890-1990 (Varde 1990) 24 s., ill.

Strøm, H.: Artikelserie om kommunesammenlægningen i Ribe amt (Vestkysten 17.10, 20.10 og 1.12. 1990).

Willadsen, P.: Kommunalvalget (Lokalårbogen 1990, s. 5-10).

Personalhistorie

Andersen, Lis, Ribe. Gelius, W.: Lis Andersen. En vestjysk kunstner på vej (Mark og Montre 1990, s. 3-8).

Bertelsen, Emmy K., Mandø. Wangel, J.: Madammens Mandø-billeder (Fra Ribe Amt 1990, s. 103-108).

Bolther, Finn S., Eshjerg. Christiansen, A.: Grafikeren Finne Severin Bolther (Mark og Montre 1990, s. 9-17).

- Brodersen, M., Ribe.* Brodersen, E.: Ribe Katedralskoles anden kvindelige student (Ripenser-bladet, 1989, 10, s. 321-322).
- Hansen, Jørgen, Eshjerg.* Dragsbo, P.: »Den lille maler« - mellem kunst og håndværk (Mark og Montre 1990, s. 18-25).
- Høy, Poul J., Lønne.* Faber, O.: Poul Johnsen Høy - en skipper fra Lønne (Mark og Montre 1990, s. 26-29).
- Iversen, Helge B., Eshjerg.* Jens Thue Jensen og Helge Brock Iversens legat (Ripenser-bladet, 1990, 10, s. 396-399).
- Johnsen, Eckhardt, Gørding.* Lauridsen, J. G.: Eckhardt Johnsen - maleren med rød i Gørding (Lokalårbogen 1990, s. 90-93).
- Kruse slægten, Skovlund.* Kruse, E.: Fra Husum til Skovlund. Indvandrerslægten Kruse (Ølgod Museum 1989, s. 73-77).
- Langgaard, Rued, Ribe.* Nielsen, T.: »Den kan jeg virkelig udenad«. Langgaards fantastiske musikhjerne (Ripenser-bladet, 1988, 6, s. 183-186).
- Larsen slægten, Boldinggaard, Hejnsvig.* Slægten fra Boldinggaard i Hejnsvig sogn; om Christen Larsen, født 1803, og hustru, deres forfædre og efterkommere (Skals 1989) 688 s., ill.
- Lauritsen, V. S., Årre.* Lauritsen, V. S.: Erindringsbilleder 1 (Fra Ribe Amt 1990, s. 14-21).
- Mou familien, Eshjerg.* Mou, S.: Tre generationers livsforløb; fra landbrug til forædler af landbrugsprodukter (Esbjerg 1989) 48 s., ill.
- Pedersen familien, Janderup.* Hertzum-Larsen, H.: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup; forslægt og efterslægt (Lemvig 1989), 750 s., ill.
- Rasmussen, Ejgil, Esbjerg.* Ejgil Rasmussens erindringer (Esbjerg 1990) 54 s.
- Schmidt, A. H., Vejen.* Schmidt, A. H.: Guldsmeden fortæller (Vejen 1990) 52 s., ill.
- Skeel, Christopher, Ribe.* Krins, H.: En Skeel i Tübingen. (Fra Ribe Amt 1990, s. 94-99).
- Sommerlund, Census, Vejrup.* Sommerlund, C.: Mit Amerika-ophold (1) (Lokalårbogen 1990, s. 102-110).
- Stryrup, K. M., Ribe.* Den første kvindelige student fra Ribe Katedralskole (Ripenser-bladet, 1989, 7, s. 219-222).
- Sørensen, Frode, Okshøl.* Sørensen, F.: Før og efter 1940 - som jeg husker det (Fra Ribe Amt 1990, s. 37-57).
- Ribe amt eller dele deraf**
- Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver 1989 (Fra Ribe Amt 1990, s. 139-156).
- Bertelsen, S.: Air Express i spidsen for dansk luftfart (Vestkysten 5.5. 1990).
- Bruhn, V.: Den sydjyske tværbane - et stykke lokalt røgshistorie (Slægter, Skjolde, Steder. Festskrift til Knud Prange 1990, s. 247-260).
- Børgesen, I. M. og Due, K.: Vi startede med en ko og en kat! - nybyggere på heden i 1900 årene (1990) 144 s., ill.
- Egnsbogen 1990. Grindsted/Billund (med årets begivenheder) 75 s., ill.
- Festskrift Numismatisk Forening for Ribe Stift 1968-1988 (Esbjerg 1989) 47 s., ill.
- Fra Ribe Amt XXV-1, 1990. (Red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk, udg. af Hist. Samf. for Ribe Amt) 156 s., ill.
- Hansen, V. og Selmer J.: To midtjyske hedesogne - Grindsted og Vorbasse (Bygd 1990, 1, s. 3-9).
- Holm, P.: Moderniseringen af fiskeriet. Den skandinaviske og den britiske model (Sjæk'len 1989 s. 53-65).
- Kaae, B. og Moses, S.: Grundahls samling på Sønderkov (Museumsavisen 1990, s. 8-11).
- Mark og Montre 1990. (Red. af P. Dragsbo, S. A. Knudsen og J. Selmer, udg. af Ribe Amts Museumsråd) 80 s., ill.
- Museumsavisen nr. 20, 1990. (Red. af A. Frandsen, H. J. Larsen, S. Moses og E. M. Nielsen, udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening) 20 s., ill.
- Møller, H. H. B.: Juleskikke i sydjylland (Museumsavisen 1990, s. 4-7).
- Nyborg, E.: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og deis »marked« i 1600ernes Vestjylland (Synligt og Usynligt. Studier tilegnede Otto Nom, 1990, s. 143-172).
- Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Brøndum, Vester Nebel, Alslev og Hostrup (Danmarks Kirker, Ribe Amt, 1990) 130 s., ill.
- Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Årre, Sneum, Tjæreborg og Skast (Danmarks Kirker, Ribe Amt, 1990) 130 s., ill.
- Nyland, N.: Sygdom og sundhed gennem 2000 år i Ribe amt (Esbjerg 1990) 52 s., ill.
- Pedersen, K. m.fl.: Ribe Amts Husmandsforeninger 1915-1990. 127 s., ill.
- Rønn, E. M.: Den daglige fisk (Sjæk'len 1989, s. 38-52).
- Selmer, J.: Københavnerplantagerne ved Vorbasse (Bygd 1990, 1, s. 22-31).
- Skast herreds tingbøger bd 1. 1 Ekstrakter 1644-1654 (Oksbøl 1990) 154 s.
- Strøm, H.: Artikelserie om kommunesammenlægningen i Ribe amt (Vestkysten 17.10., 20.10. og 1.12. 1990).
- Tonn-Pedersen, A.: »Historien på hovedet« (Mark og Montre 1990, s. 36-39).
- Østergaard, K. H.: De hellige kilder (Fra Ribe Amt 1990, s. 58-67).

Billund kommune

Grene sogn

Festskrift - Lokalhistorisk for Grene Sogn: 10 års jubilæum - 1978 - 29. november 1988 (Grene 1988) 32 s., ill.

Jensen, H.: Et æresskud og dets følger (Fra Ribe Amt 1990, s. 32-36).

Jensen, P.: Billund Idrætsforening før og nu (Egnsbogen 1990, s. 36-41).

Schmidt, I. og K.: Skolebyggeri i det tidligere Grene sogn i de sidste 100 år i Bilund (Egnsbogen 1990 s. 57-61).

Vorbasse sogn

Selmer, J.: Rytterfægtningen ved Vorbasse 1864 - historien om historien (Mark og Montre 1990, s. 48-55).

Tygesen, S.: Bymændene i Vorbasse (Vorbasse 1989) 174 s., ill.

Tygesen, S.: Vorbasse Marked (Egnsbogen 1990, s. 46-51).

Blåbjerg kommune

Henne sogn

Lyngboparken 1965-1990; naturistområdet i eventyrets land (Henne 1990) 34 s., ill.

Lønne sogn

Jensen, C. P.: De baltiske flygtninges tilværelse og barske oplevelser under 2. verdenskrig (Fra Ribe Amt 1990, s. 3-13).

Faber, O.: Poul Johnsen Høy - en skipper fra Lønne (Mark og Montre 1990, s. 26-29).

Nr. Nebel sogn

Træk af Indre Missions historie i Nr. Nebel og omegn 1861-1990 (Nr. Nebel 1990) 51 s.

Outrup sogn

Outrup Andelskasse 1915-1990; historien om et pengeinstitut (Outrup 1990) 32 s., ill.

Blåvandshuk kommune

Oksby sogn

50 år - Blåvand Grundejerforening 1938-1988 (Blåvand 1988) 33 s., ill.

Ål sogn

Ipsen, L. G.: Flygtningekunst (Fra Ribe Amt 1990, s. 22-31).

Sørensen, F.: Før og efter 1940 - som jeg husker det (Fra Ribe Amt 1990, s. 37-57).

Bramming kommune

Lokalårbogen 1990 (med glimt fra året 1990). (Red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen, K. Frøsig og T. Nielsen; udg. af Lokalhistorisk forening for Bramming kommune) 110 s., ill.

Willadsen, P.: Kommunevalget (Lokalårbogen 1990, s. 5-10).

Bramming sogn

Benmouyal, H.: Bramminge-sange (Lokalårbogen 1990, s. 64-73).

Haahr, P.: Historien om Sct. Ansgar Kirkes tilblivelse (Lokalårbogen 1990, s. 74-89).

Hård kamp for at få en ny kirke (Sct. Ansgar, Bramming) (Vestkysten 12.12. 1990).

Rohde-Johansen, E.: Små træk fra skomageriets historie (Lokalårbogen 1990, s. 49-56).

Gørding sogn

Husted, V. M. og Christensen, K.: Stridigheder om skolevæsenet i Gørding sogn i tidligere tid (Lokalårbogen 1990, s. 57-63).

Lauridsen, J. G.: Eckhardt Johnsen - maleren med rod i Gørding (Lokalårbogen 1990, s. 90-93).

Willadsen, P.: Over 100 år i træ (Lokalårbogen 1990, s. 46-48).

Hunderup sogn

Asingh, P.: Et hus af rav (Skalk 1990, 3, s. 12-15).

Hansen, A.: Tørveproduktionen i Als-

bo-Hunderup mose 1940-45 (Lokalårbogen 1990, s. 94-97).

Vejrup sogn

Sommerlund, C.: Mit Amerika ophold (1) (Lokalårbogen 1990, s. 102-110).

Brørup kommune

Jensen, B. R.: Da Grundtvigianismen kom til Brørup-Lindknud sogne (Ribe Stiftsbog 1990, s. 83-95).

Folding sogn

Knudsen, S. A.: Sønderkov og fremtiden (Museumsavisen 1990, s. 2-3).

Esbjerg kommune

Esbjerg købstad

Bruhn, V.: Her gik træk af vilde svaner: Socialdemokratiet i Esbjerg 1890-1990 (Esbjerg 1990) 127 s., ill.

Christiansen, A.: Grafikeren Finn Severin Bolther (Mark og Montre 1990, s. 9-17).

Dragsbo, P.: »Den lille maler« - mellem kunst og håndværk (Mark og Montre, s. 18-25).

Esbjerg bymiljø 1900-1950 (Esbjerg 1990) 100 s., ill.

Federspiel, S.: FO - Arbejdernes Fællesorganisation Esbjerg 1890-1990 (Esbjerg 1990) 24 s., ill.

Federspiel, S.: Smedene i Esbjerg; en by i støbeskeen 1890-1990 (Esbjerg 1990) 56 s., ill.

Frederiksen, N.: Velkommen i skolestuen; Østre skole: skolestuen (Esbjerg 1990) 1 bind og 40 dias.

Gammelby Skole 1905-1990 (Gammelby 1990) 19 s., ill.

Hahn-Pedersen, M.: På tærsklen til 90erne. Fiskeri- og Søfartsmuseets status og fremtid (Sjæk'len 1989, s. 78-88).

Hansgaard, L.: Dampcentralen 1940-1990 (Esbjerg 1990) 52 s., ill.

Holm, P.: Frilandsmuseet ved Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg (Mark og Montre 1990, s. 32-35).

Jens Thue Jensen og Helge Brock Iversens Legat (Ripenser-bladet, 10, 1990, s. 396-399).

Kusk, J.: Historie på lydband (Fra Ribe Amt 1990, s. 94-99).

Mortensen, M.: En kanonfotoğraf i arbejde (Mark og Montre 1990, s. 40-41).

Mou, S.: Tre generationers livsforløb; fra landbrug til forædler af landbrugsprodukter (Esbjerg 1989) 48 s., ill.

Rambusch, H. H.: Esbjerg-Neuengamme og retur (Esbjerg 1990) 68 s., ill.

Rasmussen, E.: Ejgil Rasmussens erindringer (Esbjerg 1990) 54 s.

Rasmussen, J. D.: Med HK Esbjerg i 90 år, 1900-1990 (Esbjerg 1990) 147 s., ill.

Schmidt, P.: Beretning 1990: Historisk samling fra Besættelsestiden 1940-45 (Esbjerg 1990) 7 s., ill.

SIF Esbjerg Gymnastik; 1964-1989 (Esbjerg 1989) 38 s., ill.

Sjæk'len 1989 (Red. af M. Hahn-Pedersen, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg) 120 s., ill.

Treenighedskirkens drengkor 1964-1989 (Esbjerg 1989) 58 s., ill.

Årsberetning 1990, Esbjerg Museum. 23 s., ill.

Guldager sogn

Havsteen-Mikkelsen, A.: Ny kirke i Hjerting, Ribe Stift (Ribe Stiftsbog 1990, s. 29-42).

Jerne sogn

Siemen, P.: Bebyggelsehistorie øst for Esbjerg - 3000 års landsbyer og enkeltgårde i Novrupområdet (Mark og Montre 1990, s. 56-67).

Skads sogn

Hansen, E.: Besættelsestidens hverdag i Skads (Fra Ribe Amt 1990, s. 116-122).

Sneum sogn

Siemen, P.: Toftgrænsen i det middelalderlige Allerup (Mark og Montre 1990, s. 68).

Tjæreborg sogn

Kusk, J.: Af en landsbyhåndværkers optegnelser (Fra Ribe Amt 1990, s. 109-114).

Nr. Nebel sogn

Jørgensen, H.: Lifstrup 1787-1990 (Esbjerg 1990) 68 s., ill.

Fanø kommune

Badminton sportens historie på Fanø 1939-1989 (Fanø 1989) 27 s., ill.

Ulsdal, P.: Fanø-minder (Esbjerg 1990) 112 s.

Sønderho sogn

Hahn-Pedersen, M.: Det går ufatteligt godt - omkring et portræt fra 1806 (Mark og Montre 1990, s. 30-31).

Grindsted kommune

Hansen, V.: Grindsted - fra hedesamfund til industriby (Bygd 1990, 1, s. 10-21).

Kruuse, A.: Museumspædagog - hvad er det? (Mark og Montre 1990, s. 74-78).

Grindsted sogn

Eriksen, H. E.: Lokalhistorisk Arkiv. Grindsted bibliotek (Egnsbogen 1990, s. 30-35).

Gøtz, P.: Vestermarks kirken (Egnsbogen 1990, s. 9-12).

Kjærgård, O.: Grindsted posthistorie (Egnsbogen 1990; s. 5-8).

Nielsen, E. M.: Grindsted mejeri (Egnsbogen 1990, s. 24-29).

Nielsen, G.: Med FDF i en menneskealder (Egnsbogen 1990, s. 52-56).

Pedersen, T.: Andels-Svineslagteriet »Midtjylland« - fra start til fusion (Egnsbogen 1990, s. 13-18).

Sørensen, C.: På hat med politiet i Grindsted (Egnsbogen 1990, s. 42-45).

Hejnsvig sogn

Slægten fra Boldinggaard i Hejnsvig sogn; om Christen Larsen, født 1803, og hustru, deres forfædre og efterkommere (Skals 1989) 688 s., ill.

Sdr. Omme sogn

Poulsen, I.: Træk fra Sdr. Omme skoles historie (Egnsbogen 1990, s. 19-23).

Helle kommune

Årre sogn

Lauritsen, V. S.: Erindringsbilleder 1 (Fra Ribe Amt 1990, s. 14-21).

Holsted kommune

Åstrup sogn

Pedersen, O.: Aastrup sogn fra udskiftning til andelsbevægelse (Glejbjerg 1990) 251 s., ill.

Ribe kommune

Ribe Kommunale Brandvæsen 1890-1990; 100 år 1. april 1990 (Ribe 1990) 43 s., ill.

Mandø sogn

Karnøe, K.: Lægeme og Mandø (Ribe 1990) 42 s., ill.

Wangel, J.: Madammens Mandø-billeder (Fra Ribe Amt 1990, s. 103-108).

Ribe købstad

Brodersen, E.: Ribe Katedralskoles anden kvindelige student (Ripenser-bladet 1989, 10, s. 321-322).

Den første kvindelige student fra Ribe Katedralskole (Ripenser-bladet 1989, 7, s. 219-222).

Gam, T.: Perlemager af fag (Skalk 1990, 1, s. 12-15).

Gelius, W.: Lis Andersen. En vestjysk kunstner på vej (Mark og Montre 1990, s. 3-8).

Jensen, S.: Ribes befæstning i vikingetiden (Mark og Montre 1990, s. 69-73).

Jensen, S. og Kaul, F.: Som hånd i handske (Skalk 1990, 6, s. 28-29).

Juhl, M. og Lange, J.: Ribe Katedralskoles skolegård gennem tiderne (Fra kvangård til humlekule; Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab 1990, s. 33-38).

Karkov, A.: Ripenser samfundets stiftelse og første år (Ripenser-bladet 1987, 1, s. 3-14).

Krins, H.: En Skeel i Tübingen (Fra Ribe Amt 1990, s. 94-99).

Lange, J.: Vægtergangen på Ribe Domkirke (Ripenser-bladet 1988, 3, s. 99-101).

Lønberg, B.: Oldtidens drejebænk (Skalk 1990, 3, s. 4-6).

Museologisk undersøgelser. Bd. 1 På den Antikvariske Samling, Ribe (Kbhv. 1988) 109 s.

Nielsen, T.: »Den kan jeg virkelig uden« Langgaards fantastiske musikhjerne (Ripenser-bladet, 1988, 6, s. 183-186).

Nørregård-Nielsen, H. E.: Gamle guder og moderne kunst (Ripenser-bladet, 1987, 2, s. 63-66).

Ovnbøl, A.: De første ti Aars Børn på Aandssvageanstalten i Ribe (Fra Ribe Amt 1990, s. 68-77).

Varde kommune

Janderup sogn

Hertzum-Larsen, H.: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup; forslægt og efterslægt (Lemvig 1989) 750 s., ill.

Varde købstad

Clausen, T.: Uvidenhed er trædom, kundskab er magt. Udgivet af SiD Varde i anledning af 100 års jubilæet 12. april 1990; 1890-1990 (Varde 1990) 64 s., ill.

Friisberg, C.: Metal i Varde (Fra Ribe Amt 1990, s. 78-93).

Friisberg, C.: Socialdemokratisk Vælgerforening i Varde 1890-1990 (Varde 1990) 24 s., ill.

Lundorf, E. B.: Varde Civilforsvar; historisk oversigt over Civilforsvarsforbundet og Dansk Kvinders Beredskab 1940 50 år 1990; lands- og lokalt plan (Varde 1990) 43 s., ill.

Jubilæumsskrift O. K. West, 1962-1987 (Varde 1987) 58 s., ill.

Vejen kommune

Vejen Pensionistforening. 50 års jubilæum; 1940-1990 (Vejen 1990) 32 s., ill.

Askov sogn

Henningsen, H.: Højskolens fronter (Askov 1990).

Malt sogn

Thuesen, K.: Malt-stenen (Kbhv. 1990) 52 s., ill.

Vejen sogn

Schmidt, A. H.: Guldsmeden fortæller (Vejen 1990) 52 s., ill.

Vejen Gymnasium 1980-1990. Jubilæumsskrift (Vejen 1990) 70 s., ill.

Ølgod kommune

Fabricius, N.: Tre små byer - tre »personligheder« - Ølgod Museums undersøgelse af Skovlund, Gårde og Strellev (Mark og Montre 1990, s. 42-47).

Ølgod Museum 1989 (med årets begivenheder). (Red. af S. Manøe) 120 s., ill.

Ansager sogn

Jensen, E. C.: Andelselskabet Ansager Mølle og Elektricitetsværk (Ølgod Museum 1989, s. 73-77).

Skovlund sogn

Kruse, E.: Fra Husum til Skovlund. Indvandrerlægten Kruse (Ølgod Museum 1989, s. 73-77).

Tistrup sogn

Svendsen, T.: Tistrup m.fl. sognes brandforsikring 1860-1990 (Tistrup 1990) 32 s., ill.

Ølgod sogn

Tuxen, P.: Fra bar mark til tæt by - Ølgod i pionerfasen 1870-1911 (Ølgod Museum 1989, s. 7-66).

Beretning for året 1990

1990 blev et forholdsvis roligt år for Historisk Samfund, hvor vi i bestyrelsen koncentrerede os om årbogen og de arrangementer, som vi efterhånden har tradition for.

Årbogen

Som vore medlemmer sikkert har bemærket, fik årbogen et andet udseende i 1990. Årbogen udgives i bind på 3 år. Det sidste bind havde forsider med tegninger af kunstneren A. Havsten Mikkelsen. Da vi nu skulle vælge for de 3 kommende år, valgte vi en flerfarvet forside og 1990 blev prydet af en akvarel lavet af en flygtning i Oksbøllejren 1946.

Årbogen blev på 156 sider og indeholder en række historiske artikler geografisk spredt ud over hele amtet, samt også en tidsmæssig spredning blandt emnerne, således at årbogens indhold fremtræder som en spraglet blomsterbuket, som man kan glæde sig til at læse.

Vi oplever, da også den store glæde, at vi ikke er i stofnød, idet mange ønsker at skrive til årbogen. Et godt tegn i en tid, hvor vi fra andre dele af landet hører, at man ikke kan få artikler nok til årbøgerne.

Årbogen retter sig ikke kun til læsere, men den udgives også som lydbog og kan lånes på bibliotekerne af svagtsende og blinde.

Arrangementer

Sidste årsmøde blev holdt i Alslev, hvor ca. 80 deltagere tog del i overrækkelsen af H. K. Kristensen-prisen til arkivleder/forfatter Olga Pedersen fra Åstrup. Ved det offentlige møde talte arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen om hverdagen i Ribe amt under besættelsestiden.

Sommerudflugten gik til Tarm-Skjern området med besøg på Skjern-Egvad Økomuseum. Vi så bl.a. Bundsbæk mølle, vandrede ad stien over Bjørnemosen til tomterne af rakkerhusene, kørte gennem landskabet og fik det forklaret, besøgte museet på Fahl Kro og fik lejlighed til en sejltur på Ringkøbing fjord. Ca. 100 deltagere.

Historisk Søndag gik til den nordlige del af amtet - til Ølgodområdet. Her var der arrangeret besøg på Hjedding mejerimuseum - Danmarks første Andelsmejeri fra 1882, besøg i Ølgod kirke, Ølgod Museum og Konserveringscentret for Ribe og Ringkøbing amter. Desuden blev der lejlighed til at se Kulturhuset, hvor den fælles kaffedrikning fandt sted. Ca. 70 deltog.

Efterårsmødet var henlagt til Ribe, hvor antikvar Stig Jensen holdt et spændende foredrag om det ældste Ribe på grundlag af de nyeste fund fra årets gravninger i Ribe by. Mødet fandt sted på Seminariet og bagefter var der byvandring til de omtalte steder. Ca. 40 deltog.

Bestyrelsen

Efter generalforsamlingen konstitueredes bestyrelsen uændret med undertegnede som formand, C. H. Dons Christensen som næstformand og Ejvind Busk Jensen som kasserer. Der har i årets løb været afholdt 4 bestyrelsesmøder.

Økonomi

De seneste år har været præget af bestræbelserne på at få oparbejdet den for foreningen nødvendige driftskapital på ca. 100.000 kr.

Som det vil fremgå af kassererens bemærkninger til årets regnskab, kommer vi også i år med et pænt overskud, hvilket resulterer i, at vi nu kan

sige, at vi har nået det mål, som vi for 3 år siden satte os.

De 100.000 kr. er nået. Hvorfor skal vi så have så stor en kapital, er det nødvendigt? Ja, hvis vi vil være en aktiv forening og være med til at udbrede kendskabet til amtets historie, som er vort formål, så må vi have så megen kapital, at vi kan tage nye udfordringer op, f.eks. udgivelsen af bøger; projektet o.lign.

Til gengæld betyder det også, at bestyrelsen ikke vil opfordre generalforsamlingen til en kontingentstigning.

På udgiftssiden har vi ved en opstramning sparet mange penge, især på porto. Bestyrelsen fordeler selv en stor del af årbøgerne, men vi kan jo ikke dække hele amtet, så er der medlemmer rundt omkring, som gerne vil give en hjælpende hånd med ved distribueringen af årbogen, vil vi være taknemmelige for det. Ring blot til vor kasserer, så styrer han det.

Vore tilskudsgivere er trofaste, og vi vil også i år rette en varm tak til Staten, Ribe Amtsråd, Kommunerne i Ribe amt, minus 2, desuden til Bikuben i Esbjerg og Ribe, samt firmaet Oscar Nielsen A/S, Esbjerg.

Medlemstallet er gået lidt tilbage, men vi håber på, at vore medlemmer vil forsøge at hverve nye, for de der enten er fraflyttet amtet eller på grund af alderdom, dødsfald er ophørt med medlemskabet.

Bogudgivelser/projekter

I år har vi ikke udgivet bøger udover årbogen, men vi har fortsat 2 projekter løbene.

»Flygtningelejrene i Ribe amt« er et projekt som er lagt i hænderne på Leif Ipsen i Oksbøl, som nu snart gennem mange år har glædet os med artikler i årbogen om denne mærkelige epoke i vor historie. Sidste år havde Ipsen en artikel om flygtningekunst og i den kommende årbog bliver der også en artikel om emnet.

Pens. pastor Anders Futtup, Esbjerg er i gang

med et - trods titlen - spændende projekt om begravelsesskikke. Emnet har næsten været optaget som et tabuemne, men der er mange særprægede og interessante traditioner omkring dette emne. Futtrup har koncentreret sig om Skads herred, men vil senere følge resten af amtet op. Det glæder vi os til, og Futtrup har også løbende lovet os artikler, når han kommer så lange med materialet. Bestyrelsen vil gerne sige de to en ekstra stor tak for deres indsats - *også taget i betragtning, at det sker uden udgifter for Historisk Samfund* - en fornem gestus.

Andet

Historisk Samfund var også repræsenteret ved udgivelsen af 2. bind af Åstrup sogns historie. Det er arkivleder Olga Pedersen, der stolt kunne præsentere sit værk for pressen og en indbudt kreds. Der er stadig god grøde i lokalhistorien.

Vort medlemsregister er nu overført til EDB, hvilket skulle lette kassereren ved udsendelserne, og samtidig betyde tydeligere adresser på forsendelserne til medlemmerne.

På generalforsamlingens dagsorden er der et punkt med valg til bestyrelsen. Jens Chr. Nielsen har meddelt, at han ikke vil modtage genvalg. Jens Chr. Nielsen har været med i arbejdet gennem en længere årrække, idet han den 1/1 1983 blev vor forretningsfører og fra 1987 blev indvalgt i bestyrelsen. Vi vil her fra Historisk Samfund gerne takke Jens Chr. Nielsen for det dygtige bestyrelsesarbejde som der gennem alle disse år er blevet udført. Din indsats har været præget af stor viden og indsigt i ikke bare lokalhistorien men også den almene historie. Desuden har vi jo kunnet nye godt af din store regnskabserfaring, og når vi således afleverer en perfekt kassebeholdning til din efterfølger Busk Jensen, så er en stor del af æren din. Vi vil ønske dig et godt otium og håber fortsat at se dig til vore arrangementer. Hjertelig tak.

Søren Manøe

Nye medlemmer

Ansager: Niels Peter Larsen, *Askov:* Ragnild Sørensen, *Bramming:* Thomas R. Andersen, *Brørup:* Jens Kruchow, *Egebæk:* Anker Ovnbøl, *Esbjerg:* Børge Mathiasen, Karen Skov, *Grindsted:* Karl Erik Lindberg, Søren Peder Nielsen, *Hejnsvig:* Poul Hjort, *Hjerting:* Preben Jørgensen, *Ribe:* Jens Christensen, Bent Karsdal, Ribe Stiftsadministration, *Tjæreborg:* Jens Be-

jerholm, Christa Jensen, *Varde:* Evald Lindholm, *Vejen:* H. C. Hansen, A. P. Rasmussen, *Vr. Vedsted:* Chrl Phillip, *Ølgod:* Mette Guldberg.

Uden for amtet:

Kolding: Robert Sreinfat, *Odense:* Jytte Skaaning, *Viborg:* Magne Juhl.

Regnskab for 1990

INDTÆGTER

Kontingent		106.502,25
Tilskud:		
Ribe amt	12.800,00	
Kommunerne:		
Blåbjerg	700,00	
Blåvandshuk	700,00	
Bramming	500,00	
Brørup	900,00	
Esbjerg	1.800,00	
Fanø	500,00	
Grindsted	1.000,00	
Helle	450,00	
Holsted	1.000,00	
Ribe	1.000,00	
Varde	1.500,00	
Ølgod	800,00	
Øvrige tilskud:		
Oskar Nielsens Fond	1.000,00	
D.H.F.	6.500,00	
Bikuben	400,00	
Bikubens Fond	5.000,00	36.550,00
Renter		4.216,15
Foreningens indtægter i alt		147.268,40
Bogsalg		16.705,48
Refusion fra R.A.L. for beretning i årbogen		7.503,00
Regulering		1,45
		<u>171.478,33</u>

UDGIFTER

Lønninger		10.000,00
Bestyrelsesmøder		3.256,91
Medlemsmøder (nettoudgift)		67,80
Udflugten (nettoudgift)		2.280,00
Kontorholdsudg. (kontorartikler, kuverter, tryksager m.v.)		7.556,33
Porto		9.272,50
Kontingenter		1.343,00
H. K.-Prisen		2.550,00
Udgivelse af årbog 1990		92.254,36
Diverse		628,50
Foreningsudgifter i alt		<u>129.209,40</u>
Bogsalg:		
Kontorhold (husleje, kuverter, tlf. m.v.)		10.269,39
Porto		2.990,50
Udgifter i alt:		<u>142.469,29</u>
Årets overskud		<u>29.009,04</u>
		<u>171.478,33</u>

Status pr. 31.12.90

Kassebeholdning 31.12.90:

Saldo 1.1.90	83.308,30	
Forøgelse i 1990	<u>29.630,73</u>	112.939,03

Boglagerets værdi 31.12.90:

Saldo 1.1.90	6.000,00	
Nedbragt netto i 1990	<u>3.000,00</u>	3.000,00
K. og T. Thomsens Mindelegat		<u>12.700,00</u>
		<u>128.639,03</u>

Skyldig moms		629,69
--------------------	--	--------

Foreningens egenkapital 31.12.90:

Saldo 1.1.90	102.000,30	
Boglagerets værdi formindsket	<u>3.000,00</u>	
	99.000,30	
Overskud i 1990	<u>29.009,04</u>	128.009,34
		<u>128.639,03</u>

Foranstående regnskab er revideret. Kassebeholdningens tilstedværelse konstateret.

Esbjerg, den 12. marts 1991.

Chr. Almhede

Jens Kusk

Fra lokalarkivernes arbejdsmark i Ribe amt i 1990

Sammenslutningen af lokalarkiver i Ribe amt (RAL)

Beretningen for virksomhedsåret skal indledes med minderd for arkivleder Rita Christensen, Varde, der døde i oktober 1990.

Rita Christensen havde været leder af Varde Lokalhistoriske Arkiv siden begyndelsen af 1960'erne, hvor hun overtog arkivet efter Vestjyllands kendte lokalhistoriker H. K. Kristensen. Det var en stor arbejdsopgave, hun hermed fik. På det tidspunkt gjorde hun sig næppe detaljerede forestillinger om, hvilken arbejdsbyrde eller hvilke opgaver, der ventede hende.

H. K. Kristensen havde set rigtigt i at foreslå Rita Christensen til leder af Varde Lokalhistoriske Arkiv. Han kendte hendes flid, akkuratesse, engagement og evne til udadvendt virksomhed - altsammen egenskaber og kvaliteter, som hun fik brug for som leder af arkivet.

Det blev mange timers lokalarkivarbejde, Rita Christensen udførte. Det er en stor fejl at tro, at hendes arbejdstid var lig arkivets åbningstid: tirsdag formiddag fra kl. 10-12. Rita Christensen var på arkivet hver dag, ofte både formiddag og eftermiddag. Kom der gæster til arkivet i week-enden eller om aftenen, sørgede hun altid for at hjælpe dem. Som regel ved, at hun investerede den fornødne tid på at hjælpe.

Mindre synligt, men helt nødvendigt var den fortsatte opbygning af arkivets samlinger. Også dette arbejde lagde Rita Christensen mange kræfter i, og anstrengelserne bar frugt. Varde-arkivets samlinger voksede betragteligt under hendes ledelse. Efterhånden begyndte det at knibe med pladsen, men hun erkendte forpligtelsen til at bevare et alsidigt materiale til belysning af Vardes historie. At finde plads var et andet, mere praktisk og underordnet problem. Og det afleverede materiale blev forbilledligt hurtigt registreret. Hurtige, men gode registreringer blev et kendetegn for Vardearkivet.

Efter kommunesammenlægningen blev der skabt et samarbejde mellem arkiverne i Varde Kommune. Rita Christensen blev formidler af dette samarbejde og blev forbindelsesleddet mellem arkiverne i kommunen.

Arkivarbejdet i Varde var en god indgang til samarbejde med andre arkiver, og Rita Christensen blev hurtig et kendt ansigt i RAL-sammenhæng. Hun var med til

næsten alle RAL-kurser og deltog flere gange som instruktør og lærer. Mange af RALs medlemmer har nydt godt af hendes viden og erfaringer, som hun beredvilligt øste af. Hun var også med i det organisatoriske arbejde og var ved sin død den ene af de to revisorer i RAL.

Med Rita Christensen har lokalarkivarbejdet i Varde Kommune og Ribe Amt mistet en central person. Med sin indsats og sit engagement har hun ydet en forbilledlig indsats, som altid vil blive husket.

1990 blev året, hvor RALs virksomhed kom ind i en mere stabil gænge igen. Dog ikke sådan at forstå, at der ikke har været spørgsmål at diskutere eller problemer at overvinde.

Kursusvirksomheden

Stabiliseringen har først og fremmest kunnet mærkes på det uddannelsesmæssige område, hvor der blev afholdt et kursus i foråret og tre kurser i efteråret 1990. Forårets kursus handlede om affotograferingsteknik og arkivering af negativer og positiver. Kurset blev afholdt i Esbjerg, og der var pænt med deltagere.

Det samme må siges om efterårets tre kurser, som havde SLAs registreringssystem som hovedemne. Over tre lørdage gennemgik man indkomstjournalisering og arkivregistrering, billedregistrering og som afslutning på det hele søgesystemet. Som sædvanlig var kurserne pænt besøgt, og deltagerne var meget interesserede. Særlig stor var interessen for søgesystemet, som nogle deltagere gerne vil have gentaget i den kommende sæson.

Selv om kursusaktiviteten i 1990 var tilfredsstillende og tilslutningen til kurserne har været stor, er uddannelsesspørgsmålet blevet drøftet flere gange i bestyrelsen. For det første må vi erkende, at det i vid strækning er de samme ansigter, vi ser på kurserne. Det betyder, at der er en række veluddannede arkivfolk i Ribe Amt. Og så er der en gruppe, som vi intet hører til eller ser. Hvordan kan det være? Er der noget galt med kurserne eller deres geografiske placering? Er emnerne ikke relevante?

Det er spørgsmål, som bestyrelsen gerne vil have vide mere om, for behovet for uddannelse melder sig også på

lokalarkivområdet. Vi påtager os at indsamle og bevare, hvad der kan fortælle eftertiden om os og vore forfædre. Hvad der indsamles, skal også eksistere i år 2050, år 2500 eller år 3000, for den sags skyld.

For at vi kan være sikre på det, skal vi bl.a. bruge godkendte, kontrollerede materialer, sørge for gode opbevaringsforhold og hindre uhensigtsmæssig brug.

Lokalarkivarerne bør som specialister vide, hvordan tingene skal håndteres og sørge for, hele tiden at være ajour med den nyeste viden. Det kan kun opnås gennem efteruddannelse og god kollegial kontakt.

Lokalarkivarerne har dog behov for andet og mere. De skal også kende noget til historie i almindelighed og lokalhistorie i særdeleshed. Elles kan vi ikke give en kvalificeret vejledning. Kun et fåtal af lokalarkivernes brugere har en baggrund, som gør hjælp unødvendig. Hvordan sørger man for uddannelse på dette område, og hvad kan RAL gøre i en lidt bredere sammenhæng? Også disse spørgsmål vil bestyrelsen gerne have svar på.

Ekskursioner

Som sædvanlig har der været to studieture til landsarkivet i Viborg i det forgangne år. Det er vigtigt for lokalarkivarerne at kende landsarkivernes hovedarkivfunds, for de er jo den anden halvdel af kildematerialet til lokalsamfundets historie.

Turene til landsarkivet i Viborg arrangeres sammen med Sydvestjysk Egns- og Slægtshistoriske Forening. Der er pæn tilslutning til turene, selv om flere lokalarkivfolk burde tage med. De tre timer på arkivet bliver meget effektive på grund af muligheden for at forudbestille samt det ekstra mandskab, der er sat ind til at ekspedere. Derfor skal bestyrelsen opfordre flere lokalarkivfolk til at tage med på turene, som samtidig er den eneste mulighed for at benytte landsarkivet uden for normal åbningstid.

Organisationen

På det organisatoriske område var der uro i 1990. Anledning var ligesom i 1989 SLA, omend grunden i 1990 var en anden end året før. SLA havde underskud på regnskabet for 1990, og det samme havde SLA-Arkivservice, der forestår udviklingen og salg af et fælles EDB-program til lokalarkiver. SLA ejer SLA-Arkivservice og skal derfor skaffe de penge, anpartsloven kræver med hensyn til anpartsselskabers egenkapital.

Efter mange og lange overvejelser så SLAs styrelse ingen anden udvej på problemerne end at opkræve ekstra-kontingent og stillede derfor forslag herom til generalforsamlingen.

Forslaget satte mange diskussioner i gang rundt omkring, bl.a. om kontingentberegningssåden. En af SLAs kredse foreslog, at medlemskontingent beregnes med et fast grundbeløb på 500 kr. pr. arkiv. Derudover betales der 5 øre pr. indbygger i kommunen, dog med 2.500 kr. som maksimumbeløb.

På en maratongeneralforsamling, der varede mere end fem timer, blev dette forslag vedtaget.

Vedtagelsen af den nye kontingentberegningssåde og de forudgående diskussioner blandt amtets arkiver anså RALs bestyrelse som anledning til at indkalde til debataften om emnet.

Der kom mange til mødet, og spørgsmålene var talrige. Bl.a. om, hvorfor man skulle være medlem både af SLA og RAL. Sådan har organisationsstrukturen imidlertid altid været - nemlig at det er SLAs medlemmer på amtsplan, der danner kredse. Man kan også udtrykke det således, at RAL står for SLA Ribe Amt. Det gensidige medlemsskab har ganske vist ikke været håndhævet så strengt tidligere, men på et kredsmøde i 1988 blev det besluttet, at 1992 skulle være skæringsår.

Det er bestyrelsens opfattelse, at debataftenen var en god idé. De mange spørgsmål, som havde optaget sindene, blev diskuteret indgående - med udbytte for både bestyrelse og medlemmer.

Var emnet end alvorligt, var bestyrelsen tilfreds med tilslutningen, og det er derfor vores hensigt at forsøge at afholde i hvert fald et tilsvarende møde i den kommende sæson - dog om et fagligt emne. Vi har talt om flere muligheder, men vil nok satse på et emne som Begravelses-skikke i Ribe Amt, som Historisk Samfund for Ribe Amt for tiden arbejder med.

Andet

Som nogle måske husker, udgiver RAL også et blad. Blot ser medlemmerne ikke så meget til det. Bl.a. finder redaktøren det svært at få sine ideer omsat i praksis.

Bladspørgsmålet skal imidlertid finde sin løsning snart. Det skal besluttes, om RAL udgiver et blad eller ikke. Den nuværende situation er utilfredsstillende og uholdbar. Det er derfor en af de opgaver, bestyrelsen vil gøre en indsats for at få løst.

Ud over de organisatoriske hovedspørgsmål, som er blevet fremhævet, kunne der berettes om enkelte arkivers særlige indsats eller om specielt betydningsfuldt materiale, som har fundet vej til et lokalhistorisk arkiv. Det kan der imidlertid læses om i de beretninger, som vi hvert år udgiver med hjælp fra Historisk Samfund fra Ribe Amt og økonomisk støtte fra Ribe Amts Kulturfond.

Vi er meget taknemmelige for denne støtte, der gør det

muligt at udbrede kendskabet til amtets lokalarkiver og deres samlinger - en slags lokalarkivernes vindue mod omverdenen, kunne man kalde dem.

Jeg vil slutte med en tak til bestyrelsen, suppleanterne og medlemmerne for arbejdsåret 1990.

Jørgen Dieckmann Rasmussen
formand

Amtskonsulentens beretning

Selv om jeg har været ansat som amtskonsulent siden 1. juni 1988, er det alligevel første gang, at jeg aflægger beretning for amtskonsulentordningen på en RAL-general-forsamling.

Dette skyldes desværre flere længerevarende sygdomsperioder i 1989 og 1990 p.g.a. operation og to hjernerystelser, hvoraf den ene ikke blev plejet som den burde. Dette har medført en del gener i form af tilbagevendende hovedpineanfald og synsforstyrrelser. Nu går det dog fremad med helbredet.

Inden jeg aflægger beretningen for 1990, vil jeg først sige tak til RALs bestyrelse og de lokalhistoriske arkiver for tålmodighed og overbærenhed med hensyn til færdiggørelsen af foreningsregistraturen.

Forsinkelsen skyldes dels de ovennævnte sygdomsperioder dels Byhistorisk Arkivs flytning og udpakning. Det har desværre betydet, at arbejdet er foregået i ryk. Der har tillige været et stort redaktionsarbejde på grund af en række forskellige skævheder, som jeg ikke skal trætte forsamlingen med her.

Selv om amtskonsulenten sammen med tre-fire langtidsledige har arbejdet ihærdigt på at færdiggøre foreningsregistraturen inden generalforsamlingen, er det desværre ikke lykkedes. Vor arbejdsindsats vil naturligvis fortsætte med uformindsket styrke, så manuskriptet kan blive afleveret til bogtrykkeren i juni 1991, men helst før. Herefter skal der læses korrektur.

At alle konsulent-timerne i 1990 var afsat til færdiggørelsen af foreningsregistraturen betød imidlertid ikke, at der ikke er ydet konsulentbistand til helt konkrete opgaver.

Amtskonsulentfunktionen udbygges nemlig med assistance af Jørgen Dieckmann Rasmussen og Morten Mortensen. I 1990 er der ydet hjælp til oprettelse af nyt lokalhistoriske arkiv, til registreringsproblemer, vejledning med hensyn til indkøb af arkivudstyr og inventar, indretning af arkivlokaler, fremskaffelse af indlån af kildemateriale fra det statslige arkivvæsen samt rådgivning og vejledning vedr. manuskripter af lokalhistorisk indhold og

vejledning i benyttelse af arkivalier. Enkelte konsulentopgaver er løst umiddelbart pr. telefon, medens andre mere komplicerede spørgsmål har krævet konsulentbesøg på stedet. Dette er sket dels ved besøg i dagtimerne, dels ved aftenbesøg, da ikke alle arkiver er bemandede i dagtimerne.

Husk venligst: har I problemer af arkivmæssig art, spørgsmål m.v., så ring eller skriv til Byhistorisk Arkiv, og vi vil naturligvis hjælpe jer også med konsulentbesøg både i dagtimerne og om aftenen.

Kursus- og mødevirksomhed

Amtskonsulent Jytte Skaaning har tillige med Jørgen Dieckmann Rasmussen og Morten Mortensen deltaget som lærere på de fire RAL-kurser og i RALs debataften vedr. organisationsstrukturen, som er omtalt i formandens beretning.

Endvidere har amtskonsulenten deltaget i RALs bestyrelsesmøder, når det har været muligt.

Amtskonsulenten deltog som en af RALs repræsentanter i SLAs ordinære kredsmøde 28.-29. april 1990 på Kyngården i Nyborg.

Endelig har amtskonsulenten deltaget i SLAs forskningsseminar: De danske foreningers historie 7.-9. november 1990 på Haraldskær ved Vejle. Formålet med seminaret var at samle aktive foreningshistorikere og skabe en dialog mellem disse og en række indbudte forskere, som havde beskæftiget sig med foreningshistorie gennem egen forskning eller i forskellige projekter. Seminardeltagerne havde forinden indsendt skriftlige bidrag om egen forskning eller indsamling. SLA forventes at udgive en bog om seminaret i indøværende år.

Studieture

Amtskonsulent Jytte Skaaning har tillige med Jørgen Dieckmann Rasmussen og Morten Mortensen været »vejledere« på RALs to studieture til Landsarkivet for Nørrejylland. Den ene tur gav, som I ved, amtskonsulenten hjemreystelse nr. 2.

RAL-Nyt

Amtskonsulent Jytte Skaaning har sammen med Morten Mortensen og redaktøren RALs næstformand Olga Pedersen redigeret RAL-NYT. 1990:1.

Arbejdsopgaver 1991

Konsulenttimerne vil indtil videre fortrinsvis være afsat til færdiggørelsen af foreningsregistraturen, der som tidligere nævnt forventes afleveret til bogtrykkeren i juni 1991. Dernæst følger korrekturlæsningen.

Herefter bliver arbejdsopgaven udarbejdelse af en folder om amtets arkiver i samarbejde med amtsfritidskon-

sulenten. I den forbindelse vil konsulenten sammen med et af RALs bestyrelsesmedlemmer besøge de enkelte arkiver for at indsamle realoplysninger om beliggenhed, åbningstid, samlingernes indhold m.v. og fotografere arkiverne udefra til brug for folderen, jfr. amtskonsulentberetningen i 1989.

Disse arkivbesøg kan ske både i dagtimerne og om aftenen. Alt efter jeres ønske lokalt. Vi skal nok aftale besøgstiden med jer i god tid. Under de enkelte besøg vil vi ligeledes indsamle oplysninger med henblik på en artikelserie i RAL-Nyt om arkiverne.

Af hensyn til publikums brug af de lokalhistoriske arkiver er det væsentligt at få fremstillet en sådan folder eller guide, der foruden ovennævnte realoplysninger også bør indholde oplysninger om arkivernes særstillinger. Mange arkiver har nemlig i de senere år fået anskaffet kopier og foretaget transskriptioner af kildemateriale fra det statslige arkivvæsen så som kirkebøger, folketællingslister, skifte- og fæsteprotokoller, skøde- og panteprotokoller, brandforsikringsarkivalier m.v. fra deres respektive lokalområde.

Dette er et væsentligt supplement til vore samlinger af ikke-statslig proveniens. For det første er det til gavn og glæde for vort publikum - slægts- og lokalhistorikerne - der således kan finde relevant kildemateriale hos os i stedet for ofte at skulle rejse forgæves til Rigsarkivet eller landsarkiverne, hvor læsesalspladserne tit er optaget på grund af den stigende interesse for slægts- og lokalhisto-

rie. For det andet er det til megen hjælp ved besvarelse af forespørgsler og til arkivets egen forskning.

Guiden over de lokalhistoriske arkiver i Ribe amt skal naturligvis ses som et supplement til SLAs arkivguide fra 1989 og til lokalhistoriske arkivers årsberetninger, der bl.a. trykkes særskilt og som en del af »Fra Ribe Amt«.

Som eksempel på en sådan guide kan nævnes fortegnelsen over de lokalhistoriske arkiver i Vejle amt. Andre amtskredse har udgivet eller agter at udgive tilsvarende guider.

Som forslag til andre fremtidige fællesamtslige opgaver kunne nævnes indsamling og registrering af erhvervsarkiver og af private personarkiver på en fælles database foruden en boglig udgivelse. Fortegnelse over kortmateriale. Udarbejdelse af en fortegnelse over kildemateriale om Ribe amt i Landsarkiverne for Nørrejylland og de sønderjyske landsdele som f.eks. fortegnelsen over kildematerialet vedr. Varde. Afholdelse af temadage og arkivbesøg.

Forslag fra generalforsamlingen til kommende arbejdsopgaver modtages naturligvis gerne. Ligesom ovennævnte forslag kan diskuteres.

Til slut vil jeg takke de lokalhistoriske arkiver, RALs bestyrelse og kollegaerne for et godt samarbejde og udtrykke ønsket om at det må fortsætte i de kommende år.

Jytte Skaaning
Amtskonsulent

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver 1990

Billund Kommune

Billund Lokalhistoriske Arkiv

Billund Centeret, 7190 Billund. Tlf. 75 33 24 72

Åbningstid: Tirsdag 19-21 eller efter aftale

Leder: Vagn Jensen, Bogfinkevej 7, 7190 Billund.

Tlf. 75 35 30 25.

Arkivet har i 1990 registreret 55 afleveringer. Heraf var en del ret omfattende - især med hensyn til fotografier. Blandt afleveringerne var også en hel del gamle protokoller fra omkring århundredskiftet.

Lokale skoler og andre interesserede har arbejdet med arkivets materialer, og af og til har vi holdt foredrag og bl.a. informeret en skoleklasse om, hvad der findes i det lokalhistoriske arkiv, og hvordan arkivet arbejder.

Vore udstillinger i udstillingsskabet udenfor arkivet i Billund Centret bliver skiftet ca. 8-9 gange i årets løb - ellers bliver vi »rykket« af vore trofaste og mange »skabkikkere«. Skabet har jo også den fordel, at vi kan stille spørgsmål om årstal, navne og lignende. I løbet af et år tror vi skabet har flere hundrede besøgende - men det finder sig jo også på et af de steder, hvor der i årets løb kommer rigtig mange mennesker.

Den lokalhistoriske bustur gik i sensommeren til seværdigheder i Egtved kommune. Bussen var sædvanen tro - næsten fuldt belagt.

I besøgsprotokollen er der i 1990 indskrevet 79 personer.

Vorbasse Lokalhistoriske Arkiv

Vorbasse Museum, Kirkegade 3, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 37 17

Åbningstid: Tirsdag 19-21 eller efter aftale

Leder: Sven Tygesen, Stadionvej 4a, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 31 39

Arkivet har i 1990 modtaget 84 afleveringer.

Der er i årets løb ydet hjælp til adskillige slægtsforskere m.fl., som har henvendt sig personligt eller skriftligt til arkivet.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg Lokalhistoriske Arkiv

Sønder Allé 21, 6830 Nr. Nebel. Tlf. 75 28 71 18

Åbningstid: Mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen

Leder: Henning Nielsen. Tlf. 75 28 20 26

Arkivet har i 1990 modtaget 135 afleveringer, stort og småt imellem hinanden.

Vi har haft fire udstillinger. Den første i forbindelse med foreningsbesøg fra Henne sogn, som er indenfor arkivets arbejdsområde. Den anden i forbindelse med 50 året for besættelsen. Den tredje om gårde og huse fra Lunde sogn. Den fjerde var en udstilling i forbindelse med en større indsamling fra Outrup sogn (Denne aflevering er ikke medtaget i de 135 afleveringer).

Arkivet har ud over det allerede nævnte arrangeret eller medvirket ved fem arrangementer i årets løb.

Der har været besøg hver åbningsdag, i alt ca. 150 gæster, hvoraf langt de fleste har arbejdet med slægtsforskning.

Derudover har der været en del skriftlige og telefoniske henvendelser fra forskellige egne. Et enkelt så langt borte fra som Nevada.

Alt i alt må vi konstatere stigende interesse for arkivet.

Blåvandshuk Kommune

Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

Kirkegade 3, 6840 Oksbøl. Tlf. 75 27 15 48

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: L. G. Ipsen, Østparken 92, 6840 Oksbøl.

Tlf. 75 27 15 89

Udover normal arkivaktivitet i det forløbne år har arkivets personale specielt været engageret i:

1. Indkøring af EDB-systemet ARKIBAS
2. Bunkersregistrering
3. Forberedelse af udstilling m.m. i »Tirpitzstillingen«
4. Konsulentvirksomhed i forbindelse med udarbejdelse af lokalhistoriske opgaver og artikler.

Ad 1.

I 1990 modtog arkivet 23 større afleveringer, væsentligst i form af foreningsarkivalier, hele eller dele af privatarkiver, blandet med museumsgenstande samt flere værdifulde fotosamlinger. 62 arkivfonds, indregistreret efter det »gamle« SLA-system, er blevet gennemgået kritisk og omregistreret til ARKIBAS-systemet.

Efter visse indkørvingsvanskeligheder er systemet efterhånden næsten opdateret, således at fremtidig journalisering og registrering kan foregå problemløst.

112 billedmapper er gennemgået og delvis omregistreret. En større samling af dias, skænket til arkivet, er under ombyrning til et antal lysbilledserier til brug ved foredrag.

Ad 2.

Bunkersregistreringen (omtalt i beretningen for 1989) har vist sig mere tidskrævende end ventet og må påregnes at være 1991 ud, måske længere.

Ad 3.

Arbejdet med udstillingen i Tirpitz-bunkeren er nu så vidt, at vi kan se frem til en åbning i sommer-sæsonen 1991. Udstillingen er blevet mere omfattende end forventet, idet der både skal fremstilles en video-film og en mindre publikation. Filmen vil være klar til åbningen, medens publikationen forventes klar til december.

I forbindelse med publikationen har arkivet indledt arbejde med interviews af personer, især fra Blåvand, der selv oplevede besættelsestiden. Der ligger allerede nu en del, og vi håber at flere vil komme til.

Endelig er der indkommet meget materiale, som skal behandles og arkiveres, så arkivet med tiden kan få et fyldestgørende og lettilgængeligt arkiv på besættelsestiden og bunker-registrering i Blåvandshuk Kommune.

Ad 4.

Antallet af personer, der har henvendt sig til arkivet for at få assistance i lokalhistorisk sammenhæng, har været stigende, og flere af arkivets medarbejdere har været/er involverede i udfærdigelse af lokalhistoriske publikationer/artikler.

Bramming kommune

Bramming Byhistoriske Arkiv

El-værket, Pederstræde, 6740 Bramming

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming.

Tlf. 75 17 45 51

Tilgangen af afleveringer til Bramming Byhistoriske Ar-

kiv i året 1990 viser, at der fortsat findes ting, som retteligt bør opbevares et sådant sted, idet arkivet i det forløbne år har modtaget i alt 39 afleveringer. Det er en lille stigning i forhold til året 1989, der gav 35 afleveringer.

Et iøjnefaldende træk ved 1990 er, at antallet af telefoniske eller skriftlige forespørgsler eller henvendelser er fordoblet, idet der i årets løb indgik 30 sådanne, mod 16 året før. Desuden har arkivet haft 10 udlån samt diverse slægtsforskningssspørgsmål m.v.

13 personer har besøgt arkivet i 1990. Derudover har arkivlederen holdt et diasforedrag om det gamle Bramming. Arkivet har deltaget i en udstilling og arkivlederen deltaget i fire møder.

I løbet af de 31 år arkivet har eksisteret, er der indgået ca. 840 afleveringer, hvoraf mange har omfattet adskillige enkeltdele.

Darum Sognearkiv

Nørrebyvej 12, Darum, 6740 Bramming

Åbningstid: Januar, februar og marts: onsdag 15-17 og efter aftale med lederen

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. 75 17 93 30

Darum Sognearkiv har i år registreret 20 større afleveringer. Af disse kan nævnes tre foreningsarkiver, to omfattende ejendomsarkiver og et lydbånd fra 1976. Arkivets billedsamling er forøget med godt 50 fotografier. Som noget specielt kan nævnes en erindringsmedalje fra krigen i 1864 med supplerende oplysninger om veteranen, som i sin tid fik den.

Udover lokale besøgende har 10 udensøgs besøgende benyttet arkivet i år og siddet i vore lokaler og gransket i slægtshistorie, gårdhistorie og andre lokalhistoriske emner.

En lang række telefoniske spørgsmål er blevet besvaret mundtligt eller skriftligt. Emnerne: vadehav, diger, stormflod tegner sig ud over slægts- og gårdhistorie for største antal forespørgsler.

Cirka 25 billeder har været udlånt, dels til illustration til artikler - dels til udstillingsbrug. Fire af vore ældste billeder med motiver fra sognet har vi fået forstørrer op i fotostatstørrelse.

Gørding Sognearkiv

Plejhjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding

Åbningstid: 1. og 3. mandag i hver måned kl. 19-21. Lukket i juli

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding.

Tlf. 75 17 82 50

Både i Sneum Ås udløb i 1920'erne. Foto i Darum Sognearkiv.

Gørding Sognearkiv har i det forløbne år haft 58 besøgende plus skoleklasser. Vi har haft nogle skriftlige henvendelser, modtaget ca. 20 afleveringer og stillet materiale til rådighed for en HH-klasse fra Vejen Handelsskole.

Vor lokalhistoriske aften i januar var godt besøgt. Lærer Inge Skovvang, Gørding, fortalte og viste lysbilleder fra sit ophold i Tanzania, et kor fra Gørding Skole under ledelse af Terkel Michelsen underholdt med sang og musik. Efter kaffen fortalte teknisk direktør Hans Kjær fra Bramming Kommune om bevaringsværdige bygninger i Gørding og om arbejdet i Bevaringsfonden for Bramming kommune. I forbindelse med arrangementet havde vi lavet en udstilling.

For en pengegave har vi indkøbt en glasmontre med lås til brug ved udstillinger. Til Sparekassen Sydjyllands årsmøde blev vi opfordret til at lave en gættekonkurrence. Det blev til Hvornår var det nu det var? mellem to hold valgt ved lodtrækning. Alle i salen og på scenen fulgte godt med, så det var sjovt.

I samarbejde med Lokalhistorisk Forening har vi en studiekreds i arkivet hver torsdag i vinterhalvåret. Vi har hjemkøbt folketællingslister på mikrofilm og vort læseapparat fungerer fint.

Vi er i gang med at indføre SLAs søgesystem og opstille samlingerne efter decimalklassesystemet. Det er et stort arbejde, som vil tage noget tid.

Arkivets medarbejdere har i det forløbne år deltaget i flere af RALs kurser med godt udbytte.

Hunderup Sognearkiv

Kærgårdsvej 9, Hunderup, 6740 Bramming

Åbningstid: Indtil videre åbent efter aftale med lederen. I vinterhalvåret den første mandag i hver måned kl. 19.30-21.30

Leder: Thea Boesen Smidt, Puggårdsvej 3, Sejstrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 17 33 42

På grund af arkivleder Jeppe Smidts sygdom og død d. 27. december 1990 har arkivet haft et meget stille år.

I foråret blev Thea Smidt udpeget som ny formand og leder af arkivet, og lederen har taget arkivarbejdet op sammen med bestyrelsen.

Vejrup Sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Egon Jessen, Kærvej 11, Vejrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 02 05.

Vejrup sognearkiv har i løbet af året modtaget adskillige afleveringer.

Årets udflugt gik til Sønderkov Hovedgård. Udflugten var godt besøgt.

Vester Nykirke Sognearkiv

Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming
Åbningstid: 1. mandag i hver måned kl. 14.30-16.30 samt efter aftale.

Leder: Louise Hansen, Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 10 37

Vester Nykirke Sognearkiv har ikke haft så mange besøgende som tidligere år. Gæsterne har fortrinsvis været slægtsforskere, og i flere tilfælde har vi kunnet hjælpe dem med at finde materiale om deres familier, ofte flere slægtled tilbage. Mange slægter i Vester Nykirke sogn har boet på samme gård eller sted i flere generationer.

Vi har modtaget flere skriftlige forespørgsler, som vi har besvaret ved hjælp af de uundværlige folketællingslister og de gamle kirkebøger.

Arkivet modtager stadig fotografier, både af folk og af gårde her på egnen, samt forskellige papirer, bøger og tidsskrifter, så interessen om arkivet er der stadigvæk. Vester Nykirke er kun et lille sogn, men trods det er der her i arkivet indsamlet 255 emnegrupper med mange ting om hvert emne.

Arkivet har også i år modtaget et legat fra Skads m. flere herreders brandforsikring, hvad vi er meget taknemmelige for. Endvidere vil vi takke de trofaste givere, som år for år bringer afleveringer til arkivet.

Brørup Kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup
Åbningstid: Torsdag kl. 15-17 eller efter aftale
Leder: Laurits Clausen, Hyacintvej 6, 6650 Brørup.
Tlf. 75 38 18 55

Brørup Arkiv kan i det forløbne år igen konstatere en øget interesse for arkivets arbejde. Vi har fået 40 afleveringer, hvoraf de fleste har stor historisk betydning. Der kan blandt andet nævnes arkiver fra foreninger i hele kommunen, samt skøder og gældspapirer fra nedlagte forretninger og ejendomme, som herved kan være med til at udbygge områdets historie mere grundigt fremover. Derudover har vi modtaget en ny Postille fra 1881, en foundation for Gjerndrup Skole fra 1797 og en Trap Danmark fra 1965. Desuden har vi fået 11 årgange af Vestkysten, samt en årgang af Brørup Posten, alle indbundne. Vi har nu Vestkysten tilbage til 1945 og Brørup Posten tilbage til 1926. Vi har herved været mange til stor hjælp ved granskning af jubilæer, fødselsdage, forretningsovertagel-

ser og lignende. Vi har endvidere registreret 943 billeder fra private og fotografarkiver.

Arkivet har i år været besøgt af ca. 50 personer samt af fire skoleklasser. Derudover har vi været på Brørupskolen med et foredrag om den tyske besættelse af Danmark i 1940 og på Byagerskolen med lysbilleder fra det gamle Brørup og omegn.

På arkivet har vi i det forløbne år afholdt tre møder med gode foredragsholderer samt afholdt tre aftenudflugter plus en heldagsudflugt til det sønderjyske, alt sammen for foreningens medlemmer, hvoraf vi for tiden har 220.

Foreningens bestyrelse har i årets løb deltaget i flere arkivkurser, samt en tur til landsarkivet i Viborg.

Arkivet, der har lokale på Brørup Bibliotek, får en uvurderlig hjælp med hensyn til telefonbeskeder og fotokopiering fra bibliotekets medarbejdere, da vi ikke selv har telefon og kopimaskine.

Esbjerg Kommune

Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Torvegade 47, 6700 Esbjerg. Tlf. 75 18 18 55
Åbningstid: Mandag-fredag kl. 10-16, torsdag tillige kl. 16-18

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen

I 1990 har Esbjerg Byhistoriske Arkiv modtaget 220 afleveringer, hvoraf bl.a. kan nævnes arkivet fra Gammelby Skole, Grådybskolen og Jerne Bibliotek, som alle blev lukket i 1990. Endvidere har vi modtaget arkivalier fra Fælleslærerrådet i Esbjerg Kommune, Esbjerg Børnehjem og Historisk Samfund for Ribe Amt, samt kataloger fra Tjæreborg Rejser fra 1960-70.

Vi har i år taget SLAs EDB-program, Arkibas, i brug til indkomstjournalisering, men endnu er vi ikke - udover registrering af billeder - begyndt at bruge det til registreringer. Arkivet råder nemlig stadig kun over én EDB-arbejdsplads, som altid benyttes af billedregistreringsprojektet. I begyndelsen af 1991 skulle det imidlertid lysne ved at arkivet får fire EDB-arbejdspladser. Herefter kan ARKIBAS anvendes i netværk, og derudover bliver der mulighed for tekstbehandling, søgning i bibliotekets base m.m. fra alle fire arbejdspladser.

Tilgangen af bøger på læsesalen har været 116 stk.

Mere end 3000 personer har besøgt arkivet i åbningstiden. Derudover kommer et stort antal besøgende, som har deltaget i fyraftensforedrag, aftenundervisning eller rundvisninger udenfor åbningstiden. I alt anslås arkivet at have været i berøring med ca. 8.000 personer i virksomhedsåret.

Brugen af samlingerne er ikke fuldt statistisk belyst, men der er besvaret 107 skriftelige forespørgsler. Antallet

af udlån af fotos m.v. har været på 191 udlån med et samlet antal udlånte enheder på 1678 stk.

Fra statslige arkiver m.v. er der foretaget 34 indlån og indlån i alt 111 enheder.

Byhistorisk Arkiv har i 1990 modtaget 849 skriftlige henvendelser og afsendt 394.

Udstillingen om »Pressefotografernes Esbjerg«, som åbnede i oktober 1989, fortsatte indtil den 31. marts 1990. Denne udstilling var udarbejdet af Morten Mortensen og Torben Meyer.

Den 4. april 1990 åbnede udstillingen »Esbjerg i en førkristid« i anledning af 50-året for Danmarks besættelse. Udstillingen var udarbejdet af Jørgen Dieckmann Rasmussen. I forbindelse med udstillingsåbningen blev bogen »Esbjerg-Neuengamme og retur« præsenteret. Bogen er Hartvig H. Rambusch erindringer fra sin tid som modstandsmand og fange i Neuengamme. Udgivelsesarbejdet blev varetaget af sønnen, overarkivar Sigurd Rambusch, København. Bogen blev udgivet i Byhistorisk Arkivs skrifttrække.

Den 17. september 1990 åbnede udstillingen »Jern og metal. Håndværk og industri«. Denne udstilling var udarbejdet af Morten Mortensen i samarbejde med Dansk Metalarbejderforbund i Esbjerg i anledning af afdelingens 100 års jubilæum.

Ligesom i 1989 blev der afholdt en række fyraftensforedrag i samarbejde med Esbjerg Folkeuniversitetskomité. I foråret var emnerne følgende: »Butikker og kontorer i Esbjerg« ved Jørgen Dieckmann Rasmussen, »Som de levede og boede« ved Jytte Skaaning, »Fotografer og fotografier i Esbjerg« ved Morten Mortensen og »En kendt esbjergenser under besættelsen« ved Sigurd Rambusch i anledning af udgivelsen af faderens erindringer. I efteråret blev der holdt følgende fyraftensforedrag: »Har Esbjerg en historie?« ved Jørgen Dieckmann Rasmussen og »Og der kom en havn« ved Morten Mortensen.

Udover de nævnte foredrag har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Morten Mortensen og amtskonsulent Jytte Skaaning holdt en række foredrag i bl.a. pensionist- og efterlønsforeninger, ligesom et stort antal grupper fra skoler og foreninger har fået en rundvisning i arkivet. Også personale fra andre arkiver samt andre kommuners kulturudvalg har besøgt Esbjerg Byhistoriske Arkiv for at se arkivets nye lokaler.

I samarbejde med FOF og Esbjerg Folkeuniversitetskomité har der været afholdt kurser i »Min egen historie« ved Morten Mortensen (forår), Gotisk skriftlæsning ved Olga Pedersen, Glejbjerg (forår og efterår), Lokalhistorisk værksted ved Jørgen Dieckmann Rasmussen (forår og efterår), »Ka' det nu passe?« - Om kritik i historien ved Jørgen Dieckmann Rasmussen (forår og efterår) og

slægtsforskning ved Søren Frederiksen (efterår). Endvidere har der været arrangeret to aftenture til Landsarkivet i Viborg.

Med hensyn til repræsentation i udvalg m.m. har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen været formand for SLA, formand for RALs bestyrelse, Esbjerg Museums og Byhistorisk arkivs repræsentant i Esbjerg Byfond, formand for Sydvestjysk Egns- og Slægtshistoriske Forening samt RALs repræsentant i Amtsmuseumsrådet. I underudvalg under SLA har han været medlem af SLAs arkivlovsudvalg.

Arkivar Morten Mortensen har været medlem af SLAs forskningsudvalg.

Byhistorisk Arkivs personale har deltaget i følgende kurser: Ved RALs kursus i affotograferingsteknik og billedarkivering deltog kontorassistent Ingerlise Bruun. Fotograf Brian Kristensen, fotograf Torben Meyer, fotografefev Preben Josefsen og arkivar Morten Mortensen underviste på kurset. Ved SLAs arkivdage den 27.-30. marts 1990 på Askov Højskole deltog arkivar Morten Mortensen og overassistent Anette Rydahl. Arkivar Morten Mortensen, amtskonsulent Jytte Skaaning og fotograf Brian Kristensen deltog i SLAs årsmøde den 15.-16. september 1990 i Kolding. Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog som formand for SLA. Kontorassistent Ingerlise Bruun deltog i RALs registreringskurser, efterår 1990, hvor arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Morten Mortensen og amtskonsulent Jytte Skaaning deltog som lærere. Amtskonsulent Jytte Skaaning og arkivar Morten Mortensen deltog i SLAs forskningsseminar »De danske foreningers historie« den 7.-9. november på Haraldskjær ved Vejle.

Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog på en studietur til Hamborg den 27. september 1990. Turen var arrangeret af DAVRA (De arkivansatte i Vejle og Ribe amter m.fl.).

I billedregistreringsprojektet, som blev startet i 1989 i samarbejde med Esbjerg Kommunes beskæftigelsesafdeling, har Morten Mortensen været ansat som leder (1/2 tid) og Torben Meyer har været ansat som fotograf (1/1 tid). I årets løb har 10 unge været tilknyttet projektet.

Derudover har 10 personer været ansat i syv måneders jobtilbud. Disse personer har hovedsageligt været beskæftiget med registrering af foreningsarkiver.

1990 blev afsluttet med endnu et stort projekt: sammenlægningen af Byhistorisk Arkiv og Esbjerg Kommunes arkiv. I samarbejde med rådhusarkivar Jens Velborg udarbejdede Jørgen Dieckmann Rasmussen en rapport, der kom til at danne grundlag for beslutningen om sammenlægningen, der trådte i kraft d. 1. januar 1991.

Vester Nebel Sognearkiv

Vester Nebel Skole, 6715 Esbjerg N

Åbningstid: Onsdag kl. 9-11 og efter aftale

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, V. Nebel,
6715 Esbjerg N. Tlf. 75 16 90 89

Arkivet har i årets løb modtaget nogle billeder samt en protokol. Der er besvaret to forespørgsler vedrørende slægtsforskning. Igen i år har arkivet haft en udstilling i forsamlingshuset omfattende billeder fra sognet. Det var i forbindelse med menighedsrådets sangaften.

Personlig har jeg savnet lidt fastere rammer om arkivets arbejde fremover. Gennem samtale med nogle af sognets beboere enedes vi om at prøve at indkalde til et møde herom. Dette møde blev afholdt for ca. et år siden, og her blev der nedsat et udvalg eller en bestyrelse på fem medlemmer. Udvalget har fungeret et år, hvor det har haft fire møder.

Vi savner en formulering - nogle love - for en sådan ledelsesform. Vi har drøftet dette og kunne tænke os, den i det mindste skulle tjene to formål:

- 1) Danne grundlag for arkivets arbejdsformer også med henblik på fremtiden.
- 2) Styrke interessen for arbejdet i det lokale område.

Det sidste punkt har givet resultat. En ung mand, som er optaget af sit sogns historie, har siden sidste forår udarbejdet en gård/hus-slægtshistorie med kort, billeder og tekst, lokalt for Lifstrup i tiden 1787-1990. Han er nu i gang med hele Vester Nebel sogns historie i næsten samme tidsrum. Han forventer den kan udgives om kort tid. Arbejdet, som er udført siden omtalte udvalg blev nedsat, bygger på studier i sognearkivet, Esbjerg Byhistoriske Arkiv samt besøg i samtlige hjem i området. Et meget grundigt og veludført arbejde.

Fanø kommune

Sognearkivet, Nordby

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19-21 samt efter aftale med lederen

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø.

Tlf. 75 16 23 25

Nordby Sognearkiv har i 1990 modtaget 30 afleveringer, vistnok det laveste antal til dato. Intet var noget særligt, når vi ser bort fra en genpart af skødet, som bekræftede kronens salg af Fanø (Odden m.m.) til »Niels Sørensen og samtlige indbyggere i Nørbye sogn« i 1741. Det er dette 250 års jubilæum, som øen fejrer her i 1991. Denne

genpart er bekræftet ved stiftsbefalingsmand Gabels underskrift. Ellers består afleveringerne mest af skøder, pantobligationer o.l. samt et stort antal fotografier.

En af arkivets medarbejdere har holdt to foredrag om »Det gamle Fanø« og »Socialforsorg gennem tiden«.

Arkivet har været jævnt godt besøgt, og der har især været en række telefoniske og skriftlige forespørgsler, mest angående slægtsforhold, og arkivet har da også udarbejdet flere slægtsoversigter. Men vi ser hellere, at forespørgerne selv kommer til arkivet og finder oplysningerne, selvfølgelig ved medarbejdernes hjælp.

Arkivet er nået meget langt med udarbejdelsen af kartoteker, så vi lettere kan finde materiale frem om personer, ejendomme og emner. Vi er endvidere i fuld gang med at lave kartotek over emner og artikler i »Fanø Ugeblad«, som giver en række meget værdifulde oplysninger om øen fra 1898. Men det er et meget tidskrævende arbejde. Vi fortsætter også vort arbejde med at registrere de mange fotos, som stammer fra fotografeme J.N. (Jens Nielsen) Kromann og C.J. (Carl Johan) Kromann.

Sluttelig bør det nævnes, at arkivet (Sognearkiverne på Fanø) foruden det kommunale tilskud har modtaget legater fra »Skads m.fl. herreders Brandkasse«, fra HCF-fonden samt fra »Sydvestjydsk Samfund«, påskønnelser som vi takker hjerteligt for.

Sønderho-arkivet

Landevejen 41, Sønderho, 6720 Fanø

Åbningstid: Mandag kl. 19-21 samt efter aftale med lederen

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho, 6720 Fanø.
Tlf. 75 16 41 14

Afleveringer til arkivet har ikke sat nye rekorder i 1990, men der kommer til stadighed mange ukendte og spændende ting ind.

Specielt bør nævnes papirerne omkring nogle gamle legater, som først nu er blevet opløst, f.eks. fordi de enkelte portioner er blevet mindre end portoudgiften. Nævnes kan f.eks. »Peder Nielsen Gammelbyes legat til trængende og fattige sømænd«. Legatet var oprettet i 1833.

Blandt mere personlige papirer er indkommet søfartsbøger, et bindebrev, sange, ligtaler, regnskabs- og kontrabøger, breve og postkort og en betydelig mængde fotos af især personer, huse og begivenheder.

Af mere officielle papirer har arkivet modtaget flere ældre matrikelkort, skøder, lydoptagelser og en del ældre bøger med den ene eller anden relation til Sønderho og/eller søfart.

Endelig har arkivet fra Miljøministeriet modtaget to bøger: »Befæstningsanlæg Danmark 1858-1945« og

»Tysk Befæstningsbyggeri 1933-45« som følge af den registrering, som Skov- og Naturstyrelsen gennemfører.

Arbejdet i arkivet blev lammert, da Johan Frederik Warner Thygesen døde sidst i august. Johan havde været med fra arkivets oprettelse og havde en utrolig stor viden om Sønderho, ikke mindst om sejlskibene, rederier og de gamle slægter. Johans plads i arkivet er endnu ikke udfyldt.

Arkivet har ved flere lejligheder fremvist ældre fotos - først på året ved »onsdagsaftner« i Sønderho Skole, senere for en større forsamling i Sønderho Forsamlingshus - i alle tilfælde med meget stor tilslutning og interesse.

Til forskellige publikationer, bøger, film m.m., som udkommer i 1991, har arkivleder Jørgen Lind leveret en hel del ældre fotografier, og til Fanø Lokalhistoriske Forenings medlemskrift hentes omkring halvdelen af stoffet i Sønderhoarkivet.

Årets besøgstal har været det hidtil største, og mange af arkivets gæster er blevet forsynet med oplysninger om deres huse, slægt m.v.

Endnu et år har Fanø kommune, Fanø Spare- og Laanekasse og Skads m.fl. Herreders Brandkasses Fond fundet midler til at støtte arkivet. Til disse og til alle, der på den ene eller anden måde hjælper Sønderho-arkivet, skal rettes en stor tak.

Grindsted Kommune

Lokalhistorisk Arkiv, Grindsted Bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. 75 32 09 00

Åbningstid: Læsestuen: Mandag, onsdag og torsdag kl. 14-19, tirsdag kl. 10-19, fredag kl. 10-17 og lørdag kl. 9-12 (bibliotekets åbningstid). Arkivet: Mandag-fredag kl. 14-17 eller efter nærmere aftale med lederen

På læsestuen findes der bl.a. kirkebogskopier indtil 1891 og folketællinger indtil 1906. Slægtsbøger, håndbøger for lokalhistorikere og registraturer over arkivets indhold.

Leder: Overbibliotekar Søren Peder Nielsen.

Tlf. 75 32 42 78

I 1990 har vi haft mulighed for at få bragt orden i de tusinder af nummererede fotografiske plader og film med tilhørende protokoller, som vi for et par år siden modtog fra fotograf C. Lunds forretning, drevet gennem to generationer i tiden 1907-1980. Motiverne er fra Grindstedegnen i videste forstand.

425 enkeltpersoner har i årets løb skrevet sig ind i besøgsprotokollen og har forhåbentlig fundet noget af det, de søgte. Desuden får vi kontakt med og spørgsmål ind fra personer ude i landet gennem breve og opringninger - og sidst men ikke mindst med den lokale bibliotekslåner,

der på eet sted har mulighed for at udnytte både et bibliotek og et arkivs rækkevidde. Med Grindsted Museum har vi et naturligt udvekslingssamarbejde.

På grund af færre ressourcer i arkivet forsømmer vi nok i det daglige at få indhentet og opsamlet oplysninger fra mennesker med erfaringer og indsigt - mens tid er! Er det ikke alle arkivers problem? Som pensionist får man tid til at samle sit liv, tid til at fortælle, - mens den institutionelle person tit tæller timer og minutter. Heldigvis bliver der gjort meget frivilligt, entusiastisk arbejde af enkeltpersoner og grupper, og hver en transskription, der falder af, er selvsagt meget kærkommen, det være sig folketællingslister, kirkebøger, skifteprotokoller m.m. Vi er også glade for at kunne hjælpe med arkivalier og data til udarbejdelse af jubilæumsskrifter o.l. - for så bagefter at kunne indlemme det færdige resultat i arkivets samlinger.

Det meste af året har arkivet haft assistenthjælp på 15 timer ugentlig, assistent Bodil Stubdrup. Bibliotekar Kirstine Eriksen har forestået det daglige arbejde med tilrettelæggelse af opgaver og besvarelse af spørgsmål.

Hejnsvig Lokalhistoriske Arkiv

Hejnsvig Skole, Bakkevej 9, 7250 Hejnsvig

Åbningstid: 1. onsdag i md. kl. 14-16 og

3. onsdag kl. 18-20

Leder: Anders Jakobsen, Tyttebærvej 16, 7200 Grindsted

I 1990 er der registreret 114 arkivfonds. De væsentligste er en andelsforsyningsvirksomheds start og slut ved overgang til centraliseret drift.

I øjeblikket er vi i gang med at gennemgå og registrere 50 billeder, samlet gennem et langt liv.

Helle Kommune

Agerbæk Lokalhistoriske Arkiv

»Sognelunden«, 6753 Agerbæk

Åbningstid: Efter aftale med lederen eller bestyrelsesmedlemmer

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk.

Tlf. 75 19 63 92

I løbet af 1990 har foreningen haft den store sorg at miste både vor formand, fhv. gdr. Erling Olesen og vort bestyrelsesmedlem gdr. Jens Thuesen Pedersen, »Aalundegård«, Agerbæk, idet de begge er afgået ved døden. De har begge været store støtter for vor forening, og de vil længe blive husket.

Fhv. baneformand Marius Ø. Nielsen er valgt til ny formand, og bestyrelsen er blevet suppleret op.

I årets løb er forskellige aktiviteter blevet udøvet. Vi har været behjælpelig med oplysninger til interesserede,

mest om slægtsforskning. Endvidere er der afholdt enkelte møder i »Sognelunden«.

Vi har optalt og noteret, at 173 besøgte arkivet i 1990, og vi har modtaget 20 afleveringer. Som tidligere år, har de fleste afleveringer bestået af fotografier.

Årets udflugt havde ikke den helt store tilslutning, vist nok på grund af sammenfald med andre arrangementer.

En af arkivets medarbejdere har deltaget i et billedregistreringskursus. Dette har betydet, at man i 1991 går i gang med registrering efter SLAs retningslinier.

Der er nu anskaffet både en brugt kopimaskine og en ny el-skrivemaskine. Det kan vi i nogen grad takke Skads Herreds Brandforsikring for, idet de jævnlig har kunnet afse et, for os ikke ubetydeligt beløb, til vor forenings kasse. Vi takker igen meget.

Fåborg Lokalhistoriske Arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg, 6818 Årre

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6818 Årre

Tlf. 75 19 50 59

Fåborg Lokalhistoriske Arkiv har i 1990 modtaget en del arkivalier, mest supplement til tidligere afleveringer.

Vi har haft mange henvendelser om oplysninger fra kirkebøger m.v., og der er stor interesse for egnens historie.

Fåborg Lokalhistoriske Forening har haft følgende arrangementer:

I februar fortalte Olga Pedersen, Åstrup, om Hedebonderne. I juli havde vi arrangeret en dagtur til Mandø, bl.a. med besøg på ornitologisk samling, og på det lille museum. I kirken fortalte P. Hjort om Mandøs historie.

I oktober havde vi »Åbent-hus aften« på biblioteket, hvor der var mulighed for at se arkivet, og arkivlederen fortalte gårdhistorie fra Vrenderup.

Grimstrup Sognearkiv

Grimstrup Bibliotek, Grimstrup, 6818 Årre

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Dagmar Lyndgaard, Trehøjevej 16, Roust, 6800 Varde. Tlf. 75 19 21 85

I 1990 har arkiver modtaget 13 afleveringer og haft fire besøg.

Den 19. februar havde vi møde med foredrag af Søren Mandø om »Fattigdom i ældre tider«, et fint foredrag med alt for få tilhørere. Derefter stiftende generalforsamling, hvor vi fik en forening stiftet.

Den 5. maj havde vi mindstensafsløring ved Russerhulen i Grimstrup Krat. En dejlig aften i den grønne skov og mange var mødt op. Mindstensafsløringen blev fore-

taget af provst Lilleør, og der var deltagelse fra den russiske ambassade.

Vi har uddelt en reklamefolder i Grimstrup sogn for at gøre opmærksom på vor eksistens og håber på den måde at få nye medlemmer.

Næsbjerg Sognehistoriske Arkiv

Åbningstid: Første torsdag i måneden 18.30-19.30 og efter aftale med lederen

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde. Tlf. 75 26 70 19

Der har ikke været mange eller store afleveringer i 1990. Dog har vi fået en del fotografier, en familieslægthistorie, originale tiende-skøder og panteobligationer fra Møgelbjerggård.

Årsmødet blev holdt i Nordenskov, hvor Olga Pedersen fortalte om hedebonden - en god aften. Aftenudflugten gik til Åtte Bjerger og Mejlyb Kunstmuseum. Ligeledes en god og velbesøgt aften.

Vi indledte i 1986 et samarbejde med N.R.U.I. og Næsbjerg Sogneforening om optagelse af videofilm fra forskellige begivenheder i sognet. Vi har nu otte videofilm liggende, som vi lejer ud.

Vi har til huse oven på biblioteket og har netop fået et rum mere, så vi synes ret godt hjulpen med plads.

Vester Starup Lokalhistoriske Arkiv

Helle Plejehjem, Vinkelvej 2, Tofterup, 7200 Grindsted

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Valdemar Jørgensen, Hovborgvej 11, Tofterup, 7200 Grindsted. Tlf. 75 33 71 28

Medhjælper: Jens Skov, Vinkelvej 3, 7200 Grindsted.

Tlf. 75 33 70 55.

Årets aktiviteter startede med indflytning og etablering i de nye arkivlokaler på Helle Plejehjem, og indvielsen fandt sted den 27. januar med en reception, hvor ca. 60 gæster mødte op med fine tillykke-gaver og gode ønsker for arkivets virke.

Den 19. marts stillede Plejehjemmet velvilligt lokale til rådighed for foreningens generalforsamling. Olga Pedersen, Bolding, rundede denne aften af med at fortælle om fattigvæsenet i Åstrup og Starup sogne i forrige århundrede. De to sogne havde fælles offentlig administration indtil 1868. Olga Pedersen ejer evnen til at gøre et interessant emne spændende.

Den 7. maj havde arkivet besøg af 14 interesserede og videbegærlige medlemmer af Starup Husholdningsforening. Slige besøg kunne vi godt ønske flere af.

Den 30. maj arrangeredes en aftentur til Ribe med 24

Øse Sognearkiv holder flyttedag. Foto i Øse Sognearkiv.

deltagere. Vægter Aage Grann førte os rundt og fortalte interessant om den gamle stad. Aftenen afsluttedes med kaffe på Hotel Backhaus.

Den 27. november udgav foreningen en lille bog under titlen: »Starup Andelsmejeri 1890-1925-1982« i anledning af 100-året for mejeriets oprettelse, og 27. november var datoen for dets igangsættelse. I forbindelse hermed var arrangeret en udstilling, som foruden primært at fortælle om mejeriets udvikling også omfattede alle mulige andre genstande fra fortiden. A/S Fendt Traktor Import, som er opført på mejeriets grund, havde stillet lokale til rådighed til denne udstilling.

Med velvillig bistand fra Åstrup Sognearkiv har vi fået lavet kopier af kirkebogen for Åstrup og Starup sogne fra 1692-1815 og fået disse indbundet.

Der er modtaget 12 afleveringer omfattende både erhvervs-, person- og foreningsarkiver plus fotografier. Desuden er der afleveret en del hæfter og bøger af både intern og almen interesse.

Fra en velynder har arkivet modtaget en del værdifulde gaver bl.a. en spole- og en kassettebåndoptager/afspiller, et dejligt skrivebord samt nogle kontorartikler. Alt sammen meget kærkomment. For egen regning har arkivet anskaffet et læseapparat for mikrokort og en skrivemaskine.

Ifølge gæstebogen har der været 180 besøgende på arkivet, og der har desuden været enkelte telefoniske og skriftlige henvendelser.

I tiden 26. september - 21. november har der i arkivets lokale været afholdt en Lokalhistorisk studiekreds under LOF. Emnet var gotisk læsning, og studiekredsen, som havde 12 deltagere, blev ledet af Olga Pedersen, Åstrup.

Øse Sognearkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde. Tlf. 75 29 81 59

1990 har været et travlt år i Øse Sognearkiv, idet arkivet har fået nye lokaler stillet til rådighed. Fra at have haft til huse i et lille og mørkt kælderrum har vi nu fået nogle lyse og dejlige lokaler i stueplan. Det har givet os meget gode arbejdsbetingelser.

Ved ibrugtagningen af de nye lokaler holdt vi reception og åbent hus. I den anledning arrangerede vi en udstilling om to emner: »Virksomheder i Øse sogn 1990« og »Sporten i Øse sogn 1990«. Der var stor tilslutning til arrangementet.

Ved vort årsmøde holdt Olga Pedersen, Åstrup, et foredrag om fattigfolk og hedeopdyrkning.

Vor udflugt gik til Åtte Bjerge, hvor vi nød den dejlige natur. Så gik turen til Mejlbj by Museum, et privatmuseum med en mængde gamle genstande. Turen afsluttedes med kaffe i Foldingbro.

Der har været en del henvendelser - telefoniske og skriftlige - om oplysninger om oldeforældre og deres slægt. Endvidere har der været en del besøg i samme ærinde. På den måde får man selv godt kendskab til de gamle slægter, men det er meget tidskrævende at besvare sådanne henvendelser.

Der har været mange afleveringer, deriblandt mange fotografier. I alt er der indskrevet over 400 enkeltdele.

Lokalhistorisk Arkiv for Årre Sogn

Årre skole, Skolegade 25, 6818 Årre

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Knud Lykke Christensen, Elmegade 11, 6818 Årre. Tlf. 75 19 23 37

I 1990 er der kun blevet afleveret nogle få fotografier.

Der er i årets løb flere gange blevet rettet henvendelse til arkivet for at få oplysninger. Det drejer sig især om oplysninger fra kirkebøgerne. Der har været en enkelt forespørgsel fra U.S.A. vedr. noget familie. Hidtil er det lykkedes at hjælpe spørgerne.

Ved årsmødet i november havde vi besøg af museumsinspektør Anette Tonn Pedersen, Grindsted. Gennem foredraget »Den salige mands og kvindes liv- og gangklæder«, fortalte hun om klædedragtens historie i de sidste 200-300 år især i Vestjylland. Det var et spændende og godt foredrag. Efter foredraget var der generalforsamling. En god aften med 25-30 deltagere.

Bestyrelsesmedlemmerne fortsætter registreringsarbejdet, især med hensyn til fotografier.

Holsted Kommune

Aastrup Sognearkiv

Grenevej 10, 6752 Glejbjerg

Åbningstid: 1. og 3. torsdag i måneden kl. 15.00-19.00 samt efter aftale med lederen

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. 75 19 82 80

Aastrup Sognearkiv har i det forløbne år modtaget ca. 30 afleveringer. Det drejer sig om fotografier, kort, ejendoms papirer o.s.v.

Vi har, som gæve til arkivet, modtaget én af de gamle bænke fra det forlængst nedlagte Tvilho Forsamlingshus. Den vil være til gavn og glæde i vore lokaler, når vi f.eks. får besøg af skolebørnene.

Fra afdøde Agnes Pedersens arvinger har vi modtaget

en hjemmelavet blokfløjte. For de elever, der har haft Agnes Pedersen som lærer i Aastrup Skole, vil det sikkert stå klart i erindringen, hvordan man laver sig en blokfløjte. Andre interesserede kan afprøve lærerindens eget eksemplar på arkivet i åbningstiden.

Aastrup Skole arrangerede i årets løb en slags »tre generationer dage« med deltagelse af forældre og bedsteforældre. Her bidrog arkivet i foråret med to aftenarrangementer, der handlede om hverdagen under krigen. På arkivet havde vi lavet en udstilling ud fra de ret sparsomme »krigsarkivalier«, vi er i besiddelse af, suppleret med nogle genstande, vi lånte os frem til. Lærerne havde bagt kage efter opskrifter fra krigens tid, og Glejbjerg Brugsforening gav sodavand til børnene, mens der serveredes kaffe for de fremmødte ældre generationer. Et par bedsteforældre og arkivlederen fortalte om krigstiden i Aastrup sogn.

Sognearkivets besøgstal har været meget tilfredsstillende. Bortset fra et par åbningdage midt i den varmeste sommer har der været gæster på arkivet hver eneste åbningdag.

Vi har i det forløbne år udsendt arkivets julemærke for tiende gang. Mærket var atter i år tegnet af overlæge Asser Høgsbro Østergård, Vejle. Salget var måske ikke det bedste og som følge deraf heller ikke økonomien, men vi er dog optimistiske og håber på at kunne udsende julemærke fra Aastrup Sognearkiv fremover.

Lokalhistorisk Arkiv for Holsted Kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. 75 39 20 10

Åbningstid: Onsdag kl. 14-18, i perioden 1. oktober-1. april tillige tirsdag kl. 19-21

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat 75 39 22 59, træffes normalt i arbejdstiden på tlf. 75 39 20 66

Året 1990 har i lighed med tidligere år været et godt år, både med hensyn til indkomne og registrerede arkivalier som til antal af besøg og arrangementer.

Der er i 1990 registreret 1020 enheder, der stammer fra 87 afleveringer, således at vi nu i arkivet har rundet 15.000 registrerede arkivalier.

Antallet af besøgende samt skriftlige og telefoniske henvendelser er fortsat stigende. Godt 100 personer har skrevet i gæstebogen, men vi ved af erfaring, at ca. halvdelen af de besøgende glemmer vi at opfordre til at skrive. Også de korresponderendes antal er stigende, og vi har brugt mange timer på at sende oplysninger rundt i ind- og udlandet. Den mest omfattende gik til U.S.A., den fyldte ca. 20 sider, men det var nu også fordi det var så langt borte. Større undersøgelser, der er meget tidskrævende, beder vi folk selv om at foretage, men vi hjæl-

per dem meget langt, idet vi som borgerejet og offentligt støttet arkiv er forpligtig til at yde en udstrakt service.

Arkivet har i det forløbne år haft fire arrangementer. Ved de tre arrangementer var der omkring 150 tilhørere. Ved den fjerde - en filmforevisning - havde arrangørerne regnet med 20-30 deltagere, men der kom 130, og lokalet blev derfor godt pakket. Men for Røde Kors, der stod for serveringen, lykkedes det at betjene alle med såvel kaffe som brød.

En søndag i foråret dukkede et ægtepar fra København op. De havde fået besked om at aflevere noget til arkivet. Det viste sig at bestå i et par lykønskningstelegrammer fra 1916 til læge Larsen, som var læge i Holsted fra 1891 til 1928. Telegrammerne, der var sendt i anledning af hans 25 års jubilæum, var ikke helt almindelige. Dels indeholdt de navne på hans patienter m.fl. i hans distrikt omfattende Holsted og omliggende sogne, dels var de hånd tegnede og som sådan rene kunstværker. Det bemærkes, at arkivet nyder godt af læge Larsens godgørighed, idet vi årligt modtager et pænt tilskud fra et af hans legater.

Ved reformationen overtog kongen alle kirkens ejendomme og rettigheder og indtægter. Nogle af disse vidergav han til hospitaler og latinskoler, der i den katolske tid blev drevet af kirken. Således gav han i 1572 kom- og kvægtiende af Darum til rektoren ved Ribe Katedralskole, og året efter fik de fem hørere (lærere) tildelt Føvling sogns konge-korttiende. Omkring 1800 blev der mellem lærerne ved skolen og tiendeydeme i Føvling indgået akkord om betalingen af disse tiender, som skulle leveres i naturalier i Ribe, senere i 1859 blev det ændret til penge, som ligeledes skulle betales i Ribe. Det blev blot ikke gjort, hvorfor restancerne blev sendt til sognefogden til inddrivelse. Disse restancelister omfatter næsten alle lodsejere i Føvling, både rige som fattige, sognerådsformænd og sognefogder, så problemet med at få skatterne ind er ikke nyt.

Alt dette materiale har vi med imødekommenhed fra Katedralskolen fået lov til at låne til kopiering, før det skulle afleveres til landsarkivet. Materialet, som er meget omfattende (ca. 1000 sider), giver et vigtigt supplement til Føvling sogns gårdhistorie, idet det giver oplysninger om ejerforholdene og ejendommenes deling i den tid, hvor der ikke fandtes matrikelnumre. Yderligere har man fået godtgjort, at også en del af Føvling sogn blev afstået til Preussen ved fredsslutningen i 1864.

Tobøl Egnsarkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Knud Aage Bruun, Ribevej 64, Tobøl, 6683 Føvling. Tlf. 75 39 81 96

Arkivet har i 1990 modtaget få, men gode afleveringer, og vi har haft en del henvendelser.

Med hensyn til landmandserindringer har tre, måske fire, sagt ja til at forsøge.

Ribe kommune

Farup Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Kolint 11, 6760 Ribe

Åbningstid: efter aftale med lederne

Ledere: Agnete og Hans Toft, Hillerup Engevej 5, 6760 Ribe. Tlf. 75 43 12 70

Arkivet har i årets løb bl.a. fået en del billeder kopieret. Vi har modtaget en bygvande-protokol fra 1873 samt en del skøder, avisudklip m.m.

Vi har fået indbundet to kirkebøger, der dækker perioden 1695 til 1814, og har bestilt kopier af de øvrige kirkebøger.

Der har været enkelte forespørgsler om oplysninger fra kirkebøger og folketællingslister.

Jernved Sognearkiv

Jernved Andelskasse, Gørdingvej 11, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro

Åbningstid: 1. tirsdag i måneden kl. 19-20 eller efter aftale med lederen

Leder: Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 43 10 80

1990 var et roligt år, med en konstant tendens, uden de store udsving. Arkivet modtog syv afleveringer samt en del billeder - enten som gave eller til affotografering.

Vores lokalemæssige problemer er blevet afhjulpet ved, at Jernved Andelskasse, hvor vi har til huse, har givet os dispositionsret over yderligere et lokale, nemlig et tidligere mødelokale, der er meget anvendeligt bl.a. som læsestue, så det er vi meget glade for.

I slutningen af 1989 fik vi som omtalt i 1989-beretningen kirkebogskopier, som menighedsrådet betalte. Disse kirkebøger er blevet flittigt brugt, idet vi jævnligt har besøg af slægtsforskere.

Vores økonomi er blevet stærkt forbedret i 1990, hvor man fra flere sider har påskønnet det lokalhistoriske arbejde. Vi siger tak for bidragene, som er kommet fra Forsikringselskabet Alm. Brand, Den Danske Banks Gredstedbro-afdeling, Gredstedbro Borgerforening samt et

Opstilling af Dronning Dagmar-Statuen på Slotsbanken i Ribe. Under hejseværkets højre bjælke ses billedhuggeren Anne Marie Carl Nielsen. Foto i Ribe Lokalhistoriske Arkiv.

kommunalt tilskud fra Ribe Kommunes skole- og kulturudvalg.

Vi må heller ikke glemme Jemved Andelskasse, som stiller lokaler samt lys og varme til rådighed. Det er vi meget taknemmelige for.

Ribe Lokalhistoriske Arkiv

Gjørtzvej 3, 6760 Ribe. Tlf. 75 42 17 00

Åbningstid: Mandag-Torsdag: 12-15, Fredag: 11-17

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien

I foråret 1990 bevilgede byrådet en stilling på 18 timer ugentlig til arkivet. Stillingen blev pr. 1. juli 1990 besat med to af bibliotekets medarbejdere, bibliotekar Bente Kamp og overassistent Vibeke Sørensen. Det betød, at vi nu kunne have åbent tre timer dagligt på arkivet samtidig med, at der løbende bliver foretaget registreringer.

I august ansatte vi en langtidsledig til at arbejde med den fortsatte registrering af arkivets store glaspladesamling. På arkivet drømmer vi om engang at få økonomisk mulighed for at få fremkaldt de mange fine ting, der gemmer sig mellem disse glasplader.

Vi har haft 260 henvendelser - i form af breve, personlige og telefoniske henvendelser. Vi kontaktes af vidt forskellige mennesker spændende fra slægtsforskere til videnskabelige forskere. Der blev i årets løb udlånt 38 enheder fra arkivet.

Det kniber lidt med at få materiale ind til arkivet. Vi fik kun 28 afleveringer i 1990, hvilket vi måske blot skal være glade for, da vi i skrivende stund kun har én meter fri hyldeplads tilbage i arkivet. Ribe Lokalarkiv lider i den grad af pladsmangel, at det er ved at sprænge alle rammer.

Vi - og ikke mindst bibliotekets lånere - har haft megen glæde af udstillingsvæggen i udlånslokalet. Vi har permanent en lille udstilling af skiftende uidentificerede fotografier, og på den måde får vi identificeret en mængde personer, bygninger og begivenheder. Samtidig gør vi også opmærksom på arkivets eksistens.

Arkivet leverede materiale og udarbejde teksten til en udsendelse om »Jacob A. Riis og hans elskede« til TV-serien »Fotografiet fortæller«. Vi har også ydet hjælp til forskellige forfatters artikler i årbøger og tidsskrifter i form af fotografier og oplysninger.

Vi har desuden udarbejdet en lille folder til uddeling, der udover åbningstiderne fortæller om arkivets funktioner og de muligheder, der ligger i benyttelsen af arkivet.

Kirkebøgerne for Sct. Katharinæ Sogn og Ribe Domsogn er blevet indbundet og er dermed lettere at have med at gøre for vore brugere.

Historisk Arkiv i Seem Sogn

Seem-Varming Skole, Skallebæk, 6760 Ribe

Åbningstid: I skoletiden eller efter aftale med lederen

Leder: Søren Mulvad, Varming Vesterby 9, 6760 Ribe.

Tlf. 75 44 11 77

Året begyndte med en spændende sorteringsopgave. Arkivets velgører gennem mange år, Niels Nørgård i Skallebæk, fraslyttede nemlig sit hus, og arkivaren blev indsat som »kurator« i den forstand, at intet måtte kasseres, inden der var vurderet, om det var arkivtjenligt. Der ind-

kom mange interessante effekter ad den vej. Kort efter blev der indleveret en større samling familiefotos fra af-døde Hans Lassen Karkovs bo. Dertil kommer en mindre aflevering af familiefotos fra en af sognets »gamle« slægter.

Arkivet lagde i foråret lokaler til det halvårslige arkivmøde indenfor Ribe Kommune. Der mødte 19 personer, som fik et godt udbytte af aftenen, hvor genealog Jørgen Jørgensen, Sønderborg, fortalte om sit arbejde med Roager Kirkebog, som han har bearbejdet og renskrevet, så samhörørende familier er nemme at rede ud. Arbejdet dækker 1665-1815, og kan nu ses i kopi både i Roager, Seem og Ribe. Efter dette foredrag var der kaffebord, hvorpå arkivaren gennemgik en række nyttige håndbøger, deres indhold og betydning for denne region af landet.

Arkivet har leveret materiale til en specialeopgave ved RUC om lokalarkivers PR-arbejde samt til menighedsrådet ved Seem Kirke, som har udarbejdet en vejledning om kirken. Desværre er vejledningen ikke helt fejlfri.

Arkivaren har arbejdet på læsesalen i Landsarkivet i Viborg, og har nu udskrevet realregister for Seem på kartotekskort samt krydsrevideret med personregistret. En del ejendomme er således ført tilbage til omkring år 1700.

Der har været 11 forespørgsler om slægter, hvoraf de otte har kunnet besvares positivt. Syv enkeltpersoner har aflagt arkivet besøg.

Arkivet har leveret en artikel til den lokale presse og har afholdt et foredrag.

Spandet Sognearkiv

Spandet Skole, Arnumvej 9, Spandet, 6760 Ribe

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Dinne Christiansen, Spandet Kirkevej 14, 6760 Ribe. Tlf. 74 86 72 43

I februar flyttede vi til et lidt større lokale på Spandet Skole, som nu er aktivitetshus. Ved aktivitetshusets åbning lavede vi en udstilling om skolen.

Traditionen tro var vi på gåtur Grundlovsdag. I år gik turen langs amtsgrænsen til Skovsøen. Turen sluttede med kaffe på skolen samt en historisk redegørelse i forbindelse med turen. Der var 60 deltagere.

Den 25. oktober havde sognets pensionister møde på skolen, og i den anledning havde arkivet lavet en lille udstilling med gamle skoleprotokoller og skolebilleder, og rigtig mange kiggede ind.

Desuden har vi haft arkivmøder og registreringsmøder. Holger Kjær holder en pause fra arkivarbejdet, og som ny medhjælper til registreringen har vi fået Inger Marie Schjerning.

Arkivet har modtaget en stor brandboks med seks skuffer fra et pengeinstitut.

I 1989 fik vi kopier af kirkebøger. Disse har vi fået indbundet i år.

Der arbejdes stadig med indsamling og registrering af materiale om sognets ejendomme.

Lokalhistorisk Arkiv for Vester Vedsted Sogn

V. Vedsted Skole, V. Vedsted Byvej 55, V. Vedsted, 6760 Ribe

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Tage Rosenstand, Engdraget 43, Øster Vedsted, 6760 Ribe. Tlf. 75 42 21 25

Arbejdet i arkivet har været præget af det lange og seje arbejde med at få registreret samlingerne. Nu er det omsider ved at gå op for os, hvad det drejer sig om. Antallet af afleveringer har været lidt mindre end foregående år, men det store arbejde med registreringen har medført, at vi ikke har villet opsøge mere materiale, før det allerede afleverede var registreret.

Vi har deltaget i kurser i affotograferingsteknik, i registrering af arkivalier, i billedregistrering og i søgesystemer, og det har givet registreringsarbejdet et godt skub fremad.

Pladsproblemerne har fået en foreløbig løsning, for arkivet har fået stillet nogle skabe til rådighed i et klasseværelse på Vester Vedsted Skole, således at arkivalierne nu er lettere tilgængelige.

Derimod lykkedes det ikke at få gennemført fotograferingen af Sønder Farup, for det var ikke muligt at få en fotograf interesseret i det. Vi arbejder stadig videre med sagen.

Arkivet holdt sit årsmøde den 31. oktober 1990. Årets foredragsholder var Mogens Scott-Hansen, Sønderborg, der fortalte om »Sicherungsstellung Nord«, den ukendte tyske forsvarslinie i Sønderjylland i 1. verdenskrig. Vi havde i år også inviteret bestyrelserne for de øvrige lokalarkiver i Ribe kommune, men også dette foredrag havde forført en endnu større tilhørsfare.

Arkivet kan glæde sig over en god lokal opbakning og interesse, og det siger vi tak for. En særlig tak til Meta Hvass, Okholm, V. Vedsted, der takket være salg af håndarbejde også har givet arkivet et godt økonomisk skulderklap. Det hjælper alt sammen.

Vilslev Sognearkiv

Kongeådal Skole, Kongeådal 17 B, 6771 Gredstedbro

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Harry Thomsen, Sønderbyvej 15, Vilslev, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 43 12 59

Arkivet har i året 1990 modtaget 23 afleveringer, mest til supplerung af eksisterende arkivfunds.

Fra Landsarkivet i Viborg har arkivet hjemkøbt mikrofilm af samtlige sogneforstander- og sognerådsprotokoller fra 1841 og frem til tiden omkring 1900.

For tiden arbejdes der med at klarlægge forholdene omkring Vilslev Spange og de i Spangen beliggende ejendomme. Det er tanken, at udgive et skrift om disse forhold senere.

I det forløbne år har der i følge gæstebogen været 28 besøgende.

Varde Kommune

Alslev Sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde

Åbningstid: Mandag kl. 19.30-21.30

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde.
Tlf. 75 26 90 97.

Arkivet har i 1990 haft 32 besøgende.

I årets løb har vi modtaget 31 afleveringer. Bl.a. en meget interessant artikel om den unge Hans Raskesen fra Vibæk, der faldt i Frankrig under 1. verdenskrig. Vi har endvidere modtaget mange fotos.

Vi har i årets løb produceret seks lydbånd ved lokale kræfter. Alt i alt har året 1990 været et travlt arbejdsår.

Billum Lokalhistoriske Arkiv

6852 Billum

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum.
Tlf. 75 25 82 41

Der arbejdes flittig med registrering af arkivets materialer. De afleveringer, vi har modtaget i det forløbne år, har været supplement til allerede afleverede arkivfunds samt fotografier.

Arkivet har haft en del henvendelser fra personer, der arbejder med slægtforskning. Disse henvendelser er blevet besvaret efter bedste evne.

Det årlige møde for arkiver i Varde kommune afholdtes i Billum Lokalhistoriske Arkiv i juni.

Horne Sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15-17

Leder: Anna Uhr Schmidt, Solvangen 12, Horne, 6800 Varde. Tlf. 75 26 01 06

Vi har i 1990 modtaget fire afleveringer, der omfatter foreningsprotokoller, fotografier og erindringer.

På åbningsdagene har der været enkelte besøgende, og i forbindelse med en skolefest havde arkivet åbent hus, og mange valgte at kigge ind i den anledning. Der blev ligeledes vist stor interesse for vores udstilling i forbindelse med aftenskolen afslutning.

Vi arbejder stadig med billedregistrering og har haft medhjælper på kursus.

Janderup Lokalhistoriske Arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup

Åbningstid: Første onsdag i hver måned kl. 19-21 dog ikke juli og august

Leder: Viggo Mikkelsen, Hebovej 39, 6851 Janderup.
Tlf. 75 25 80 92

Kasserer og bogsalg: Henning Østergaard Jensen, Åkirkevej 40, 6851 Janderup. Tlf. 75 25 80 50

I årets løb har vi kun modtaget ganske få afleveringer, men til gengæld har 15 personer, heraf to fra USA, søgt oplysninger om deres forfædre i Janderup. Alle forespørgsler kunne besvares bekræftende.

To fra arkivet - Willy Laursen og Sigurd Hansen - arrangerede en udstilling på Janderup Centralskole i anledning af 50-året for den tyske besættelse af Danmark.

Arkivets personale har deltaget i et registrerings- og søgesystemkursus afholdt i Holsted og Esbjerg under ledelse af Jørgen Dieckmann Rasmussen m.fl.

Arkivet har igen i år modtaget pengegaver fra Skads m.fl. Herreders Brandkasses legatfond og Sparekassen Sydjylland. Vi er begge donatorer megen tak skyldig for betænkksomheden.

Thorstrup Sognearkiv

Thorstrup Skole, 6800 Varde

Åbningstid: Efter aftale med lederen

Leder: Kjerstine Kristensen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde. Tlf. 75 26 44 43

Thorstrup Sognearkiv har haft et roligt år med tre afleveringer af personarkiver. Der har været en del besøg på åbningsaftenerne, og der har været temmelig mange henvendelser udefra angående slægtforskning, hvilket har givet os en del arbejde.

Varde Lokalhistoriske Arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. 75 22 37 74

Åbningstid: Tirsdag kl. 9-12 samt efter aftale med lederen
Leder: A. Bjerregaard-Andersen (konst.), Torvegade 20, 6800 Varde. Tlf. 75 22 06 73

Året 1990 blev i Varde Lokalhistoriske Arkiv præget af arkivleder Rita Christensens langvarige sygdom og død i slutningen af oktober. Trods stadig tiltagende sygdom mødte hun hver dag på arkivet og passede sit arbejde så længe, hun overhovedet var i stand dertil. Med enestående flid har hun ledet arkivet i næsten 22 år - en periode, hvor arkivet gennemgik en rivende udvikling. Rita Christensens død var et stort tab for Varde Lokalhistoriske Arkiv.

Ingen af arkivets hidtidige medarbejdere har ønsket at overtage ledelsen af arkivet, men vi regner dog med, at ledelsesproblemet vil være løst inden længe.

I 1990 havde arkivet 235 besøgende, herunder flere skoleklasser samt mindre elevgrupper fra gymnasium, handelsskole samt Esbjerg Seminarium.

Vi har haft 145 skriftlige og telefoniske forespørgsler samt modtaget 66 afleveringer. Blandt de sidstnævnte kan nævnes en film fra det i 1984 nedlagte Varde Stålværk. En af firmaets medarbejdere var så betænksom før nedlæggelsen at gå rundt i de forskellige afdelinger og optage en videofilm på en almindelig arbejdsdag.

Endvidere har vi fra ordenskapitlet fået kopier af levnedsskildringer for lokale personer, som er tildelt ridderkorset eller dannebrogskorset, og som selv har fortalt om deres liv.

En af arkivets medarbejdere har fortsat sine slægtshistoriske undersøgelser og har føjet yderligere fire slægter (Adolph, Bagger, Bech og Berg) til den tidligere udarbejdede omfattende slægtstavlesamling.

En anden af medarbejderne har udarbejdet et register til de 60 kopibøger af tinglyste dokumenter i perioden 1836-1927, som arkivet er i besiddelse af.

Sammen med museet har arkivet bidraget til indkøb til biblioteket af et nyt mikrofilm-læseapparat, der også kan tage fotokopier af filmene.

Arkivet har bistået vores støtteforening med et par udstillinger af gamle fotos. Den ene udstilling var i forbindelse med teatergruppen 7-kantens opførelse af et lokalt stykke »Varde-Spillet Folkets Kjærlighed...«, om Varde i provisorietiden.

Med den anden udstilling forsøgte vi at være virkelig aktuelle, idet den fandt sted i Den danske Banks udstillingsvindue mod gågaden, medens sygehusnedlæggelsesdebatten i foråret 1990 var på sit højeste. Der blev da vist fotos vedrørende Vardes indtil nu tre sygehuse. Det første blev oprettet i 1794 som et af provinsens første. Udstillingen omfattede også gl. lægeinstrumenter m.m.

Vejen Kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. 75 36 35 99

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-16, onsdag tillige kl. 16-17.30

Leder: J. Wilh. Rasmussen (konstitueret). Træffes ikke 11.30-14.30

Lokalarkivet for Vejen kommune har igen haft et godt arbejdsår med god interesse fra beboeres og slægtsforskernes side, hvad de 988 navne i gæstebogen vidner om.

Folkeskolerne og de højere skoler i området har benyttet sig af arkivets arkivalier, dias eller fotos, ligesom enkelte foreninger har haft glæde af de ældre film, som arkivet ligger inde med. Skoleeleverne benytter sig dog mest af trykt litteratur - altså ville biblioteksbenyttelse være mere hensigtsmæssig. Bedst ville det være, hvis skolebibliotekerne selv oprettede egne klassesæt og emnesæt. Der sker et stort slid på det som oftest ene eksemplar af en trykt kilde, vi har i arkivet. Så kunne de mere interesserede elever bagefter komme i arkivet efter supplerende arkivalier.

Året igennem har arkivet haft en eller to medhjælpere på »jobpost«, og igen har vi været heldige med at have interesserede og aktive medarbejdere.

Båndoptagelser af ældre medborgeres erindringer er fortsat med påfølgende tekstning.

Kontaktkopier og registrering af fotografarkiverne er også fortsat, om end i mindre grad end de foregående år. PC-registrering af Folkebladets og Vestkystens lokalsiders indhold er ligeledes fortsat, såvel som journalisering og registrering af 96 afleveringer af højst forskellig art og størrelse.

1990 var så det første år, hvor arkivet var under Egns-museets administration, men med eget budget og daglig ledelse. Hidtidige arkivleder J. Wilh. Rasmussen er fortsat konstitueret, indtil en faglig uddannet leder kan ansættes i fællesskab med Egns-museet. Forskellen fra den »kommunale tilværelse« til den nugældende er bl.a., at arkivets attesterede regninger nu betales over Egns-museets kontor, medens det tidligere var over Vejen Rådhus. En afgørende forskel og bedring er, at arkivets leder nu har en lokal altvidende fagmand at tale med, når han ønsker det: Egns-museets dygtige og initiativrige leder, museumsinspektør Svend Aage Knudsen.

Lokalarkivets adresse, åbningstider og daglige ledelse er som hidtil. I realiteten er ændringen umærkelig for andre.

Husdyrholdet på Baungård Landbrugshusholdningsskoles 1. hold i sommeren 1907. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune.

Ølgod Kommune

Ansager Lokalhistoriske Arkiv

Skolegade 8, 6823 Ansager

Åbningstid: Onsdag kl. 14-16 eller efter aftale

Leder: Ejvind C. Jensen, Kanalvej 4, 6823 Ansager.

Tlf. 75 29 71 56

Året 1990 har som tidligere år bragt mange gode og interessante afleveringer fra beboerne i arkivets område. Vi mærker en stadig stigende interesse for vort arbejde, hvilket til gengæld betyder, at vi, der arbejder på arkivet, bliver inspireret til at yde en større indsats.

I dette år har vi modtaget 16 afleveringer, ca. 50 arkivnumre. I 1990 har vi endvidere været involveret i fire udstillinger: En i Varde Bank, en i Sparekassen »Bikuben«, en på biblioteket i Ansager med billeder fra besættelsen og endelig vandrestillingen »Hvad laver lokalarkiverne« fra Ølgod Museum.

Det gode samarbejde med skolen fortsætter, og det samme gælder for FDF og FPF, som vi ligeledes underviser i lokalhistorie.

Af interessante afleveringer kan nævnes, at vi af Tage Petersen har lånt en 8 mm film med titlen: »Vinter i Ansager« til overspilning på video. Den lejes ud til private for på denne måde at få dækket omkostningerne ved overspilningen. Fra den tidligere plantør i Ansager Plantage,

Kaj Gejl, har vi modtaget gamle papirer og regnskaber fra plantagens start i 1877. I denne aflevering ligger der et brev skrevet af Enrico Dalgas til Ansager Plantningsudvalg - ligeledes dateret 1877.

Arkivets besøgstal har i det forløbne år vist en stigning på 15 % i forhold til 1989.

Tistrup-Hodde Lokalhistoriske Arkiv

Tistruplund Områdecener, Søndergade 38, 6862 Tistrup

Åbningstid: Tirsdag kl. 15-17

Leder: Børge O. Andersen, Søparken 20, 6862 Tistrup.

Tlf. 75 29 97 82

Arkivet tog i begyndelsen af året nye lokaler i anvendelse. Tistrup Skole, hvor vi før havde til huse, skulle i 1990 undergå en større renovering, hvori vores tidligere lokaler også var omfattet, vi blev tilbudt andre lokaler på skolen, men også lokaler på områdeceneret »Tistruplund«. Vi tog imod tilbuddet fra »Tistruplund«, og de lokaler vi har fået overdraget, har ikke for mange kvadratmeter, men de er meget arbejds- og brugervenlige, med adgang lige fra gaden.

Vi udvidede vores åbningstid til at omfatte hver tirsdag, men er gået tilbage til kun at holde åbent den 1. tirsdag i måneden, og ellers efter aftale. Vi har afviklet sidste halvdel af studiekredsen med titlen »Trin, tider og milepæle i

et sogns historie«, som vi i samarbejde med LOF havde arrangeret til afholdelse i vintermånederne i 1989/90, og hvor halvdelen blev afviklet før årsskiftet, og sidste halvdel i begyndelsen af 1990. Der var lige så stor interesse omkring studiekredsen, som der havde været før årsskiftet.

Der har i årets løb været øget interesse omkring arkivet, bl.a. i form af flere besøgende, men det har hovedsagelig været i forbindelse med arrangementer afholdt på »Tistruplund«.

Vi har fået godt 30 afleveringer, små og store mellem hinanden. Den største har vi fået fra Hodde Brugsforening, som i maj 1990 måtte lukke efter 71 års eksistens. Det er et fyldestgørende materiale, som fortæller om en epoke i et mindre lokalsamfund.

Skovlund Sognearkiv

»Vesterled«, Borgergade 24, Skovlund, 6823 Ansager
Åbningstid: Mandag kl. 19-21 samt efter aftale med ledere

Leder: Kaj Knudsen, Ansagervej 20, 6823 Ansager.
Tlf. 75 29 20 70

Året stod i flytterodets tegn. Vi fik gode og velindrettede lokaler på det nye ældrecenter »Vesterled« i Skovlund.

Vi har fået omkring 100 m² fordelt på fire lokaler, incl. køkken og toilet, og lokalerne er næsten fyldt op med reoler, fotos, plancher og ting, der fortæller om sognet, der kun er godt 200 år gammelt. Byen som kun er 100 år, og kirken der i 1990 bare var 81 år gammel.

Vi har i året 1990 modtaget 18 afleveringer, her imellem spændende ting fra Skovlund Håndværkerforenings første 70 år (1917-1987).

Arkivet har været ramme om en velbesøgt vandrestilling, som arkiverne i kommunen hver især har bidraget med emner til. Omkring 70 så udstillingen, som var åben i 14 dage.

Skolens to ældste klasser har været på arkivbesøg, og et åbenhus-arrangement i forbindelse med en sognedag gav omkring 35 besøgende.

Arkivet har ikke faste åbningstider, men vi har den fordelagtige ordning, at Henrik Pedersen, der har bolig i centret, er meget interesseret i arkivarbejdet. Han har nøgle til arkivet, vilje til at åbne dørene og indsigt til at fortælle og vise frem.

Derfor kan Skovlund Sognearkiv faktisk siges at være åbent året rundt for såvel besøg som afleveringer. Mange benytter sig af det.

En omredigering og fortsættelse af Jeppe Hejbøls bog, »Ansager sogns historie«, som blev afsluttet omkring 1940, trænger sig på. Der er således et samarbejde undervejs mellem arkiverne i Ansager, Krogager og Skovlund, med det formål at skrive og udgive en ny udgave af bogen. Sådanne tanker optager for tiden arkivarbejdet og vil gøre det de næste par år. Arkiverne har materialet. Nu skal det samles og skrives.

Ølgod-Strellev Lokalhistoriske Arkiv

Kulturhuset, Vestergade 5, 6870 Ølgod. Tlf. 75 24 50 11, lok. 5

Åbningstid: Tirsdag kl. 14.30-17.00

Leder: Nich. Riis, Bakkevej 17, 6870 Ølgod. Tlf. 75 24 56 51

Det blev til 50 afleveringer i 1990, hvortil kommer, hvad vi løbende modtager fra stadig fungerende foreninger og erhvervsvirksomheder.

Vi har haft ca. 110 besøg på selve arkivet, dertil kommer de mange der i årets løb gør brug af arkivets lokalsamling, der er tilgængelig i Bibliotekets åbningstid.

I september måned havde kommunens arkiver, sammen med Ølgod Museum, en udstilling, der skulle give et indtryk af, hvad lokalhistoriske arkiver beskæftiger sig med, og hvad der findes af tilgængeligt materiale. Udstillingen omfattede ældre og nyere fotografier, samt forskellige arkivalier, såsom aftægtskontrakter, skudsmålsbøger, skøder m.v.

Blandt årets afleveringer kan nævnes en andagtsbog, trykt i 1703, som var fundet i en genbrugsbutik i Odense. Indholdsmæssigt afviger andagtsbogen sig ikke fra andre, men på en af de første sider står der: »Udkommet med støtte fra Højædle og Welbårne Henrik Juul til Lindbjerg, og Niels Povisk til Skrumsager«. Også dengang kunne det være nødvendigt med et par sponsorer.

En anden aflevering kan nævnes. Det er en fotokopi af Hoveri-Reglement for Lindbjerggård fra år 1770.

I bogen Østre Hørne Herred, skrevet af H.K. Kristensen, kan der læses mere om ovennævnte Henrik Juul til Lindbjerg.

Indhold

Nick Nyland	
Epidemisygehuset på Bavnehøj - Esbjergs første sygehus	163
V. S. Lauritsen	
Erindringsbilleder II	170
S. Mulvad	
Natmandens endeligt.....	185
Olga Pedersen	
Hip hurra, det er min fødselsdag.....	190
P. Dragsbo	
Esbjerg 2 år gammel - et forsøg på en rekonstruktion	200
Frode Sørensen	
Udviklingen - så vidt jeg husker	216
E. Mathiasen og L. Ipsen	
Flygtningelejren ved Fitting.....	227
F. Krageskov Vad	
Amtsrådet 150 år og under heftig diskussion	238
I. M. Jørgensen	
»Den lille maler«, Jørgen Hansen, Esbjerg.....	242
F. Krageskov Vad	
Ribe Amts våben.....	250
H. Strøm	
Kommunalreformen i Ribe Amt, 1970	253
Erik Christensen	
Aal-deggen for provsteretten	265
Nekrologer	
A. Christian Andersen.....	271
John K. Kvist	272
Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt.....	274
Beretning for året 1990	281
Nye medlemmer.....	283
Regnskab for 1990	284
Fra lokalarkivernes arbejdsmark i Ribe Amt i 1990.....	286
Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver 1990.....	290